

National Reserve Bank of Tonga

ANNUAL REPORT 2011 - 12

Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga

Kano Tohi

Talateu ‘a e Kovana	62
Ngaahi Tefito‘i Taumu‘a mo e Fatongia	65
Kau Ma‘u Mafai	66
Kau Fakahoko Tu‘utu‘uni.....	66
Kau Talekita ‘o e Poate	66
Ngaahi Tu‘unga Ngaue mo e Fatongia ‘o e Kau Ngaue	67
Fatongia.....	68
Fengaue‘aki mo e Pule‘anga.....	68
Ngaahi Fengaue‘aki Kehe	68
Ma‘uma‘uluta Fakapa‘anga	69
Tafa‘aki ki he Ngaahi Kautaha Fakapa‘anga	69
Tokanga‘i mo hono Pule‘i ‘o e Ngaahi Kautaha Fakapa‘anga kuo Laiseni	70
Ola Fakapa‘anga ‘o e Ngaahi Ngaue ‘a e Ngaahi Pangike.....	73
Ko e Pa‘anga Tupu ‘a e Ngaahi Pangike	73
Pa‘anga Ngaue	75
Sino‘i Pa‘anga Tefito	75
Tu‘unga Lelei ‘o e Koloa Fakalukufua	75
Ma‘u Mafai Lipooti Pa‘anga	76
Fakafetongi Sieke ‘a e Ngaahi Pangike	78
Ngaahi Ngaue ‘a e Tafa‘aki ‘o e Maketi Fakapa‘anga.....	79
Fokotu‘utu‘u Ngaue Fakapa‘anga	79
Fefakatau‘aki Pa‘anga Fakalotofonua	79
Fefakatau‘aki Pa‘anga Muli.....	80
Pule‘i ‘o e Pa‘anga Talifaki ‘i Muli	81
Pa‘anga Talifaki ‘i Muli	81
Pule‘i Ngaue ki he Fakafetongi Pa‘anga	83
Pa‘anga mei he Koloa Hu Atu	84
Ngaahi Kautaha Fetongi Pa‘anga Muli Kuo Laiseni Fakangatangata	84
Ngaue ‘a e Tafa‘aki ki he Pa‘anga	85
Pa‘anga Maka mo e Pa‘anga Pepa Fakamanatu.....	86
Fengaue‘aki ki Tu‘a	87
Ko e Talanga Faka‘ekonomika	88
Tokanga‘i Fakalukufua ‘o e Ngaahi Ngaue ‘a e Pangike Pule	89
Kau Ngaue.....	89
Ngaue‘anga	91
FAKAMATALA PA‘ANGA.....	93

Talateu ‘a e Kovana

Na’e hoko ‘a e ta’eta’epau ‘a e tu’unga ‘o e ‘ekonomika pea mo e maketi fakamamani lahi ko e pole ki hono fakakake ‘o e tu’unga faka’ekonomika ‘o Tonga lolotonga ‘o e ta’u fakapa’anga 2011/12. Ko e ngaahi uestia ko ‘eni ‘o e fakalakalaka fakamamani lahi na’e hoko ia ke ne fakafaingata’a’ia’i ‘a e maa’usia e ta’umu’a ‘a e fokotu’utu’u ngaue fakapa’anga ‘a e Pangike Pule. Na’e taumu’a ‘a e Pangike Pule ki he pa’anga talifaki ‘a e fonua ‘i muli ke kei ‘i ha tu’unga ‘oku laka hake ‘i he mahina ‘e 3 ki he 4 ‘o e koloa hu mai, pea ki he hikihihi fakata’u ‘i he totongi koloa ke kei ma’ulalo pe ‘i he peseti ‘e 6. ‘I he lolotonga ‘o e ta’u fakapa’anga 2012, ko e pa’anga talifaki ‘a e Pule’anga ‘i muli na’e ‘i ‘olunga ia ‘i he koloa hu mai ‘i he mahina ‘e fitu pea ‘i lalo ‘i he peseti ‘e 6 ‘a e hikihihi ‘i he tu’unga ‘o e totongi koloa ‘i he mahina fakamuimui ‘e 9 ‘o e ta’u. Ko ia ai, na’e pehe ‘e he Pangike Pule ‘oku lelei ke pukepuke ai pe ‘a e tu’unga ma’olunga mo faingamalie ‘o e fokotu’utu’u ngaue fakapa’anga ‘a ia na’e ngaue’aki mai ‘i he ta’u fakapa’anga 2011, pea ‘oua ‘e fai ha liliu ki he fokotu’utu’u ngaue fakapa’anga. Ko e fakaikiiki ‘o e ngaahi tu’utu’uni ‘a e fokotu’utu’u ngaue fakapa’anga ‘a e Pangike Pule ‘oku paaki ia ‘i he Fakamatala Fokotu’utu’u Ngaue Fakapa’anga fakamahina ono ‘a e Pangike Pule.

Na’e fakafaingamalie ‘a e fokotu’utu’u ngaue fakapa’anga ‘a e Pangike Pule, ‘aki hono tuku atu ki he lahi taha ‘o e pa’anga ngaue ‘i he ngaahi pangike ‘o fakataumu’a ke faka’ai’ai ‘a e ngaahi pangike takitaha ke fakalahi ‘enau no. Ka neongo ia, ko e ngaue ko ‘eni na’e ‘ikai malohi fe’unga ke ne fakafepaki’i ‘a e ngaahi me’a kehe ‘oku ne ta’ota’ofi ‘a e ngaahi pangike ke no. ‘I he taimi tatau na’e uestia mo e fiema’u no tupu mei he uestia mo e kaungatamaki ‘a e to lalo

fakapa’anga fakamamani lahi ‘one holoki ‘a e pa’anga hu mai ‘a e kakai mo e fonua.

‘I he ‘ikai ke maa’usia ‘a e taumu’a ‘o e fokotu’utu’u ngaue fakapa’anga ‘a e Pangike Pule, ‘i he ‘ikai ke kake ki ‘olunga ‘a e no ‘a e ngaahi pangike, na’e fokotu’utu’u ai ‘e he Pangike Pule ‘a e Talanga Faka’ekonomika ‘i Ma’asi 2012, mo e kaveinga ke **“Fakaake ‘etau ‘ekonomika ‘i he ngaue fakataha”**. Na’e kau mai ki he talanga ‘a e ngaahi pisinisi lalahi mo iiki pea mo e ngaahi kautaha kehekehe ‘i he fepotalanoa’aki fekau’aki mo e tu’unga faka’ekonomika ‘o Tonga pea mo ha tokoni ‘e malava ke fai ke fakakake ‘a e ngaahi ngaue faka’ekonomika. Ko e ngaahi ola mo e fokotu’utu’u ngaue ne tali ‘i he talanga ko eni, na’e fakahoko ia ‘i ha lipooti ki he Pule’anga ‘o fakafou ‘i he Potungaue Pa’anga ‘i Ma’asi 2012, na’e pulusi ‘i he nusipepa fakaloto fonua pea mo e peesi ‘initaneti ‘a e Pangike Pule. Na’e fokotu’u ‘e he Pule’anga ‘a e **“Komiti Tupu Fakafonua”** ke fakakaukau’i mo fakahoko ‘a e ngaahi founa mo e ngaahi fokotu’utu’u ngaue na’e tali he talanga faka’ekonomika ko eni.

‘I he tafa’aki fakapa’anga ‘a e fonua, na’e kei pukepuke pe ‘a e tu’unga malohi mo lelei ‘a e ngaahi pangike ‘a Tonga ‘i he lolotonga ‘o e ta’u, neongo ‘a e holo e ngaahi ngaue ‘i he ‘ekonomika fakalukufua. Na’e kei ‘i ha tu’unga ma’olunga pe ‘a e sino’i pa’anga talifaki pea mo e pa’anga ngaue ‘a e ngaahi pangike, pea kake mo e pa’anga hu mai makatu’unga ‘i he fakalakalaka ‘a e tu’unga ‘enau ngaahi koloa. Kaekehe, ‘oku kei ‘i he tu’unga ma’olunga pe ‘a e ngaahi no palopalema, pea ‘oku kei hokohoko atu ‘a e fepotalanoa’aki ‘a e Pangike Pule mo e ngaahi pangike ‘o fekau’aki mo ‘enau ngaahi founa fokotu’utu’u ke pule’i mo tokanga’i ‘o e ngaahi no pea mo e founa ki hono totongi fakafoki mai ‘o e ngaahi no

palopalema. Ko e vaivai ko ia 'a e tu'unga faka'ekonomika fakamamani lahi mo fakaloto fonua na'e kau ia ki hono fakatuai'i 'a hono totongi fakafoki mai 'a e ngaahi no palopalema 'i he ngaahi pangike pea hokohoko atu 'a 'ene uesia 'a e tupu 'o e ngaahi no ki he tafa'aki taautaha 'o tatau pe 'i he tafa'aki 'o hono tuku atu 'o e ngaahi no pea mo e ngaahi fiema'u no.

Na'e tuku atu ki he ngaahi pangike 'a e ngaahi founa lipooti fo'ou 'a ia na'e fakatahataha'i 'i he fengaue'aki 'a e Pangike Pule pea mo e Senita 'a e Pasifiki ki he Tokoni Fakatekinikale (PFTAC) 'i Novema 2011 ke fakalakalaka ange 'a e tonu mo vave 'a e ngaahi lipooti 'i hono fakahu mai ki he Pangike Pule. Na'e fakahoko foki mo e ngaahi ako ki he founa lipooti fo'ou ko 'eni pea na'e kamata ngaue'aki ai pe 'i Sanuali 2012. Ko e ngaahi lipooti fo'ou ko 'eni 'e tokoni lahi ki he ngaue faka'analaiso 'a e Pangike Pule 'i he kaha'u.

Na'e hokohoko atu pe 'a e ngaue 'a e Pangike Pule ke fakapapau'i 'oku kei tauhi 'a e tu'unga 'o e pa'anga pepa mo e pa'anga maka 'oku tuku atu ke ngaue'aki 'e he kakai 'i ha tu'unga ma'olunga mo fakafiemalie. Na'e lahi ange 'a e mahu'inga 'o e pa'anga pepa na'e tuku atu 'e he Pangike Pule 'i he ta'u ni fakahoa ki he ngaahi ta'u kuohili. Na'e kake 'a e lahi 'o e mahu'inga 'o e pa'anga pepa fo'ou na'e tuku atu 'e he Pangike Pule makatu'unga mei he lahi 'a e fiema'u 'i he katoanga'i 'o e ta'u 125 'o e Kolisi 'Apifo'ou mo e katoanga 'a e Kolisi Tutuku Liahona.

Na'e lava lelei 'a e fakahoko fatongia 'a e Pangike Pule, makatu'unga 'i he poupou mo e ngaue 'osi kia velenga 'a e kau ngaue pea mo e ngaahi tokoni fakatekinikale ki he Pangike lolotonga 'o e ta'u. 'I he faka'osinga 'o Sune 2012, na'e lekooti ma'olunga 'a e tokolahi 'o e kau ngaue, 'a ia ko e toko 82. Na'e fakahoko 'e he Pangike

Pule 'a e ngaahi founa ngaue ke fakamalohi'i'aki 'a e fakahoko fatongia 'a e kau ngaue, 'aki 'a e ako 'a e kau ngaue lolotonga 'a e taimi ngaue, ngaahi ako 'i loto he 'api ngaue, ako 'i he ngaahi 'apiako fakaloto fonua pea mo tu'apule'anga. Ko e ngaahi polokalama ako, na'e kau ai 'a e ngaahi tafa'aki kehekehe 'o e ngaahi fatongia 'a e Pangike Pule pea na'e fakahoko eni ke fakatupulekina ai e 'ilo pea lelei ange 'a e fakahoko fatongia 'a e kau ngaue, pea ke 'aonga mo tokoni foki ki hono fakakakato 'a e ngaahi taumu'a 'a e Pangike Pule.

Na'e 'atita'i 'a e tu'unga fakapa'anga 'a e Pangike Pule 'e he Pricewaterhouse Coopers mei Fisi pea na'e 'oatu 'a e lipooti fakapa'anga 'osi 'atita'i 'a e Pangike ki he Minisita Pa'anga 'i he 'aho 28 'o Sepitema 2012, fakataha pea mo e fakaikiiki 'o e ngaue 'a e Pangike lolotonga 'o e ta'u, 'o fakatatau ki he Lao 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 1988. Kuo a'u e lahi 'o e koloa mo e mo'ua 'a e Pangike Pule ki he T\$273.9 miliona 'i he faka'osinga 'o Sune 2012, 'a ia 'oku lahi 'aki 'a e T\$38.9 miliona 'i he ta'u. Na'e 'alu hake 'a e pa'anga hu mai mei he totongi tupu makatu'unga mei he 'alu hake 'a e pa'anga talifaki 'a e Pule'anga 'i muli 'o ha mahino ai 'a e tokoni lahi mei he ngaahi hoa fakalakalaka 'a Tonga. 'I he taimi tatau, na'e 'alu hake 'a e totongi tupu 'a e Pangike Pule ki he ngaahi 'akauni ngaue 'a e ngaahi pangike fakaloto fonua. Makatu'unga 'i he hokohoko 'a e holo 'i he no atu 'a e ngaahi pangike fakaloto fonua lolotonga 'o e ta'u, na'e ma'olunga ange 'a e palanisi 'o 'enau ngaahi 'akauni ngaue 'i he Pangike Pule. 'I hono fakakatoa, na'e holo 'a e tupu 'a e Pangike Pule 'aki 'a e \$447,003 ki he \$1,971,583 mei he \$2,418,586 'o e ta'u kuo 'osi. Talu mei he 'alu hake 'a e sino'i pa'anga tefito fakakatoa 'a e Pangike Pule 'o liunga ua ia 'i he sino'i pa'anga kuo totongi, na'e 'ave katoa 'a e tupu 'o e ta'u ni ki he Pule'anga fakatatau ki

he Lao 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga (Fakatonutonu) 2007.

'E kei hokohoko atu pe 'a e vaivai 'a e 'ekonomika fakaloto fonua tupu mei he'ene tu'unga lavea ngofua mei he tu'unga faka'ekonomika pea mo e maketi fakamamani lahi, 'o fou mai 'i he fefakatau'aki, li pa'anga taautaha mei muli, takimamata, totongi lolo mo e totongi me'akai, pea pehe foki ki he ngaahi maumau fakaenatula pea mo e feliuliuaki 'o e 'ea. 'E hokohoko atu ai pe 'a e taumu'a 'o e fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga 'a e Pangike Pule ke pukepuke 'a e tu'unga 'o e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli 'i he tu'unga fe'unga mo fakafiemalie pea ta'ota'ofi 'a e hikihihi 'i he tu'unga 'o e totongi koloa 'i he mahina 'e 12 ka hoko mai.

Kuo kamata 'a e ngaue 'a e Pangike Pule ki hono fakalelei'i 'a e ngaahi founa mo e fokotu'utu'u ngaue 'oku nau fakahoko 'i he taumu'a ke to e lelei mo pau ange 'ene fakahoko hono ngaahi fatongia mo 'ene ngaahi taumu'a. Ko e konga lahi 'o e ngaue ko 'eni 'e fakahoko 'i he ta'u fakapa'anga hoko mai.

'Oku ou fakamalo heni ki he Kau Talekita 'o e Poate 'o e Pangike Pule 'i he'enau tataki mo e pou pou lolotonga 'o e ta'u. Fakamalo foki ki he ngaahi tokoni mei he Potungaue Pa'anga, Pule'anga pea mo e ngaahi pangike fakaloto fonua, 'i he ngaue fakataha ke fakahoko 'etau taumu'a ko hono pukepuke 'a e malu 'o e tu'unga faka'ekonomika fakalukufua pea mo e feinga ke kake 'a e tupu faka'ekonomika 'a e fonua. 'Oku 'oatu 'a e fakamalo mo e hounga'ia ki he ngaahi tokoni mei he ngaahi kautaha mei tu'apule'anga, ngaahi hoa fakalakalaka 'o Tonga pea mo e ngaahi Pangike Pule 'o e Pasifiki. Ko hono faka'osi, 'oku ou fakamalo heni ki he kau ngaue 'a e

Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 'i he'enau ngaue malohi lolotonga 'o e ta'u 'a ia na'e tokoni ke a'usia ai 'e he Pangike Pule 'a e ta'umu'a ki he 2011/12.

Siosi C. Mafi
Kovana

Ngaahi Tefito'i Taumu'a mo e Fatongia

'I he *Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu)* ki he *Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 2007*, 'oku ha ai 'a e ngaahi tefito'i taumu'a 'o e Pangike. 'Oku pehe:

(1) "Kuopau ko e ngaahi tefito'i taumu'a 'o e Pangike, ko hono -

(a) pukepuke ke ma'uma'uluta 'a e tu'unga fakapa'anga fakaloto fonua mo fakatu'apule'anga; mo

(b) langa hake ha sisitemi fakapa'anga 'oku malu mo lelei.

(2) Fakatatau ki he kupu si'i (1), kuopau ke fakahoko 'e he Pangike Pule 'ene ngaahi ngaue 'i ha founa 'oku ne tokoni 'i 'a e malu 'a e tu'unga faka'ekonomika fakalukufua mo e tupu faka'ekonomika."

'Oku pukepuke 'e he Pangike Pule 'a e ma'uma'uluta 'a e tu'unga fakapa'anga fakaloto fonua 'aki 'a e feinga ke ma'olalo pea 'oua 'e feliuliaki lahi 'a e hikihi 'o e totongi koloa. 'Oku feinga 'a e Pangike Pule ke 'oua 'e to e ma'olunga hake 'i he 'avalisi 'o e peseti 'e 6 ki he 8 'a e hikihi 'o e totongi koloa.

'Oku pukepuke 'e he Pangike Pule 'a e ma'uma'uluta 'o e tu'unga fakapa'anga fakatu'apule'anga 'aki hono tauhi 'a e tu'unga fe'unga 'o e pa'anga talifaki 'o e fonua ke feau 'a e ngaahi fiema'u ki he pa'anga muli ke totongi'aki 'a e koloa hu mai mo e ngaahi me'a kehe. Ko ia ai, ko e fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga 'a e Pangike Pule 'oku taumu'a ke fakapapau'i 'oku fe'unga 'a e pa'anga talifaki 'a Tonga 'i muli 'o lahi hake 'i he mahina 'e 3 ki he 4 'o e koloa hu mai.

'Oku to e fakaha 'i he *Lao* 'a e Pangike Pule 'a e ngaahi fatongia 'o e Pangike Pule:

"Kuopau ko e ngaahi fatongia 'o e Pangike, ko e:

(a) tuku atu 'o e pa'anga;

(b) fokotu'utu'u mo fakahoko 'a e taumu'a fakapa'anga;

(c) fakafuofua'i 'okapau 'e fiema'u, 'a e lahi hono tuku atu, faka'ataa mo e fetongi fakavaha'a pule'anga 'o e pa'anga;

(d) tauhi mo pule'i 'a e ngaahi pa'anga talifaki 'i tu'apule'anga 'a e Pule'anga;

(e) fale'i 'a e Minisita 'i he ngaahi me'a fakapangike mo fakapa'anga;

(f) hoko ko e tefito'i pangike, fakafofonga fakapa'anga mo e fakahu'anga pa'anga 'a e Pule'anga;

(g) fakahoko 'a e ngaue fakapangike 'i Tonga ni pe ha feitu'u kehe, fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e Lao ni;

(h) pule'i mo tokanga'i 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga; mo

(i) tokanga'i mo fakatupulekina 'a e lele lelei, malohi mo e malu 'a e fakalele 'o e sisitemi totongi pa'anga."

Ko e fakaikikiiki ki hono fakahoko 'o e ngaahi fatongia 'o e Pangike Pule ke maa'usia 'a hono taumu'a 'oku ha atu 'i he lipooti ni pea mo e ngaahi lipooti kehe.

Kau Ma'u Mafai

Kau Fakahoko Tu'utu'uni

'Oku 'i ai 'a e Poate 'o e Kau Talekita 'a e Pangike Pule, pea ko e fatongia 'o e Poate ke fokotu'u 'a e ngaahi kaveinga ngaue pea mo e tu'utu'uni ngaue 'a e Pangike Pule. 'Oku vakai'i ma'u pe 'e he Poate 'a e ola 'o e ngaue 'a e Pangike Pule 'i he'ene fakahoko hono fatongia pea mo hono ngaue'aki 'o e koloa mo e me'angaue 'a e Pangike. 'I he taimi tata, 'oku fale'i 'e he Poate 'a e Kovana 'i he ngaahi tafa'aki felave'i mo e ngaahi fatongia 'o e Pangike pea mo hono ngaue'aki 'a e mafai 'o e Pangike Pule. 'Oku fiema'u ke fakataha 'a e Poate tu'otaha 'i he mahina 'e ua, pea 'i he 2011/12 na'e fakataha tu'o 12 'a e Poate ke fa'ufa'u 'a e ngaahi tu'utu'uni ngaue 'a e Pangike Pule pea mo vakai'i 'a 'ene ngaahi fakahoko ngaue.

'Oku kau 'i he Poate 'a e Kovana, Sekelitali ki he Potungaue Pa'anga 'a e Pule'anga, pea mo e Kau Talekita kehe 'e 3. 'I he malumalu 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga mo e Lao Fakatonutonu, 'oku fili 'e he Minisita Pa'anga 'a e Kau Talekita ki he ta'u ngaue a'u ki he ta'u 'e 5 pea 'e malava pe ke to e fili ke to e hokoatu 'enau ngaue. Na'e 'ikai ke 'i ai ha liliu ki he fa'unga 'o e Poate ki he ta'u 2011/12.

Ko e Kovana ko e 'Ofisa Fakahoko Ngaue Pule 'a e Pangike 'a ia 'oku fakahoko fatongia ki he Poate 'i hono fakahoko 'o 'ene ngaahi kaveinga ngaue pe mo hono pule'i 'o e Pangike. Na'e to e fokotu'u 'a Siosi Cocker Mafi 'i Me 2008 ke Kovana.

Kau Talekita 'o e Poate

Mr. Steve Edwards

Sea 'o e Poate

HRH Pilinisesi Salote Pilolevu Tuita

Talekita

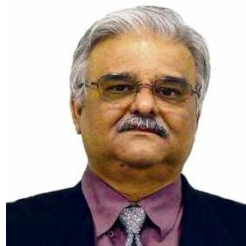
Mr. Tiofilusi Tiueti

Talekita
(Sekelitali ki he Potungaue Pa'anga)

Mr. Richard Prema

Talekita

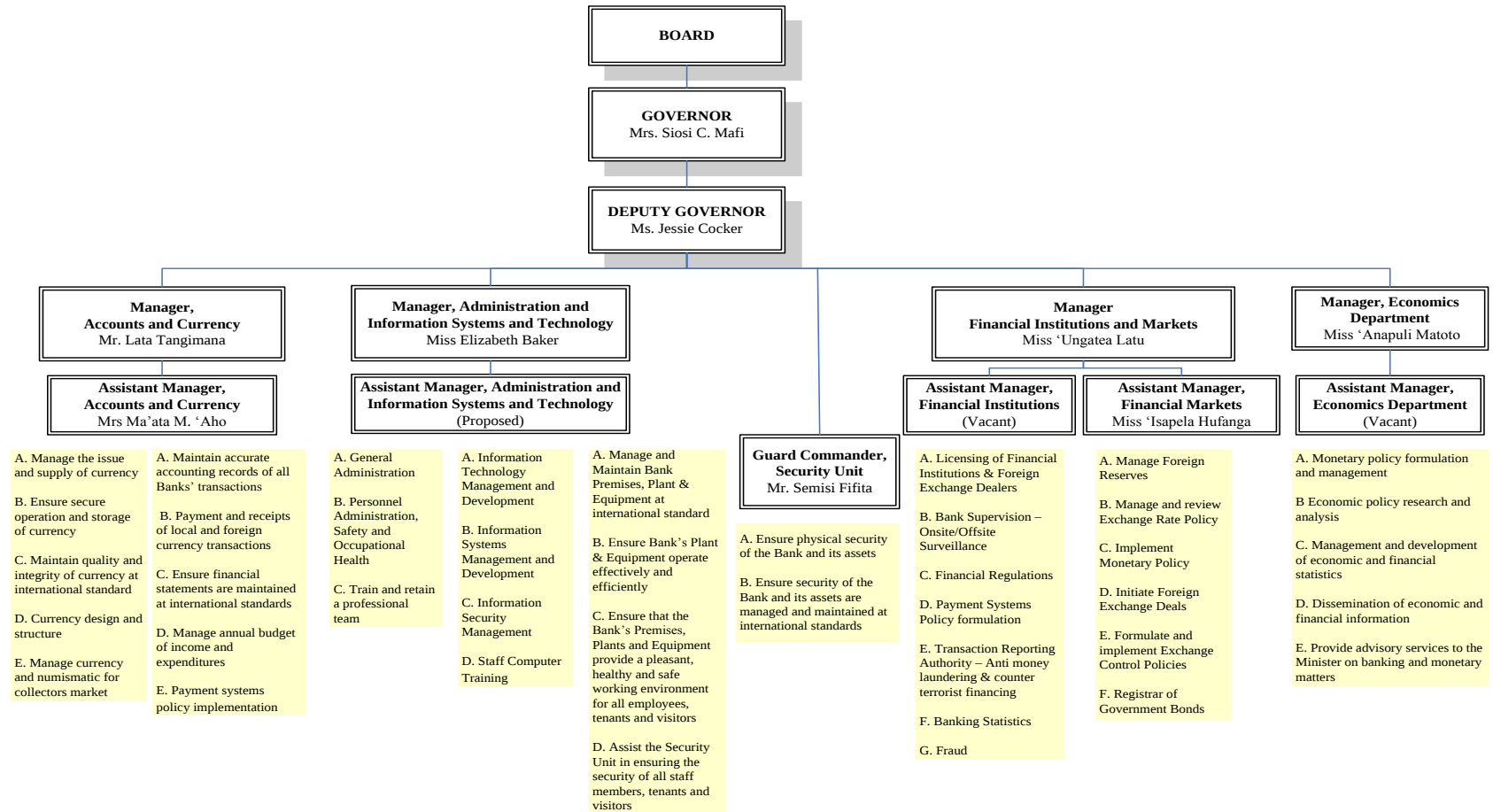
Mrs. Siosi Cocker Mafi

Kovana

Ngaahi Tu'unga Ngaue mo e Fatongia 'o e Kau Ngaue

Sune 2012

Ko e kau ngaue 'oku ha atu 'i he saatii na'a nau fakahoko fatongia 'i he kongia lahi 'o e ta'u fakapa'anga.

Fatongia

Fengaue'aki mo e Pule'anga

'Oku fakamahino 'e he Lao 'o e Pangike Pule 'a e fengaue'aki 'i he vaha'a 'o e Pule'anga pea mo e Pangike Pule. 'Oku fiema'u 'a e Pangike Pule kenau fakahoko 'a e fale'i pea mo e ngaahi fakamatala 'i he taimi 'oku fiema'u ai 'e he Minisita Pa'anga, pea ke fakahoko ki he Minisita 'a e ngaahi fakalalakala faka'ekonomika 'a ia 'oku felave'i mo e ola 'o e taumu'a 'a e Pangike Pule. 'Oku fakahoko 'e he Pangike Pule 'a e fatongia ko e tefito'i pangike, kautaha fakafofonga pa'anga pea ko e pangike fakahu pa'anga ma'ae Pule'anga. 'I he ta'u fakapa'anga 2012, na'e hokohoko 'a e ngaahi fakataha 'a e Sea 'o e Poate 'a e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, Kovana pea mo e Minisita ke talanoa mo e Minisita ki he ngaahi me'a fakapangike mo fakapa'anga, pea pehe foki ki hono fakahoko atu 'i he ngaahi lipooti kehekehe pe. 'I he ngaahi lipooti ko ia na'e tuku atu, na'e kau ai 'a e fakamatala fakauike 'o e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli pea mo e lahi 'o e pa'anga ngaue 'a e ngaahi pangike, fakamatala pa'anga fakamahina, ngaahi fika fakamahina 'oku kaunga ki he fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga 'a e Pangike, ngaahi fakamatala fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga fakamahina ono, fakama'opo'opo fakata'u 'o e ngaahi ngaue kuo fakahoko fakataha mo e fakamatala pa'anga fakata'u 'a e 'atita, fakamatala fakata'u ki he ta'u fakapa'anga 2011.

Ngaahi Fengaue'aki Kehe

'Oku feinga foki 'a e Pangike Pule ke fakapapau'i 'oku ma'olunga 'a e tu'unga 'o e fai fatongia ki he kakai 'i he ngaahi tu'utu'uni mo e ngaue, 'a ia 'oku fiema'u ke fakaha ki he kakai. Na'e fakahoko 'a e fengaue'aki ko eni mo e kakai 'i he founa 'o e fepotalanoa'aki pea pehe foki ki he ngaahi lipooti kuo tuku atu.

'I he founa ki hono tuku atu 'o e ngaahi lipooti, na'e tuku atu ai 'e he Pangike Pule 'a e fakamatala Fokotu'utu'u Ngaue Fakapa'anga 'e ua, 'a ia 'oku fakaikiiki ai e 'uhinga 'o e ngaahi tu'utu'uni fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga. Fakatatau ki he Lao 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga (Fakatonutonu) 2007, 'oku tuku atu 'e he fakamatala ko 'eni 'a e vakai ki he fakalalakala faka'ekonomika pea mo e fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga 'i he mahina 'e ono kuo 'osi. 'I he lipooti ko eni 'oku ha ai 'a e fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga 'e fakahoko 'e he Pangike Pule 'i he mahina 'e ono ka hoko mai ke fakakakato 'a e ngaahi taumu'a 'a ia 'oku ha 'i he Lao 'a e Pangike. Na'e tuku atu 'e he Pangike 'a e fakamatala pa'anga fakamahina 'i he kasete 'a e Pule'anga. Na'e tuku atu foki 'e he Pangike Pule 'ene lipooti fakata'u ki he ta'u fakapa'anga 2011, 'a ia 'oku 'i loto 'a e fakamatala pa'anga 'osi 'atita'i, fakaikiiki 'ene ngaue, tu'unga faka'ekonomika fakalukufua 'a Tonga, pea mo e fakaikiiki 'o hono sivi 'a e tu'unga 'o e tafa'aki fakapa'anga 'a Tonga. 'Oku tuku atu foki mo e ngaahi fika faka'ekonomika 'i ha lipooti fakakuata. Makatu'unga 'i he ha atu 'a e fakamatala ki he tu'unga faka'ekonomika 'o e fonua 'i he Ngaahi Fakamatala Fokotu'utu'u Ngaue Fakapa'anga fakamahina ono, 'oku 'ikai ai

to e fakaha 'a e fakamatala ko ia 'i he Lipooti Fakata'u.

Na'e tu'o lahi 'a e fakahoko 'e he Kovana ha fepotalanoa'aki mo e kakai 'i he ta'u fakapa'anga 2012. Na'e lea 'a e Kovana 'i he Konifelesi 'a e Kautaha Fekumi 'a Tonga fekau'aki mo e Tu'unga Faka'ekonomika 'o Tonga 'i Siulai 2011, pea 'i 'Aokosi 2011, 'i he konifelenisi fakata'u 'a e Kautaha 'Aluminai Tonga 'Aositelelia. 'I he teuteu ki he Talanga Faka'ekonomika (Economic Dialogue), na'e fakahoko ai 'e he Kovana ha fakataha 'o laka hake he tu'o 20 pea mo e kakai mei he ngaahi kulupu kehekehe 'o e sosaieti, 'o fakamahino kiate kinautolu 'a e taumu'a 'o e talanga pea kenau mateuteu ke 'ohake ha ngaahi fokotu'utu'u mahino ke fakahoko 'i he Talanga Faka'ekonomika ko eni. 'I Ma'asi 2012, na'e fakamatala ai 'e he Kovana 'i he Talanga Faka'ekonomika 'a e tu'unga faka'ekonomika lolotonga, fakafuofua ki he kaha'u pea mo e ngaahi pole fakalukufua ki he tu'unga faka'ekonomika. Na'e fakahoko foki 'e he Sea 'o e Poate pea mo e Kovana 'a e konifelenisi mo e kau faiongoongo 'i Me 2012 'i he tuku atu 'a e Fakamatala Fokotu'utu'u Ngaue Fakapa'anga 'a e Pangike ki Ma'asi 2012.

Ma'uma'uluta Fakapa'anga

Tafa'aki ki he Ngaahi Kautaha Fakapa'anga

Ko e taha 'o e ngaahi taumu'a 'a e Pangike Pule ko hono tauhi 'o e tu'unga malu mo lelei 'o e tafa'aki fakapa'anga. 'Oku malava 'o fakahoko 'a e taumu'a ko eni 'aki 'a hono laiseni, pule'i mo tokanga'i 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga (pangike).

'Oku 'i ai 'a e ngaahi pangike 'e 4 kuo 'osi laiseni ke ngaue 'i Tonga ni.

	Pangike ANZ (ANZ)	Pangike Wespac 'o Tonga (WBOT)	Pangike MBf (MBf)	Pangike Langa Fakalalakak 'a 'o Tonga (TDB)
Ngaahi Va'a (kau ai 'a e 'Ulu'i 'Ofisi 'i Nuku'alofa)	3	5	2	6
Ngaahi Misini Toho Pa'anga (ATMs)	10	8	-	-
Ngaue Fakapangike 'i he 'Initaneti	'lo	'lo	'Ikai	'Ikai
Ngaahi Fatongia Kehe	Kaati ANZ fe'ave'aki pa'anga 'i he Pasifiki, Va'a Launga 'a e Kasitoma	Polokalama ako ki he ngaahi me'a fakapa'anga – Polokalama 'Uluaki Sitepu Fakapa'anga, Polokalama 'a e Kakai Fefine 'i he Pisinisi, Polokalama ki ha kamata 'o ha pisinisi, Polokalama ki hono leva 'i 'o e pa'anga	-	Ngaahi No liki (Microfinanc e)

Ma'u'anga Fakamatala: Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga

Ko e Pangike Wespac 'o Tonga (WBOT) pea mo e Pangike Langa Fakalalakaka 'o Tonga na'a na kei tauhi pe 'a hona ongo 'ulu'i 'ofisi mo e ngaahi va'a 'i Tongatapu pea pehe foki ki he ngaahi va'a 'i Vava'u, Ha'apai pea mo 'Eua. Ko e 'ulu'i 'ofisi 'o e Pangike MBf ne kei tu'u pe 'i Tongatapu pea 'oku 'i ai mo hono va'a 'i Vava'u. Ko e 'ulu'i 'ofisi 'o e Pangike ANZ na'e kei tu'u pe mo ia 'i Tongatapu pea 'oku 'i ai mo hono va'a 'i Vava'u. Na'e hokohoko atu pe 'a e ngaue 'a e Pangike Langa Fakalalakaka 'o Tonga ko e pangike pe ia 'e taha ke fakahoko fatongia 'i Niuatoputapu pea mo Niuafo'ou.

'I he lolotonga e ta'u, na'e fakahoko aipe 'e he ngaahi pangike ko eni honau ngaahi fatongia fakapangike lolotonga pea tanaki atu mo ha ngaahi fatongia fakapangike fo'ou. 'I he taimi tatau, na'e ta'ofi 'a e ngaahi va'a ngaue fakapangike 'oku fakamole lahi ange. Na'e tanaki mai 'e he ongo Pangike WBOT mo e ANZ 'a e fatongia fakapangike 'i he telefoni to'oto'o 'i he lolotonga e ta'u 'o fakatefito ke tokoni ki he kau kasitoma 'oku nau fiema'u 'a e ngaahi fatongia fakapangike mei he ngaahi feitu'u mama'o ange. Na'e fakaha foki 'e he Pangike WBOT te nau to e tanaki mai mo ha fatongia fakapangike fo'ou ko e 'Instore Banking' pe ko hono fakafou atu 'o e ngaahi fatongia fakapangike 'i he misini fefakatau'aki to'oto'o (eftpos). 'E kau lelei 'a e fatongia fakapangike ko 'eni ki he kau kasitoma 'oku nau nofo ki he ngaahi kolo ki 'uta. Ka 'i he tafa'aki 'e taha, ne tapuni 'e he Pangike ANZ pea mo e WBOT 'a hona ongo va'a 'i Ma'ufanga 'i Novema 2011 pea mo Ma'asi 2012 ke tokoni ki hono holoki 'a e ngaahi fakamole ki hono fakalele 'o e pangike 'o makatu'unga 'i he hokohoko atu e vaivai e tu'unga faka'ekonomika. 'I 'Okatopa 2011, ne talaki ai 'e he Pangike ANZ 'a hono tufotufa atu 'a e polokalama malu'i no 'a e National Pacific Insurance 'i he ngaahi polokalama malu'i fakalukufua 'a e ANZ 'oku lolotonga tufotufa atu ki he 'enau kau kasitoma. Ko e polokalama malu'i no ko eni 'e tokoni lahi ia ki hono fakamalohi'i 'a e founa hono tokanga'i 'e he Pangike ANZ 'a e ngaahi no pea mo fakafaingamalie'i ha ngaahi koloa malu'i ki he ngaahi no taautaha. 'I he taimi tatau, ko e Pangike Langa Fakalalakaka 'a Tonga na'e hokohoko atu 'enau fakahoko 'a e polokalama fale'i fakapisinisi ki he tokolahi 'o 'enau kau kasitoma pisinisi.

'I hono faka'ai'ai ke to e ma'ama'a ange 'a e ngaahi totongi ki he talafi pa'anga mei muli, ne holoki ai 'e he Pangike WBOT 'a e ngaahi totongi ki hono talafi mai 'o e

pa'anga 'o fakafou 'i he kanita mei 'Aositelelia ki he Pasifiki 'i Siulai 2011 pea na'e tuku atu 'e he Pangike ANZ 'a e Kaati ANZ fe'ave'aki pa'anga 'i he Pasifiki 'i Ma'asi 2012.

Na'e kamata 'a hono tuku atu 'e he Pangike WBOT 'a e ngaahi fakamatala ki he 'akauni 'a 'ene kau kasitoma 'i he 'initaneti (eStatements) 'a ia 'oku ne fakalelei'i ai 'a e tu'utu'uni ki hono tuku atu 'a e ngaahi fakamatala 'a ia 'oku ha 'i he Tohi Tu'utu'uni Ngaue fika 4 'a e Pangike Pule 'o fekau'aki mo e ngaahi fakamatala ki he 'akauni 'a e kasitoma.

Tokanga'i mo hono Pule'i 'o e Ngaahi Kautaha Fakapa'anga kuo Laiseni

'I he 2011/12, na'e 'i he tu'unga lelei mo malohi 'a e tafa'aki fakapa'anga 'a e ngaahi pangike neongo 'a e vaivai 'a e ngaahi ngaue faka'ekonomika fakalukufua. Na'e hokohoko atu ai pe 'a e tu'unga ma'olunga 'o e sino'i pa'anga tefito, pa'anga ngaue pea pehe foki ki he fakalalakaka 'i he pa'anga hu mai mo e tu'unga lelei 'o e koloa fakalukufua 'i he lolotonga 'o e ta'u.

'I he 2011/12, na'e taafataha 'a e ngaahi ngaue 'a e Pangike Pule ki hono tokanga'i ke malu 'a e tafa'aki fakapa'anga mei he ngaahi faingata'a fekau'aki mo e ngaahi no 'oku 'ikai ke totongi pea mo e ngaahi pa'anga ngaue 'a e ngaahi pangike. Na'e tu'unga lelei pe 'a e tafa'aki ki he pa'anga ngaue 'a e ngaahi pangike. Neongo kuo fakalalakaka 'a e tu'unga no palopalema fakafehoanaki mo e ta'u kuo 'osi, 'oku kei 'i he tu'unga ma'olunga pe pea 'oku kei hokohoko atu 'a e fetalanoa'aki 'a e Pangike Pule pea mo e ngaahi pangike fekau'aki mo 'enau ngaahi fokotu'utu'u ngaue ke pule'i, tokanga'i'aki mo holoki'aki 'a e tu'unga 'o e no palopalema. Na'e kaunga lahi 'a e holo 'i

he tu'unga faka'ekonomika pea mo e holo lahi 'o e li pa'anga taautaha mai mei muli ki he tuai 'a e holo 'o e ngaahi no palopalema 'i he ngaahi pangike, pea ne uesia mo e lahi 'o e no 'oku tuku atu ki he tafa'aki taautaha tatau pe 'i he tafa'aki hono tuku atu 'o e ngaahi no pea mo e tafa'aki 'o e fiema'u no 'a e kakai. Ko e pole lahi eni 'a hono tokanga'i 'o e no palopalema pea mo hono tokanga'i mo pule'i 'o e koloa fakalukufua mo e sino'i pa'anga tefito 'a e ngaahi pangike 'i he 'ataakai 'o e tu'unga faka'ekonomika pea mo e tu'unga fakapa'anga 'oku 'i ai 'a e fonua. Ko ia ai, 'oku kei hokohoko atu pe hono siofi 'e he Pangike Pule 'a e ngaahi me'a ko eni 'aki 'a hono 'analaiso 'o e ngaahi lipooti 'oku ma'u mei he ngaahi pangike pea mo e 'a'ahi ki he ngaahi pangike.

'I he lolotonga 'o e ta'u, na'e tokoni 'a e ngaahi no 'a e Poate ki he Sino'i Pa'anga Malolo mei he Ngaue (RFB) mo e Kautaha No 'a e Ngaahi Pisinisi Fakalalakala 'i he Pasifiki Saute ki he fe'au'auhi 'i he ngaahi no pea holo ai 'a e totongi tupu no 'i he ngaahi pangike. Na'e holo 'a e totongi tupu 'i he no 'o a'u ki he peseti 'e 2.5 fakatatau ki he holo 'i he ta'u kuo'osi 'aki 'a e peseti 'e 2.4. Na'e holo foki mo e totongi tupu 'o e fakahu pa'anga 'aki 'a e peseti 'e 0.8 lolotonga 'o e ta'u. Na'e tupunga 'a e holo 'o e totongi tupu 'i he fakahu pa'anga mei he tu'unga ma'olunga 'o e pa'anga ngaue 'i he ngaahi pangike. Neongo 'a e holo 'i he totongi tupu 'o e ngaahi no na'e 'ikai ke hoko ia ke to e lahi ange ai 'a e noo pea mo e ngaahi ngaue faka'ekonomika fakatatau mo e ola na'e fakafuofua ki ai.

'I Sune 2012, na'e 'oatu ai 'a e tali 'a e Pangike Pule ki he fiema'u mei he Kapineta ke tokoni 'a e Pangike Pule ki hono fokotu'u 'o e ngaahi me'angaue ke pule'i'aki 'a e ngaahi totongi tupu koe'uhi ko e ngaahi hoha'a ki he tu'unga ma'olunga 'o e totongi tupu ki he no pea mo e ngaahi faingata'a

'oku fepaki mo e kakai 'i he totongi fakafoki 'enau ngaahi no. Na'e kei poupou'i pe 'e he Pangike Pule ke tukuange pe 'a e tu'unga totongi tupu ke pule'i 'e he maketi 'i he founa 'oku totonu pea 'ikai fakapulipuli. Ko hono pule'i 'o e totongi tupu 'e kaunga kovi ia ki he tu'unga faka'ekonomika 'o tatau pe 'i he taimi nounou mo e taimi loloa. Neongo 'a e holo 'o e totongi tupu, 'oku te'eki ke ha mai ha kake ki 'olunga 'i he lahi 'o e ngaahi no. Na'e tali 'e he Pangike Pule 'a e ngaahi tohi na'e fakahu ange mei he kakai fekau'aki mo e tu'unga ma'olunga e totongi tupu 'a ia na'e tuku atu ki he ngaahi pangike takitaha kenau ngaue ki ai. Na'e kamata ngaue fakataha 'a e Pangike Pule mo e Potungaue Fefakatau'aki mo e Ngaahi Ngaue'anga ki ha founa ki hono tokanga'i 'o e ngaahi launga 'a e kakai fekau'aki mo e ngaahi ngaue fakapangike pea mo hono fokotu'u 'o ha fakangatangata ki he lahi 'o e totongi tupu ke muimui ki ai 'a e ngaahi kautaha no 'i he malumalu 'o e Lao Malu'i 'o e Konisiuma. 'Oku fai 'a e ngaue ni 'i he fale'i 'a e 'Ofisi Lao 'a e Pule'anga 'oku kau 'a e ngaahi ngaue fakapa'anga 'i he Lao Malu'i 'o e Konisiuma koe'uhi ko e ngaahi kautaha fakapa'anga ko e ngaahi kautaha fakahoko fatongia pe sevesi (traders).

Na'e tuku atu ki he ngaahi pangike 'i Novema 2011 'a e ngaahi founa lipooti fo'ou 'a ia na'e fakatahataha'i ia 'i he fengae'aki 'a e Pangike Pule pea mo e Kautaha Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga (IMF) pea mo e Senita 'a e Pasifiki ki he Tokoni Fakatekinikale ke fakalalakala ange ai 'a e tonu mo e vave 'a e ngaahi lipooti 'oku fakahu mai ki he Pangike Pule. Na'e fakahoko ai 'a e ngaahi ako ki he founa lipooti fo'ou ko 'eni pea na'e kamata ngaue'aki ai pe 'i Sanuali 2012. Ko e ngaahi lipooti fo'ou ko 'eni 'oku ne 'omai 'a e ngaahi fakamatala fakaikiiki fakamahina 'a e ngaahi pangike ki he tu'unga 'o e koloa mo e mo'ua, fakamatala ki he tupu mo e

mole, fakamatala ki he tu'unga 'o e fakafetongi pa'anga muli pea mo e ngaahi totongi tupu pea pehe ki he fehu'aki pa'anga mo tu'apule'anga.

Ko e ola hono vakai'i 'o e ngaahi tu'utu'uni ngaue 'a e Pangike Pule, na'e fakatefito ai 'a e ngaahi lilii ki he ngaahi tu'utu'uni ngaue lolotonga, 'o fakatatau ia ki he founa lipooti fo'ou pea fakapapau'i 'oku fenapasi mo e Lao ki he Ngaahi Kautaha Fakapa'anga 'o e 2004 pea pehe foki ki he founa ngaue fakavaha'a pule'anga. Na'e tuku atu ki he ngaahi pangike 'a e fakalelei 'o e ngaahi tu'utu'uni ngaue 'a e Pangike Pule pea na'e kamata ngaue'aki ai pe 'i Me 2012.

Na'e hokohoko atu ai pe 'a e ngaahi fakataha 'a e Pangike Pule pea mo e Kautaha 'a e Ngaahi Pangike 'i Tonga ni (ABT), ke alea'i 'a e ngaahi ngaue ke tokoni ki he falala'anga mo e ma'uma'uluta 'o e tafa'aki fakapa'anga. Na'e poupou 'a e Pangike Pule ki he Kautaha 'a e Ngaahi Pangike 'i Tonga ni mo e Kautaha Fakapa'anga Fakamamanilahi (IFC) ki hono fokotu'u 'a e 'uluaki kautaha ki hono tanaki 'o e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e kau no (credit bureau) ke fakalakalaka 'a e 'ataakai no 'i Tonga ni. Na'e fakakau foki 'e he Pangike Pule 'i he'ene palani ngaue 'a hono siofi 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngaue ki he tafa'aki fakapa'anga mei he Talanga Faka'ekonomika ke to e lahi ange ai 'a e faingamalie ki he ngaahi pa'anga no, fakamalohi ange 'a e mafai ngaue 'a e tafa'aki fakapa'anga, fakalahi ange 'a e 'ata ki tu'a mo e founa fakaha 'o e ngaahi ngaue, fakalelei'i 'a e tu'unga lelei 'o e tokotaha no pea mo fakaloloto ange mo fakalahi 'a e maketi fakapa'anga. 'Oku lolotonga fengaue'aki foki 'a e Pangike Pule mo e ngaahi kupu fekau'aki ke fakahoko 'a e ngaahi tefito'i ngaue ni ke tokoni ki hono fakalakalaka 'a e 'ataakai no pea tokoni ki he tupu faka'ekonomika 'i Tonga ni.

Na'e fakahoko atu ai pe 'a e 'a'ahi ki he ngaahi kautaha pa'anga kuo laiseni, 'a ia ko e konga mahu'inga eni 'o e ngaue ki hono tokanga'i 'o e ngaahi kautaha fakapa'anga kuo laiseni. Na'e fakahoko ai 'e he Pangike Pule ha 'a'ahi ki he pangike 'e taha, 'a ia na'e tokoni'i fakataukei 'e he Kautaha Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga, ke vakai'i 'ene ngaahi fokotu'utu'u ngaue mo hono fakahoko 'o e ngaahi fokotu'utu'u ngaue ko 'eni ki hono pule'i mo tokanga'i 'a e ngaahi no pea mo e pa'anga ngaue 'a e pangike pea pehe ki hono fakapapau'i 'o e muimui pau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e ngaahi lipooti ki he Pangike Pule. Kuo fokotu'utu'u foki 'a e ngaahi 'a'ahi 'a e Pangike Pule ki he toenga 'o e ngaahi pangike 'e tolu kehe ki he ta'u fakapa'anga ka hoko.

Na'e hokohoko atu 'a hono fakamalohi'i 'a hono fakahoko 'o e ngaahi tu'utu'uni ngaue 'a e Pangike Pule 'aki 'a hono sivi fakata'u 'o e tu'unga 'o e fakahoko 'e he ngaahi pangike 'a e ngaahi tu'utu'uni 'a e Pangike Pule pea na'e kau 'i heni 'a e 'a'ahi ki he ngaahi pangike ke fakapapau'i 'enau fai pau ki he tu'utu'uni fika 4 fekau'aki mo hono fakaha mahino ki he kasitoma 'o e ngaahi totongi tupu mo e totongi ki he fakahoko fatongia 'a e ngaahi pangike (fees).

Na'e to e fakahoko foki 'a e ngaahi fakataha mo e ako 'a e Pangike Pule pea mo e ngaahi pangike ke alea'i 'a e palopalema tefito fekau'aki mo e pangike takitaha 'o kau ai 'a e fakama'ala'ala 'o e ngaahi tu'utu'uni ki he ngaahi lipooti ki he Pangike Pule.

Makatu'unga 'i he mahu'inga 'o e Poate ki he Sino'i Pa'anga Malolo mei he Ngaue 'a e kau ngaue fakapule'anga 'i he tafa'aki fakapa'anga 'a e fonua, na'e kei tauhi 'e he Pangike Pule 'ene fengaue'aki vaofi mo e Poate ko eni ke vakai'i 'a 'ene ngaahi ngaue fakapa'anga 'i he taumu'a ke tokoni ki he tu'unga falala'anga mo e ma'uma'uluta 'a e tafa'aki fakapa'anga. Na'e fokotu'u atu foki

'e he Pangike Pule ki he Pule'anga ke fakakau 'a e Sino'i Pa'anga Malolo mei he Ngaue 'i he fatongia 'o e Pangike Pule ki hono tokanga'i 'o e ngaahi kautaha fakapa'anga.

Ola Fakapa'anga 'o e Ngaahi Ngaue 'a e Ngaahi Pangike

Na'e a'u 'a e ngaahi koloa fakakatoa 'a e ngaahi pangike ki he \$504 miliona 'i he 2011/2012, 'a ia ko e holo hifo 'eni 'aki 'a e \$8.5 miliona (peseti e 1.7) mei he ta'u kuohili. Ko e holo ko 'eni na'e makatu'unga ia mei he holo lahi 'aki 'a e \$19.6 miliona 'i he ngaahi no na'e faka'ata atu 'e he ngaahi pangike. Ko e holo ko 'eni 'i he no fakakatoa na'e makatu'unga ia 'i he totongi 'osi 'o e ngaahi no lalahi pea pehe ki he ngaahi no palopalema na'e faka'ata makatu'unga ia mei he 'ikai malava ke totongi fakafoki mai 'i he lolotonga 'o e ta'u. Na'e kake'aki 'a e \$23 miliona (peseti 'e 20) 'a e 'akauni ngaue 'a e ngaahi pangike 'o makatu'unga 'i he lahi 'a e pa'anga tokoni mei muli 'a e Pule'anga.

'I he faka'osinga 'o e ta'u fakapa'anga 2012, ko e fakakatoa 'a e ngaahi no te'eki totongi, na'e kau ki ai 'a e ngaahi no ki he ngaahi pisinisi mo e ngaahi ngaue'anga 'o kau ai 'a e ngoue (peseti 'e 43.1), no taautaha (peseti e 50.7 'a ia ko e peseti 'e 34.6 ai ki he no fale) mo e no ki he Ngaahi Pisinisi 'a e Pule'anga (peseti 'e 5.3).

Ngaahi 'Akauni Fakahu Pa'anga 'a e Ngaahi Pangike		
	2010/11	2011/12
Fakahu Pa'anga Taimi Nounou		
Tokolahi	2,508	14,852
Lahi 'o e Pa'anga kuo fakahu (\$m)	88.6	109.5
Fakahu Pa'anga Tohi Pangike		
Tokolahi	39,919	30,335
Lahi 'o e Pa'anga kuo fakahu (\$m)	57.5	48.5
Fakahu Pa'anga Taimi Tu'upau		
Tokolahi	1,524	2,430
Lahi 'o e Pa'anga kuo fakahu (\$m)	174.9	156.2
Fakahu Pa'anga 'o e Ngaahi Pangike		
Lahi 'o e Pa'anga kuo fakahu (\$m)	19.9	17.4
Tokolahi Fakakatoa	43,951	47,617
Lahi 'o e Pa'anga kuo fakahu fakakatoa (\$m)	340.9	331.7

Ma'u'anga Fakamatala: Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga

Ko e fakakatoa 'o e ngaahi mo'ua 'o e ngaahi pangike na'e holo 'aki 'a e \$20.2 miliona (peseti 'e 4.8) ki he \$406 miliona. 'Oku makatu'unga 'eni mei he holo 'aki 'a e \$9.2 miliona (peseti 'e 2.7) 'i he fakahu pa'anga fakakatoa 'o fakahoa ki he kake \$11.3 miliona (peseti 'e 3.4) 'i he 2010/11. Ko e holo ko 'eni 'oku fakaha mai ai 'a e 'osi 'a e taimi 'o e ngaahi fakahu pa'anga taimi tu'upau 'i he taha 'o e ngaahi pangike lalahi pea pehe ki hono ngaue'aki 'o e ngaahi fakahu pa'anga 'a e Pule'anga pea mo e Pa'anga Malolo 'o e ngaahi Potungaue 'e ni'ihiki ke tokoni ki hono totongi atu 'o e pa'anga malolo 'o 'enau kau ngaue kimu'a 'i Sune 2012. Na'e holo foki mo e pa'anga talifaki ki he ngaahi no palopalema 'aki 'a e \$13.8 miliona (peseti 'e 31.2) tupu 'eni mei he holo 'o e ngaahi no palopalema 'i he lolotonga 'a e ta'u.

Ko e lahi fakakatoa 'o e 'akauni fakahu pa'anga ne lipooti mai 'e he ngaahi pangike na'e kake 'aki 'a e peseti 'e 8 ki he 47,617 'o ha mai ai 'a e fakatahataha'i 'o e ngaahi 'akauni fakahu pa'anga taimi nounou 'i he taha 'o e ngaahi pangike lalahi, kae holo'aki 'a e peseti 'e 2.7 ki he \$331.7 miliona 'a e fakahu pa'anga fakalukufua.

Ko e Tupu Fakapa'anga 'a e Ngaahi Pangike

Na'e fakalaka si'i 'a e tupu 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga 'i Sune 2012 mei he ta'u kuohili. Na'e fe'unga fakakatoa 'a e tupu fakata'u 'osi tukuhau'i 'a e ngaahi pangike mo e \$12.5 miliona 'i he faka'osinga 'o e ta'u 'i Sune 2012, 'a ia 'oku tataua ia mo e peseti 'e 2.4 'o e 'avalisi 'o e ngaahi koloa, 'o fakahoa ki he tupu \$11.5 miliona 'i he ta'u kuohili, 'a ia 'oku tataua ia mo e peseti 'e 2.3 'o e 'avalisi 'o e ngaahi koloa. Ko e fakalakalaka 'i he tupu 'o fakatatau ki he ta'u kuohili na'e

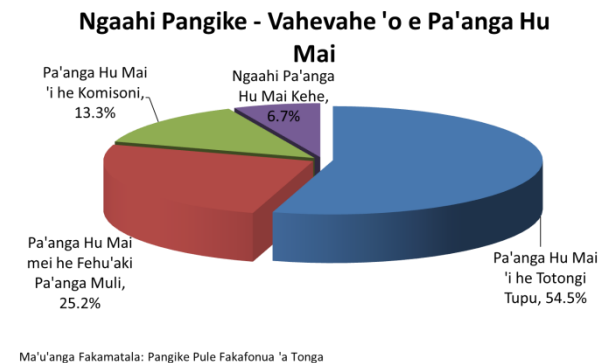
makatu'unga ia mei he kake hake 'a e pa'anga hu mai kehe ki he peseti 'e 3.9 'o e 'avalisi 'o e koloa fakalukufua mei he peseti 'e 3.5 'i he ta'u kuohili, kae holo hifo 'a e ngaahi fakamole fakakatoa mei he peseti 'e 6.3 'o e 'avalisi 'o e koloa fakalukufua ki he peseti 'e 5.2 he ta'u ni. Na'e fakaha mai heni 'a e ola 'o e ngaahi fokotu'utu'u 'a e ngaahi pangike ke holoki 'a e ngaahi fakamole ki hono fakalele 'o e ngaahi pangike. 'I he tafa'aki 'e taha, na'e holo si'i 'a e pa'anga hu mai mei he totongi tupu ki he peseti 'e 3.9 'o e 'avalisi 'o e koloa fakalukufua fakahoa ia ki he peseti 'e 4.0 'i he ta'u kuohili.

Ola Fakapa'anga 'o e Ngaahi Ngaue 'a e Ngaahi Pangike	2010/11	2011/12
Tupu te'eki Tuku'hau'i (% avalisi 'o e koloa fakalukufua)	2.5	3.0
Tupu 'osi Tuku'hau'i (% avalisi 'o e koloa fakalukufua)	2.3	2.4
Fakakatoa 'o e Pa'anga Hu Mai (% avalisi 'o e koloa fakalukufua)	9.4	8.5
Pa'anga Hu Mai 'i he Totongi Tupu (% avalisi 'o e koloa fakalukufua)	4.0	3.9
Pa'anga Hu Mai Kehe (% avalisi 'o e koloa fakalukufua)	3.5	3.9
Fakamole Fakakatoa (% avalisi 'o e koloa fakalukufua)	6.3	5.2
Sino'i Pa'anga Tefito 'a e Ngaahi Pangike (%)	26.3	31.4

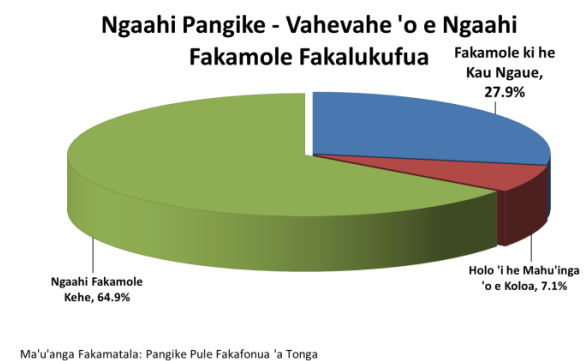
Ma'u'anga Fakamatata: Ngaahi Pangike

Na'e holo hifo 'a e pa'anga hu mai fakalukufua ki he peseti 'e 8.5 'o e 'avalisi 'o e mahu'inga fakalukufua 'o e ngaahi koloa mei he peseti 'e 9.4 'i he 2010/11. Ko e holo 'i he pa'anga hu mai, na'e makatu'unga ia 'i he holoki 'a e totongi tupu 'i he no 'a e ngaahi pangike pea pehe ki he si'isi'i 'o e tupu 'a e ngaahi no 'i he lolotonga 'o e ta'u. Ko e konga lahi 'o e pa'anga hu mai 'a e ngaahi pangike na'e ma'u ia mei he ngaahi no na'e tuku atu. Na'e holo 'a e tu'unga 'o e pa'anga hu mai mei he totongi tupu 'ata'ata pe ki he peseti 'e 54.5 'o e tupu fakalukufua 'a e ngaahi pangike 'i he 2011/12 mei he peseti 'e 58.7 'i he 2010/11. 'I he taimi tata, na'e holo mo e pa'anga hu mai mei he fehu'aki 'a e

pa'anga muli pea mo e pa'anga hu mai 'i he komisoni ki he peseti 'e 25.2 mo e 13.3 'i he 2011/12 mei he peseti 'e 26.3 mo e 14.2 'i he ta'u kuohili.

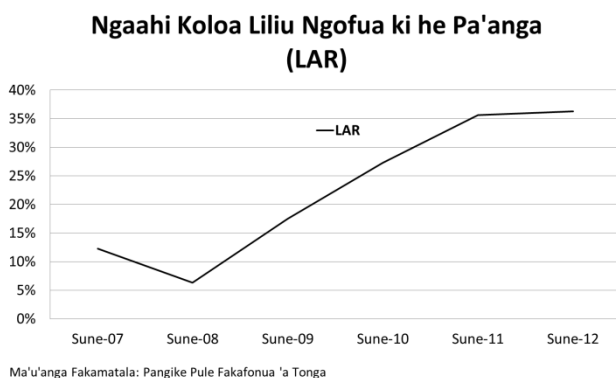

Ko e holo ko ia 'a e ngaahi fakamole ki he peseti 'e 5.2 'o e koloa fakalukufua 'i he 2011/12, fakahoa ki he peseti 'e 6.3 'i he 2010/11, na'e fetamate'aki pe ia mo e 'i he holo 'o e pa'anga hu mai fakalukufua. Ko e holo ko eni, na'e makatu'unga ia 'i he holo 'a e fakamole ki he totongi 'o e kau ngaue. Na'e fakafuofua ki he peseti 'e 27.9 'o e fakamole ki he fakalele 'o e ngaue 'a e ngaahi pangike, ko e totongi 'o e kau ngaue, 'a ia ko e holo eni mei he peseti 'e 37.6 'i he ta'u kuohili. Ko e holo 'i he mahu'inga 'o e ngaahi koloa tefito na'e fe'unga ia mo e peseti 'e 7.1 'o e fakamole fakalukufua ki he fakalele 'o e ngaue, pea ko e palanisi 'a ia ko e peseti 'e 64.9 ko e fakamole ia ki he ngaahi koloa mo e ngaahi ngaue kehekehe 'oku fiema'u ki hono fakahoko 'a e ngaue 'a e ngaahi pangike.

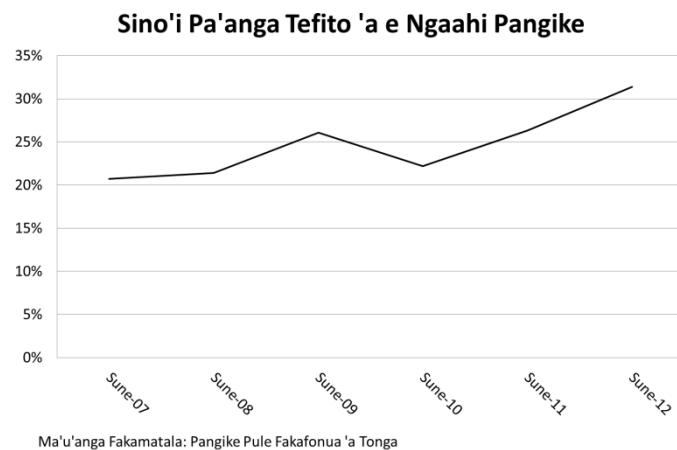
Pa'anga Ngaue

Na'e hokohoko atu ai pe 'a e lahi ange 'o e pa'anga ngaue 'a e ngaahi pangike 'i he ta'u 2011/12 makatu'unga 'i he hu mai 'a e pa'anga tokoni mei he ngaahi hoa ngaue fakalakalaka 'a Tonga pea mo e hokohoko atu 'a e holo 'a e tupu 'o e ngaahi no. Na'e tu'uma'u 'a e lahi 'o e ngaahi no 'i he peseti 'e 70.0 'o e ngaahi fakahu pa'anga fakakatoa 'o fakahoa ki Sune 2011. Na'e hiki hake 'a e lahi 'o e ngaahi koloa liliu ngofua ki he pa'anga 'a e ngaahi pangike ki he peseti 'e 36.3 'o e ngaahi koloa fakalukufua mei he peseti 'e 35.6 'i he 2010/11, 'a ia 'oku ma'olunga ange eni 'i he tu'unga ma'ulalo taha kuo tu'utu'uni 'e he Pangike Pule 'a ia ko e peseti 'e 5.

Sino'i Pa'anga Tefito

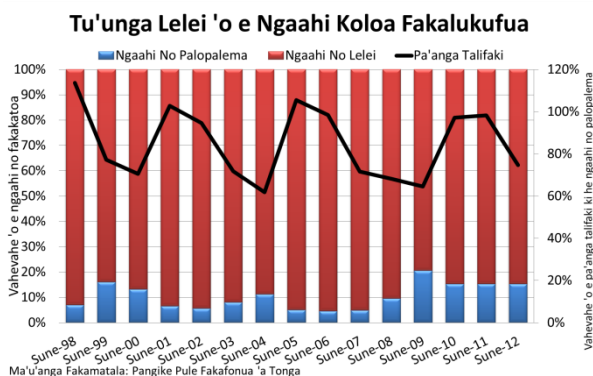
'Oku 'i he tu'unga lelei mo malohi 'a e sino'i pa'anga tefito 'a e ngaahi pangike pea 'oku ma'olunga ange 'i he tu'unga ma'ulalo taha 'oku fiema'u 'e he Pangike Pule. Na'e kake hake ki he peseti 'e 31.4 'a e fakakatoa 'o e sino'i pa'anga tefito 'a e ngaahi pangike 'i he faka'osinga 'o Sune 2012 'i hono fakahoa ki he peseti 'e 26.3 'i he faka'osinga 'o Sune 2011. Ko e kake lahi 'eni pea ko e tu'unga ma'olunga taha 'eni kuo a'u kiai talu mei Sune 2008. Ko e kake lahi ko eni 'a e sino'i pa'anga tefito 'a e ngaahi pangike 'oku makatu'unga ia 'i he holo 'a e no 'oku tuku atu.

Tu'unga Lelei 'o e Koloa Fakalukufua

Na'e fakalakalaka 'a e tu'unga lelei 'o e koloa fakalukufua 'a e ngaahi pangike 'i he ta'u 'o ngata 'i Sune 2012, ka 'oku kei fiema'u pe ke fai ha tokanga ki ai. Na'e holo 'a e ngaahi no palopalema 'aki 'a e \$2.9 miliona (peseti 'e 6.8) ki he \$39.9 miliona 'a ia ko e peseti ia 'e 15 'o e no fakakatoa ki he ta'u 'o ngata ki Sune. Ko e fakalakalaka ko 'eni lolotonga 'o e ta'u na'e makatu'unga ia 'i he holo 'a e ngaahi no na'e 'i ai honau pa'anga talifaki. Ko e fakakatoa 'o e ngaahi no palopalema, ko e no ki he ngaahi pisinisi (peseti 'e 65) tautefito ki he ngaahi falekoloa, ngaahi hotele pea mo e ngaahi falekai, pea pehe foki ki he ngaahi no fale mo e ngaahi no fakataautaha (peseti 'e 20).

Na'e holo 'a e pa'anga talifaki ki he ngaahi no palopalema 'aki 'a e \$11 miliona (peseti 'e 28) ki he \$31 miliona. Na'e makatu'unga mei heni 'a e holo 'i he ngaahi pa'anga talifaki ki he ngaahi no palopalema ki he peseti 'e 75.7, fakahoa ki he peseti 'e 98.2 'o e ngaahi no palopalema 'i he faka'osinga 'o Sune 2011.

Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga

Ko e Pangike Pule 'oku ne fakahoko 'a e ngaue Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Lao ki hono fe'ave'aki fakapulipuli 'o e pa'anga kakaa mo e ngaahi koloa ma'u mei he hia. Ko e fatongia 'o e Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga ko hono fakapapau'i 'a e hao mo e malu 'a e fonua mei hono fe'ave'aki fakapulipuli 'o e pa'anga kakaa mo e ngaahi ngaue fakatautoitoi. 'Oku malava foki heni ke tokoni ki hono a'usia 'o e taha 'o e ngaahi taumu'a ngaue 'a e Pangike Pule ko hono tauhi 'a e tu'unga malu 'o e tafa'aki fakapa'anga. Ko e ngaahi fatongia tu'utu'uni 'o e Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga 'oku kau ki ai 'a hono fa'u 'o ha ngaahi fokotu'utu'u ngaue pea mo hono fakapapau'i hono fakahoko.

'I he lolotonga 'o e ta'u na'e taafataha ai 'a e ngaue 'a e Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga ki hono fakahoko 'a e ngaahi liliu ki he Lao 'o e 2010, pehe ki he ngaahi fokotu'u mei he lipooti 'a e Kulupu 'a 'Esia mo e Pasifiki ki hono fakafepaki 'o e fe'ave'aki 'o e pa'anga kakaa mo e ngaahi koloa ma'u mei he hia (APG) 'a ia 'oku ha 'i he Palani Ngaue (SIP) na'e fakahu ki he APG 'i Me 2011. Na'e kau 'i heni 'a hono fakahoko ha ngaahi ako ki he ngaahi pangike mo e ngaahi kautaha fakafetongi pa'anga muli fekau'aki mo honau ngaahi fatongia kuo tu'utu'uni'i 'e he lao. Na'e tokoni foki ki he ako ni 'a e Senita

ki he Ma'u'anga Pa'anga Falala'anga 'a 'Aositelelia (AUSTRAC) ki ha ngaahi founa kenau fakahoko'aki 'a hono sivi'i 'a 'enau kau kasitoma mo 'enau ngaahi ngaue ke 'ilo e ngaahi faingata'a 'e ala hoko mei he fe'ave'aki fakapulipuli 'o e pa'anga kakaa mo e ngaahi koloa ma'u mei he hia. 'I Ma'asi 2012, na'e fakahoko ai 'a e ako ma'ae ngaahi pisinisi fakapolofesinale 'ikai fakapa'anga (DNFBPs) 'o hange ko e kau tauhitohi, kau loea, kau fakafofonga fakatau 'api mo e ngaahi kautaha no iiki. Na'e hoko atu aipe 'a e tokoni 'a e APG, AUSTRAC pea mo e Sekelitali 'a e Kautaha 'a e Ngaahi Fonua 'o e Pasifiki (PIFS) ki he komiti fakafonua (National Committee) mo e komiti ngaue (Sub-committee) ki he fe'ave'aki pa'anga mo e ngaahi koloa ma'u mei he hia 'i hono fakahoko ha ako ki he ni'ihi 'a e ngaahi fonua Pasifiki fekau'aki mo hono fe'ave'aki fakavaha'a pule'anga 'o e pa'anga mo hono lipooti 'o e ngaahi fe'ave'aki pa'anga 'oku ngali kakaa (STR) 'i Me 2012. Na'e tokoni lahi 'aupito 'a e faingamalie ako ni ki he kau ma'u mafai 'o e fonua ke to e fakalahi ange 'enau 'ilo ki he tafa'aki ko ia. Na'e fakahoko ai pe mo hono fakamo'oni 'a e Aleapau Felotoi (Memorandum of Agreement) 'i he vaha'a 'o e Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga mo e Ngaahi Kautaha Ma'u'anga Fakamatala Falala'anga (FIU) 'i he Pasifiki. Ko e aleapauni 'oku ne fakafaingamalie'i 'a e fe'ave'aki 'o e ngaahi fakamatala 'i he vaha'a 'o e Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga mo e ngaahi FIU 'i he ngaahi fonua Pasifiki.

Na'e ngaue fakataha 'a e Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga mo e Komiti Ngaue (Sub-committee) ki hono fa'u 'o e lipooti hono ua 'a Tonga fekau'aki mo e ngaahi ngaue kuo fakahoko ki he fakataha fakata'u 'a e APG 'i Siulai 2012. Na'e 'i he tu'unga fakafiemalie 'aupito 'a e ngaahi ngaue kuo fakahoko neongo 'a e toe lahi 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngaue ke fakahoko. 'Oku fiema'u ke fakahu 'a e lipooti hono tolu 'a Tonga ki he APG 'i

Sanuali 2013. Ko e konga eni 'o e ngaue ki hono fakapapau'i 'a e faipau 'a Tonga ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e kautaha Ngaue Makehe ki he Ngaahi Ngaue Fakapa'anga Fekau'aki mo hono Fakafepaki'i 'o e Fe'ave'aki Pa'anga mo e Ngaahi Koloa Ma'u mei he Hia mo e Ngaue Fakatautoitoi Fakapa'anga (FATF).

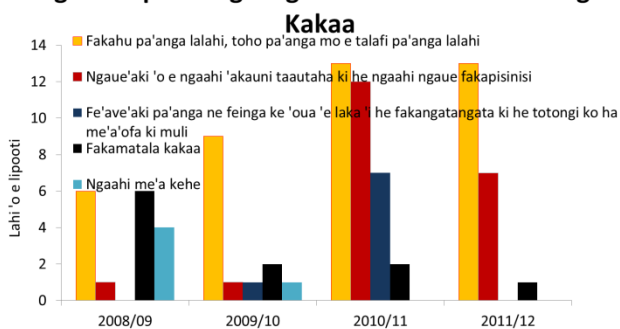
Lahi 'o e Lipooti Ngalingali ko ha Fe'ave'aki Pa'anga Kakaa (STR)

	2007/08	2008/09	2009/10	2010/11	2011/12
Lahi 'o e Lipooti	5	17	14	34	21

Ma'u'anga Fakamatala: Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga

Na'e fakahoko mai mei he ngaahi pangike fakakomesiale mo e ngaahi kautaha fakafetongi pa'anga muli ha ngaahi lipooti ngalingali ko e fe'ave'aki pa'anga kakaa 'e 21, ko e holo'aki eni 'a e 38.2 mei he ta'u kuohili.

Ngaahi Lipooti Ngalingali ko e Fe'ave'aki Pa'anga Kakaa

Ma'u'anga Fakamatala: Pangike Pule Fakafonua 'a Tonga

Ko e founa lahi taha hono ala ngaue'aki ki he fe'ave'aki 'o e pa'anga kakaa ko e fakahu mo e toho pa'anga mo e talafi pa'anga lalahi 'oku 'ikai ke fenapasi mo e tu'unga fakapa'anga 'a e kasitoma pe 'oku 'ikai malava ke fakapapau'i 'a e founa na'e ma'u'aki 'a e pa'anga ni (lipooti 'e 13). Ko e lipooti 'e 7 mei he lipooti fakakatoa 'e 21 na'e fekau'aki ia mo hono ngaue'aki 'o e ngaahi 'akauni fakatautaha ki he ngaahi ngaue fakapisinisi, 'a ia ko e holo eni mei he lipooti e 12 'i he ta'u kuohili. Ko e lipooti e 1 na'e felave'i ia mo ha fakamatala kakaa (scam). Na'e hokohoko atu ai pe hono ma'u mai 'e he Pangike 'a e ngaahi

fakamatala fekau'aki mo e ngaahi fetu'utaki kakaa 'i he 'initaneti. 'Oku pehe ko e ngaahi fetu'utaki meili faka-'initaneti ni 'oku hu'u ia mei he ngaahi fonua angamaheni pe lahi hono 'ilo'i, ka ko hono mo'oni ko e taha pe 'eni ia 'o e ngaahi kakaa 'oku 'iloa ko e "Ngaue Kakaa Naisilia". Na'e to e tuku atu ai 'e he Pangike Pule ha fanongonongo fakatokanga ki he kakai 'o e fonua fekau'aki mo e ngaahi fakamatala kakaa ni.

'I he hili hono 'analaiso 'o e ngaahi lipooti fakakatoa 'e 21, na'e tuku atu ki he Va'a Fakatotolo 'a e Potungaue Polisi ha lipooti 'e 16 ke fai ha ngaue makehe ki ai. Na'e tuku atu mo ha lipooti 'e 14 ki he Potungaue Tanaki Pa'anga fekau'aki mo e ngaahi ngaue ngalingali ko e feinga ke 'ataa mei he totongi tukuhau ki he Pule'anga. 'Oku lolotonga ngaue 'a e Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga ke fakakakato ha Aleapau Femahino'aki (Memorandum of Understanding) mo e kau memipa 'o e Komiti Fakafonua (National Committee) ke malava ke tuku atu ha ngaahi lipooti ki he kau ma'u mafai kehe. 'E tokoni eni ki hono fakafaingofua'i 'a e fe'ave'aki 'o e fakamatala mo e fengau'e'aki 'a e ngaahi Potungaue 'a e Pule'anga pea mo e Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga 'a ia 'e tokoni ki hono fakakakato e ngaahi tu'utu'uni 'a e ngaahi Lao fekau'aki mo e fakafepaki 'o e fe'ave'aki pa'anga mo e ngaahi koloa ma'u mei he hia mo e ngaahi ngaue fakatautoitoi.

Ngaahi Lipooti Ngalingali ko e Fe'ave'aki Pa'anga Kakaa (STRs) na'e tufaki ki he ngaahi Potungaue Ma'u Mafai

Potungaue	07/08	08/09	09/10	10/11	11/12
Polisi	2	11	8	32	16
Potungaue	1	0	2	14	14
Tanaki Pa'anga Potungaue	0	0	0	1	0
Ngaue, Fefakatau'aki mo e Ngaahi Ngaue'anga liki					

Ma'u'anga Fakamatala: Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga

Na'e hokohoko atu ai pe hono tufaki 'e he Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga 'a e lisi mei he Potungaue Pa'anga 'a 'Amelika (United States Department of The Treasury Office of Foreign Assets Control [OFAC]) pea mo e ngaahi fonua 'oku 'ikai kenau muimui ki hono fakafepaki'i 'o e fe'ave'aki 'o e pa'anga kaka mo e ngaahi koloa ma'u mei he hia mo hono fakapa'anga 'o e ngaahi ngaue fakatautoitoi, 'a ia 'oku ma'u eni mei he fanongonongo/tu'utu'uni 'a e FATF.

Na'e fakahoko ai pe 'a e ngaahi fakataha fakakuata mo e ngaahi pangike mo e ngaahi kautaha fakafetongi pa'anga muli ke tokoni ke toe lelei ange 'a hono tauhi 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e lao.

Fakafetongi Sieke 'a e Ngaahi Pangike

'Oku fakahoko 'e he Pangike Pule 'a e fatongia ko hono tokanga'i mo fakafaingamalie'i 'a e fakafetongi sieke 'a e ngaahi pangike fakakomesiale 'i he 'aho kotoa pe. Kuo 'osi fakamo'oni foki e ngaahi pangike komesiale kau ai e Pangike Pule ki ha aleapau ke fakafetongi faka'aho e ngaahi sieke pea ke takitaha totongi fakafoki e ngaahi sieke ko 'eni 'i he 'aho kotoa pe 'o 'ikai to e toloi. Ko e kotoa e lahi e ngaahi sieke na'e fakafetongi he ta'u fakapa'anga 2011/12 ko e fo'i sieke 'e 133,531 'a ia na'e holo'aki 'a e peseti 'e 6 mei he ta'u ki mu'a. Ko e fakafuofua ki he holo ko eni na'e makatu'unga ia mei he lahi ange hono ngaue'aki 'e he ngaahi pangike komesiale 'a e 'initaneti ki he toho mo e fakahu pa'anga, ngaue'aki e ngaahi kaati toho pa'anga pea mo e ngaahi founa totongi pa'anga faka'ilekitulonika kehekehe. 'Oku kaunga foki mo e holo 'i he tu'unga faka'ekonomika lolotonga e ta'u fakapa'anga 2011/12 'i he 'uhinga na'e si'isi'i ai hono ngaue'aki 'o e sieke. Na'e lele lelei pe 'a e ngaue ko 'eni he ta'u ni pea na'e mahino 'a e tokanga 'a e ngaahi pangike ke totongi 'a e ngaahi sieke fakafetongi 'i he 'aho kotoa pe. Koe'uhi ko e lahi e pa'anga ngaue 'a e ngaahi pangike, na'e 'ikai ke fiema'u ke fakahoko ha fakafetongi pa'anga makehe 'o ha sieke lolotonga e ta'u.

Ngaahi Ngaue 'a e Tafa'aki 'o e Maketi Fakapa'anga

Fokotu'utu'u Ngaue Fakapa'anga

Fakatatau ki he fakaikiiki 'o e ngaahi fakamatala fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga ki mu'a, ko e taumu'a 'a e Pangike Pule ki he pa'anga talifaki 'a e fonua 'i muli ke tauhi 'i ha tu'unga ma'olunga ange 'i he koloa hu mai ki he mahina 'e 3 ki he 4 pea mo e hikihihi 'i he tu'unga 'o e totongi koloa 'a Tonga ni ke 'i lalo 'i he peseti 'e 6 ki he ta'u. 'I he lolotonga 'o e ta'u fakapa'anga 2012, ko e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli na'e 'i 'olunga ia 'i he koloa hu mai 'i he mahina 'e fitu pea 'i lalo 'i he peseti 'e 6 'a e hikihihi 'i he tu'unga 'o e totongi koloa 'i he mahina fakamuimui 'e 9 'o e ta'u. Ko ia ai, na'e kei tauhi pe 'a e tu'unga tataui 'i he fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga 'a e Pangike Pule lolotonga e ta'u.

Fefakatau'aki Pa'anga Fakalotofonua

Na'e fakahoko 'e he Pangike Pule 'ene fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga 'aki hono tuku atu 'ene ngaahi me'angaue fakamaketi fakalotofonua 'a ia 'oku poupuu ki hono fakakake e ngaue faka'ekonomika 'i he lahi taha tene ala lava:

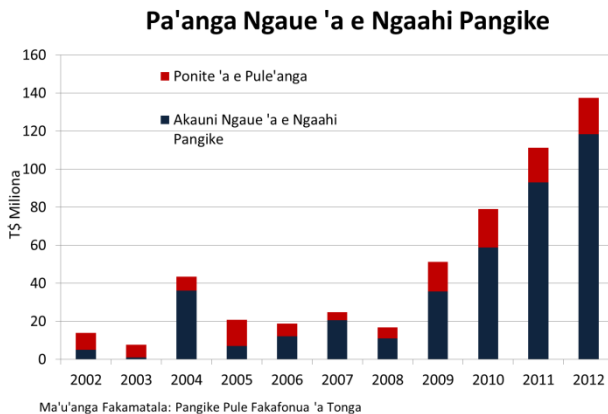
- e. Na'e 'ikai fakatau atu 'e he Pangike Pule ha ngaahi Nouti Pangike Pule. Ko e fakakaukau ke tuku atu ki he lahi taha 'a e pa'anga ngaue 'a e ngaahi pangike, ke fakamalohi'i'aki hono faka'ai'ai 'a e pangike takitaha ke fakalahi hono tuku atu 'o e no. Ko e nouti fakamuimui taha kuo fakatau atu 'e he Pangike Pule na'e 'i Sune 2009.
- e. Na'e kei tuku pe 'e he Pangike Pule 'a e pa'anga talifaki 'oku fiema'u mei he ngaahi pangike 'i he peseti 'e 5.

Ko e fokotu'utu'u 'eni ke fakafaingamalie'i ki he lahi taha 'a e fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga pea 'i he taimi tataui kei 'oange ha malu'i fe'unga ki he kau fakahu pa'anga. Ko e nofo eni 'a e pa'anga talifaki ko eni 'i he peseti 'e 5 talu mei he 2009.

- f. Na'e 'i ai ha ngaahi taimi 'i he ngaahi ta'u kuohili na'e fakahoko ai 'e he Pangike Pule ha fakangatangata fakalukufua ki he ngaahi no, kene fakatuai'i 'a e tupu 'o e no. Na'e 'ikai ke toe 'i ai ha fakangatangata fakalukufua ki he ngaahi no talu mei Fepueli 'o e ta'u 2007.
- h. 'I 'Okatopa 2007, na'e fiema'u ai 'e he Pangike Pule 'a e ngaahi pangike kenau tauhi e tu'unga ma'ulalo taha, ko e peseti 'e 5 'o 'enau ngaahi mo'ua 'i ha ngaahi koloa liliu ngofua ki he pa'anga. Ko hono fakapapau'i 'eni 'oku tauhi 'e he ngaahi pangike 'a e pa'anga ngaue fe'unga kene feau 'a hono ngaahi fatongia mo e fiema'u pa'anga 'i he taimi hono katoa. Na'e 'ikai ke 'i ai ha liliu ki he tu'utu'uni ko 'eni lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga 2012.

'I he faka'osinga 'o Sune 2012, na'e fe'unga 'a e pa'anga ngaue 'a e ngaahi pangike mo e \$137.5 miliona. Ko e \$118.2 miliona ko e fakakatoa ia 'a e pa'anga ngaue 'a e ngaahi pangike 'i he'enau 'akauni mo e Pangike Pule pea ko e \$19.3 miliona ko e Ponite 'a e Pule'anga Tonga 'oku 'inivesi ai 'a e ngaahi pangike. Ko e lekooti lahi taha 'eni 'o e fakakatoa 'o e pa'anga ngaue 'o e ngaahi pangike pea na'e lahi 'aki 'a e pa'anga 'e \$26 miliona mei he ta'u kuohili. Na'e tupu 'eni mei he kake lahi 'a e pa'anga talifaki pea mo e holo 'i he tupu 'o e ngaahi no.

Na'e 'ikai ke tuku atu 'e he Pule'anga ha ponite fo'ou 'i he ta'u fakapa'anga 2011/12 tuku kehe pe 'a hono to e hokoatu 'o e ponite \$3 miliona na'e 'osi hono taimi 'i Sepitema mo 'Okatopa 2011. Na'e makatu'unga eni koe'uhi ko e tu'unga 'oku 'i ai e ngaahi mo'ua 'a e Pule'anga pea mo e tu'utu'uni ngaue ke ta'ofi ha toe no fo'ou mai.

Makatu'unga 'i he hulu 'i he pa'anga ngaue 'a e ngaahi pangike, na'e 'ikai fakahoko ha feno'aki 'i he va 'o e ngaahi pangike fakalotofonua pea na'e 'ikai ha kole ngofua ki ha no taimi nounou mei he Pangike Pule lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga 2012.

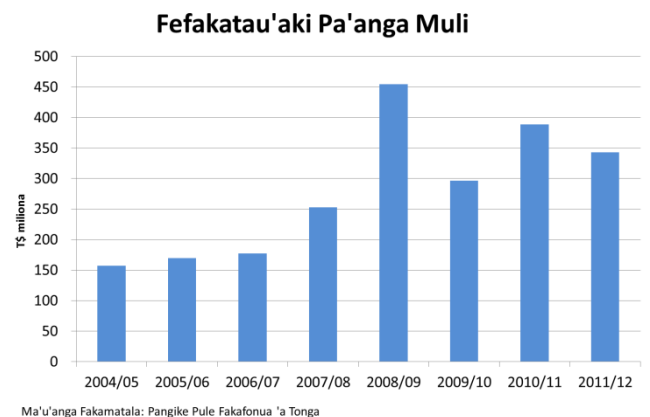
Fefakatau'aki Pa'anga Muli

'Oku vakai'i mo tokanga'i faka'aho 'e he Pangike Pule 'a e fakamahu'inga 'o e pa'anga Tonga 'i hono fakafetongi mo e pa'anga muli, 'aia 'oku fua eni mei he mahu'inga 'o e pa'anga 'a e ngaahi fonua 'oku fefakatau'aki mo fengaue'aki mo Tonga ni. 'Oku vakai'i fakata'u 'a e founa ngaue ko eni, 'a ia na'e fakahoko 'eni pea tali 'e he Poate 'i 'Epeleli 2012.

'Oku muimui'i 'e he Pangike Pule 'a e ngaahi ola 'o e feliuliuiaki 'i he mahu'inga 'o e pa'anga Tonga 'o makatu'unga ke fakapapau'i 'oku tauhi 'a e tu'unga fefakatau'aki 'a e fonua mo muli mo e tu'unga 'o e totongi koloa, ke fenaapasi mo

e tu'unga faka'ekonomika 'oku malu mo falala'anga.

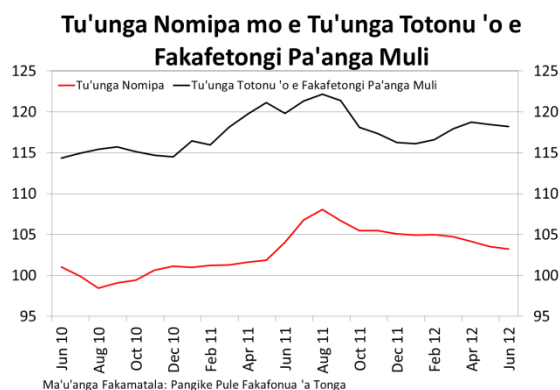
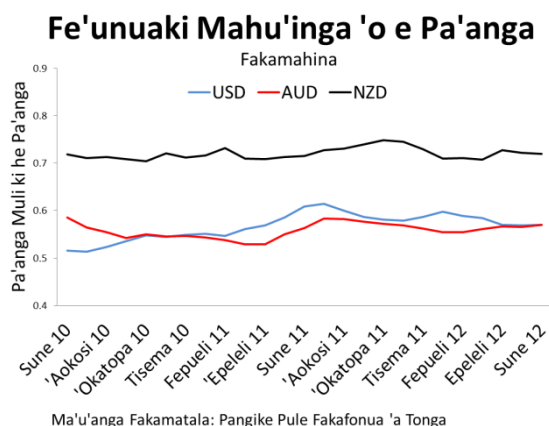
'I he tokoni ke fakahoko 'a hono ngaue'aki 'a e fakafetongi pa'anga, 'oku fakakakato 'e he Pangike Pule 'a e fiema'u 'a e maketi 'aki hono fakatau mai mo fakatau atu 'o e pa'anga muli 'o ngaue'aki 'a e mahu'inga fakafetongi pa'anga faka'aho. 'I he founa ko ia, 'oku makatu'unga heni 'a e fakamahu'inga'i 'e he ngaahi pangike fakakomesiale 'a e tu'unga fakafetongi pa'anga 'oku nau 'oatu ki he kakai 'o e fonua. Lolotonga 'o e ta'u, na'e lahi ange hono fakatau mai 'e he Pangike Pule 'a e pa'anga muli mei he maketi 'a ia na'e fakatau mai ai 'a e pa'anga muli fe'unga mo e T\$192.8 miliona pea ko e pa'anga muli na'e fakatau atu ko e T\$150.4 miliona. Na'e fe'unga fakakatoa 'a e pa'anga na'e fefakatau'aki lolotonga 'a e ta'u mo e T\$343.2 miliona, fakahoa ia ki he T\$388.8 miliona 'i he ta'u 2010/2011.

'I hono fatongia ko e Pangike ki he Pule'anga, 'oku fakahoko ai 'e he Pangike Pule 'a e ngaahi fefakatau'aki pa'anga muli ma'ae Pule'anga. Na'e fakatau 'e he Pule'anga 'a e pa'anga muli mei he Pangike Pule koe'uhi ko 'ene ngaahi fiema'u pa'anga muli 'o tautautefito 'eni ki he totongi fakafoki 'o e ngaahi no 'a e Pule'anga kae'uma'a 'a e ngaahi fakamole kehe pe 'i he ngaahi faifatongia 'a e Pule'anga. Na'e fakatau mai foki 'e he Pule'anga ki he Pangike Pule 'a e ngaahi pa'anga muli na'e ma'u mai mei he ngaahi hoa ngaue 'o e Pule'anga 'i muli.

Na'e fakahoko foki 'e he Pangike Pule 'a e ngaahi fefakatau'aki pa'anga muli 'oku fiema'u ki he'ene fakahoko ngaue mo hono ngaahi fatongia 'o kau ai 'a e fefakatau'aki ki hono pule'i 'o e pa'anga talifaki 'i muli.

Na'e si'isi'i ange 'a e fe'unuaki 'a e mahu'inga 'o e pa'anga Tonga 'i hono fakahoa ki he pa'anga 'Amelika mo 'Aositelelia 'i he ta'u 2011/12 'i hono fakahoa ki he ta'u kimu'a, 'o ha mai ai 'a e si'i ange 'a e feliuliaki 'a e pa'anga 'Amelika mo e pa'anga 'Aositelelia. Ka ko e mahu'inga 'o e pa'anga Tonga 'i hono fakahoa ki he pa'anga Nu'usila na'e lahi ange 'ene fe'unuaki 'i he 2011/12 'i hono fakahoa ki he ta'u ki mu'a, 'o ha mai ai 'a e lahi ange 'a e feliuliaki 'a e pa'anga Nu'usila. Na'e holo 'a e tu'unga fakanomipa 'o e fakafetongi pa'anga muli 'aki 'a e peseti 'e 0.8 'i he ta'u 2011/12, 'o ha mai ai 'a e holo 'a e mahu'inga 'a e pa'anga Tonga 'i hono fakahoa ki he mahu'inga 'o e pa'anga 'a e ngaahi fonua 'oku fefakatau'aki mo Tonga. Ko e tu'unga totonu 'o e fakafetongi pa'anga muli, na'e holo ia 'aki 'a e peseti 'e 1.3 'i hono fakahoa ki he taimi tatau 'o e ta'u ki mu'a, koe'uhi na'e ma'olaloange 'a e hikihihi fakata'u 'i he tu'unga 'o e totongi koloa 'a Tonga fakahoa ki he ngaahi fonua na'ana fefakatau'aki lolotonga e ta'u.

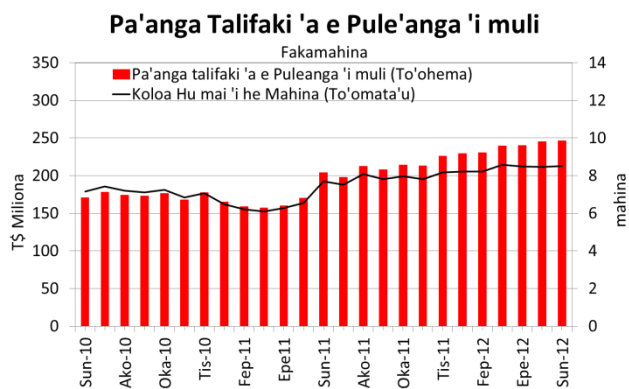

Pule'i 'o e Pa'anga Talifaki 'i Muli

Pa'anga Talifaki 'i Muli

Ko e fatongia foki 'o e Pangike Pule ke tokanga'i 'o e pa'anga talifaki 'a e fonua 'i muli, 'a ia 'oku makatu'unga ia ke ne tokoni'i 'a e faifatongia 'a e Pangike ki hono tokanga'i 'a e fakafetongi pa'anga pea ke tokoni foki ke pukepuke 'a e ma'uma'uluta 'a e tu'unga fefakatau'aki pa'anga mo muli mo e tu'unga faka'ekonomika.

Na'e hiki hake 'a e tu'unga 'o e pa'anga talifaki 'i muli mei he T\$203.8 miliona 'i he kamata'anga 'o e ta'u fakapa'anga 2012 ki ha tu'unga ma'olunga taha ko e T\$246.1 miliona 'a ia 'oku fe'unga mo e koloa hu mai ki he mahina 'e 9.2 'i he faka'osinga 'o e mahina ko Sune 2012. Na'e si'i pe 'a e feliuliaki 'i he pa'anga talifaki 'a e fonua 'i muli, 'i he lolotonga 'o e ta'u, 'a ia na'e 'i ma'olunga 'aupito ia 'i he tu'unga fe'unga 'o e koloa hu mai 'a ia ko e mahina 'e 3 ki he 4. Ko e hiki hake ko 'eni 'i he tu'unga 'o e pa'anga talifaki, na'e makatu'unga ia mei he ngaahi pa'anga tokoni ki he Pule'anga, pea pehee foki ki he toloi 'o e ngaahi totongi koloa, 'o ha mai ai 'a e vaivai 'a e tu'unga faka'ekonomika.

Ko hono tauhi 'o e pa'anga talifaki 'a e fonua 'i muli, 'oku ma'u ai 'a e pa'anga hu mai ki he Pangike Pule pea 'oku mahu'inga ke tokanga'i 'a e ngaahi faingata'a/uesia 'e hoko mei he feliuliuaki 'i he fakafetongi pa'anga, tu'unga pau mo malu 'a e pa'anga 'i muli, pea pehe ki he ngaahi faingata'a 'e hoko ki he lahi 'o e pa'anga ngaue 'a e Pangike. Makatu'unga 'i he ngaahi faingata'a ko eni, ko e ngaahi fokotu'utu'u ki hono'inivesi 'o e pa'anga talifaki 'oku fakahoko ia fakatatau ki he ngaahi taumu'a tu'utu'uni ngaue ki hono pule'i mo tokanga'i 'a e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli 'o mahu'inga taha 'a hono fakapapau'i 'a e malu 'a e pa'anga, lahi fe'unga 'a e ngaahi pa'anga ngaue pea 'i he taimi tatau 'oku ma'u 'a e tupu. Ko ia ai, 'oku fakahoko 'e he Pangike Pule 'a e ngaahi tu'utu'uni 'oku pau mo fakapotopoto ki hono pule'i mo tokanga'i 'o e pa'anga talifaki 'a e fonua 'i muli.

Ko e taha 'o e ngaahi me'a mahu'inga na'e tali 'e he Poate ko e me'afua ki hono tokanga'i 'o e pa'anga talifaki 'a e fonua, ko hono fakapapau'i ko e pa'anga talifaki 'a e fonua 'i muli, 'oku tauhi ia 'i he ngaahi kautaha kuo paasi 'i he , tu'unga ma'ulalo ko e (A-rated) mei he ngaahi kautaha fakatu'apule'anga 'oku nau fai 'a e fakafuofua ni. Na'e muimui pau 'a e Pangike Pule ki he ngaahi tu'utu'u ni 'a e Poate ki hono tauhi mo e 'inivesi 'o e pa'anga talifaki 'i muli lolotonga 'o e ta'u fakapa'anga 2012. Na'e to e fiema'u foki 'e

he Poate 'a e ngaahi founa ngaue ki hono pule'i 'o e pa'anga talifaki, ke 'i ai hono ngaahi fakangatangata 'i he ngaahi pa'anga muli, 'a ia 'oku tauhi lahi taha ia 'i he pa'anga 'Amelika, 'Aositelelia mo Nu'usila. Ko hono vahevahe ki he ngaahi pa'anga muli takitaha na'e fakahoko pe 'o fakatatau ki he ngaahi fakangatangata na'e fiema'u ke ngata ai 'a ia na'e tauhi pau kiai 'a e Pangike Pule lolotonga 'o e ta'u fakapa'anga.

Ko e feinga ko ia ke ma'u ha tupu mei hono inivesi 'o e pa'anga talifaki 'i muli na'e 'ikai faingofua ki he Pangike Pule makatu'unga mei he to lalo 'a e tu'unga faka'ekonomika 'i tu'apule'anga, 'o holo ai 'a e ngaahi totongi tupu ki ha tu'unga na'e fu'u matu'aki ma'ulalo 'aupito 'o tatau kotoa pe ki he ngaahi pa'anga kuo vahevahe ki ai 'a e pa'anga talifaki 'i muli. Ka neongo ia, ko e tupu ne ma'u mei hono 'inivesi 'o e pa'anga talifaki 'na'e kake ia ki 'olunga 'i hono fakahoa ki he ta'u kimu'a makatu'unga mei he ma'olunga ange 'a e lahi pa'anga talifaki 'i he ta'u fakapa'anga 2011/12.

Ko hono tokanga'i mo pule'i 'o e pa'anga talifaki 'i muli 'oku tu'u laveangofua mei he fe'unuaki 'i he mahu'inga 'o e Pa'anga pea mo e fakafetongi pa'anga muli. 'Oku fakafuofua ko e fe'unuaki 'o e pa'anga Tonga peseti 'e 5 fakafehoanaki ki he mahu'inga 'o e ngaahi pa'anga muli 'i he pa'anga talifaki, te ne ma'u 'a e ola ko e tupu/holo 'o fakafuofua ki he T\$1.1 miliona. Lolotonga 'o e ta'u fakapa'anga 2012, ko e katoa 'o e ola 'o e fe'unuaki 'o e mahu'inga 'o e pa'anga ki he pa'anga tefito 'a e Pangike Pule na'e kake ia ki 'olunga 'o fe'unga mo e T\$537,199. Na'e kei hokohoko ai pe 'a hono muimui'i 'a e kaunga 'o e fe'unuaki 'o e fakafetongi pa'anga ki he mahu'inga 'o e pa'anga talifaki 'a e fonua 'i muli pehe foki ki he ngaahi fokotu'utu'u ngaue kehe.

Pule'i Ngaue ki he Fakafetongi Pa'anga

Ko e Tu'utu'uni (fakatonutonu) ki hono pule'i 'o e fakafetongi pa'anga 2000 kuo ne foaki ki he Pangike Pule 'a e mafai fakangaue 'o e tu'utu'uni ki hono pule'i 'o e fakafetongi pa'anga. 'Oku fiema'u ke fakangofua 'e he Pangike Pule 'a e fe'ave'aki pa'anga lolotonga kotoa pe 'oku fe'unga hono mahu'inga mo e T\$100,000 pe lahi hake ai pea mo e ngaahi fe'ave'aki pa'anga tefito kotoa pe 'o tatau ai pe ha fa'ahinga mahu'inga. Ko e ngaahi fe'ave'aki pa'anga lolotonga 'oku kau ki ai 'a e ngaahi totongi ki he koloa hu mai mo e ngaahi ngaue kehekehe. Ko e ngaahi totongi pa'anga tefito leva 'oku kau ki ai 'a e fakahu pa'anga taimi loloa 'i he ngaahi fonua muli, ngaahi totongi no mo e totongi pa'anga 'a e kakai hiki atu ki muli. Ko e ngofua ki he ngaahi totongi pa'anga lolotonga kotoa pe 'i lalo 'i he T\$100,000, kuo 'osi tuku atu ia ki he ngaahi pangike fakakomesiale mo e ngaahi kautaha fetongi pa'anga kuo laiseni. Ko e ngaahi fiema'u ko 'eni na'e kamata ia 'i he ta'u 2000 ke tokoni ki he Pangike Pule 'i hono pule'i mo tokanga'i 'o e pa'anga talifaki. Ko e mafai 'o e ngaahi pangike fakakomesiale mo e ngaahi kautaha fetongi pa'anga kuo laiseni, ki he ngaahi totongi pa'anga lolotonga na'e hiki hake ia mei he T\$50,000 'i Siulai 2011, hili hono vakai'i 'o e ngaahi tu'utu'uni ki he totongi pa'anga ki muli ko e konga 'o e tali ki he ngaahi fokotu'u mei he lipooti 'a e Komiti Fili 'a e Falealea ki he ngaahi me'a fakapa'anga 'i he ta'u 2010. Ko e ngaahi tu'utu'uni ki hono pule'i 'o e fakafetongi pa'anga 'oku fokotu'u ia ke tokoni ki hono tauhi 'a e pa'anga talifaki 'a e fonua 'i ha tu'unga fe'unga.

'I he lolotonga 'o e ta'u 2011/12, na'e faka'ataa 'e he Pangike Pule ha ngaahi kole ngofua totongi pa'anga ki muli 'e 648. Ko e ngaahi kole ngofua ko 'eni na'e fe'unga honau mahu'inga mo e T\$184.4 miliona 'i

he 2011/12 ('a ia ko e peseti 'e 11 ko e ngaahi totongi pa'anga tefito [capital]) 'o fakafehoanaki ia ki he T\$218.4 miliona 'i he ta'u 2010/11 (peseti 'e 11). Ko e holo 'i he lahi 'o e ngaahi kole ngofua totongi pa'anga ki muli 'oku fenapasi ia mo e hiki hake 'o e mafai ki he totongi pa'anga lolotonga 'a e ngaahi pangike mo e ngaahi kautaha fetongi pa'anga kuo laiseni, pea pehe ki he holo hono hu mai 'o e lolo mo e ngaahi koloa kehe. 'Oku ngaue'aki 'a e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e lahi 'o e ngaahi kole ngofua totongi pa'anga ki muli ki hono fakafuofua mo hono tokanga'i 'a e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli pea pehe foki ki he ngaahi fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga 'a e Pangike Pule.

Ko e tu'utu'uni ki hono pule'i 'o e fakafetongi pa'anga muli (fakangatangata 'i hono 'ave 'o e pa'anga) 2009 'oku fiema'u ai 'a e ngofua 'a e Pangike Pule ke faka'ataa ha 'ave pa'anga (cash) 'o tatau pe pa'anga Tonga pe muli 'oku laka hake hono mahu'inga 'i he T\$10,000 mei Tonga ni. 'I he lolotonga 'o e ta'u, na'e ma'u ai 'e he Pangike Pule ha kole ngofua 'e 33 'a ia ne fe'unga hono mahu'inga mo e T\$11.0 miliona ki hono 'ave 'o e pa'anga muli ne laka hono mahu'inga 'i he T\$10,000 ki muli. Na'e tali kotoa 'a e ngaahi kole ngofua ko 'eni. Ko e hiki hake 'eni mei he kole ngofua 'e 11 ne fe'unga hono mahu'inga mo e T\$1.3 miliona 'i he ta'u 2010/11. 'Oku ngalingali ko e hiki lahi ko eni, na'e makatu'unga ia 'i he fiema'u fakataautaha pe kenau faka'aonga'i 'a e lelei ange 'o e totongi 'o e fakafetongi pa'anga 'i he ngaahi kautaha fetongi pa'anga 'i muli pea pehe foki ki hono to e 'ilo'i ange 'e he kakai 'a e tu'utu'uni ngaue ko 'eni.

'I he lolotonga 'a e ta'u na'e fakahoko 'a e ngaahi sivi ke fakapapau'i 'oku tauhi pau 'a e ngaahi pangike mo e ngaahi kautaha fetongi pa'anga kuo laiseni ki he ngaahi tu'utu'uni fekau'aki mo e fe'ave'aki pa'anga

ki muli. Na'e fakahoko foki 'e he Pangike Pule ha ngaahi ako ma'ae ngaahi kautaha ko eni ke fakalelei'i 'enau mahino'i 'a e ngaahi tu'utu'uni fekau'aki mo e totongi pa'anga ki muli.

Pa'anga mei he Koloa Hu Atu

'I he fiema'u 'a e Poate 'o e Kau Talekita, na'e kole ai 'e he Pangike Pule ha tu'utu'uni ngaue mei he Kapineti 'i Sepitema 2011 ke faka'ataa ke vahevahe mai ki he Pangike Pule 'a e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e hu koloa ki tu'apule'anga mei he ngaahi tafa'aki 'a e pule'anga 'oku nau kaunga tonu ki he me'ani. 'Oku lolotonga ngaue 'a e Pangike Pule ki hono 'analaiso 'a e ngaahi fakamatala ke to e mahino ange ai 'a e koloa hu atu mo e pa'anga 'oku 'omai ki Tonga ni mei he ngaahi koloa hu atu ko eni, pea pehe foki ki he loloa 'o e taimi 'i he vaha'a hono uta atu 'o e koloa pea mo hono ma'u mai 'o e pa'angaa mei ai. 'Oku tokoni 'eni ki he ngaue 'a e Pangike ki hano fokotu'u ha founa ngaue ke to e fakalahi ange hono fakafoki mai ki Tonga ni 'a e pa'anga 'oku ma'u mei he koloa hu atu. Kuo fakakau ai 'e he Pangike Pule ki he'ene fokotu'utu'u ngaue 'a hono fakalelei'i 'o e Lao mo e ngaahi tu'utu'uni ki hono pule'i 'o e fakafetongi pa'anga ki muli 'o fakataumu'a ke tokoni ki hono fokotu'u ha tu'utu'uni ke ne tokanga'i 'a e pa'anga hu mai mei he koloa hu atu.

Ngaahi Kautaha Fetongi Pa'anga Muli Kuo Laiseni Fakangatangata

Kuo 'oange foki 'e he Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Pule'i 'o e Fetongi Pa'anga Muli 2000 ki he Pangike Pule 'a e mafai ke laiseni'aki e ngaahi kautaha kenau fehu'aki pa'anga fakangatangata.

'I Sanuali 2009, na'e kamata ngaue'aki ai 'e he Pangike Pule 'a e ngaahi fiema'u

fakalaiseni ke lesisita'aki 'a e ngaahi kautaha fakafetongi pa'anga muli 'oku fakahoko 'a hono talafi mai pea tufaki atu 'i he pa'anga Tonga pea pehe foki ki he vete 'o e silini muli pe fakatau pa'anga muli. 'Oku fakafo'ou 'a e ngaahi laiseni mo hono lesisita 'o e ngaahi kautaha ni 'i he 'aho 31 'o Tisema 'o e ta'u kotoa.

'I he 'aho 30 Sune 2012, kuo laiseni mo lesista ai 'e he Pangike Pule 'a e ngaahi kautaha fakafetongi pa'anga muli 'e 8. Na'e fakahu mai ki he Pangike Pule 'a e ngaahi tohi kole ngofua 'a e ngaahi kautaha ni ke fakafo'ou 'enau ngaahi laiseni lolotonga 'o e ta'u fakapa'anga 2012.

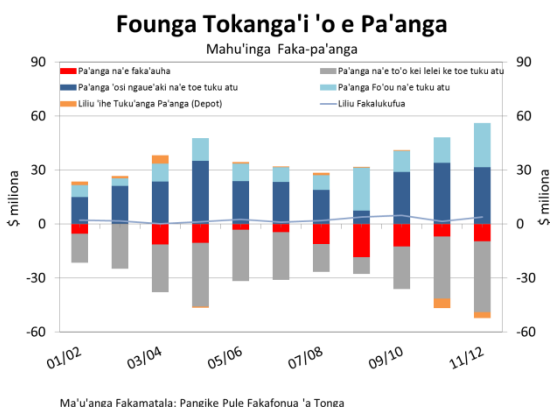
'I he fakahoko ngaue fakataha mo e Potungaue Ngaue, Fefakatau'aki mo e Ngaahi Ngaue'anga liki, na'e malava ai 'e he Pangike Pule ke fakamalohi'i 'a hono tauhi 'o e ngaahi tu'utu'uni ki hono laiseni 'o e ngaahi kautaha 'oku ta'ema'u laiseni ka 'oku nau fakafetongi pa'anga muli. Na'e fakalelei'i foki mo e ngaahi makatu'unga ki hono laiseni 'o e ngaahi fakafongonga ngaue 'a e ngaahi pangike ke fakapapau'i 'oku potupotu tatau 'a e ngaahi ngaue ki he ngaahi kautaha fakafetongi pa'anga muli. 'Oku 'i ai 'a e fokotu'utu'u ngaue ke liliu e Lao mo e Tu'utu'uni ki he Fakafetongi Pa'anga Muli ke fakalelei'i ai 'a e ngaahi mafai 'o e Pangike Pule ki hono laiseni mo hono tokanga'i 'o e ngaahi kautaha fakafetongi pa'anga muli.

Ngaue 'a e Tafa'aki ki he Pa'anga

Ko e fatongia 'o e Pangike Pule ke fakapapau'i ko e pa'anga pepa mo e pa'anga maka 'oku tuku atu ke ngaue'aki 'e he kakai 'o e fonua, 'oku lahi fe'unga 'a e pea 'iha tu'unga fakafiemalie 'o fakatatau ki he'enua fiema'u.

'I he lolotonga 'o e ta'u fakapa'anga 2012, ko e pa'anga pepa na'e tuku atu 'e he Pangike Pule ke ngaue'aki na'e kake'aki 'a e lau'i pa'anga 'e 146,000 pe ko e \$2.3 miliona 'a ia na'e meimei tatau pe mo e ngaahi ta'u kuohili. 'I he 'au ki he 'aho faka'osi 'o Sune 2012, na'e fe'unga fakakatoa 'a e mahu'inga 'o e pa'anga pepa na'e tuku 'atu ke ngaue'aki 'i Tonga ni mo e \$36.6 miliona.

Ko e kalafi 'oku ha 'i lalo, 'oku ne fakamatala'i ai 'a e ngaue 'a e tafa'aki 'oku ne tokanga'i 'a e pa'anga. Ko e fakafoki mai 'e he Pangike Pule 'a e pa'anga pepa mei he pa'anga 'oku lolotonga ngaue'aki, 'oku ha ia 'i lalo hifo 'i he laine noa pea 'i 'olunga 'i he laine noa 'oku ha ai 'a e pa'anga 'oku tuku atu ki he kakai 'o e fonua.

'I hono fakalukufua, na'e lekooti 'a e ma'olunga 'a e mahu'inga 'o e pa'anga pepa na'e tuku atu 'e he Pangike Pule 'i he ta'u ni. Na'e kake lahi 'a e mahu'inga 'o e pa'anga pepa fo'ou na'e tuku 'atu 'e he

Pangike Pule tupu 'eni mei he ngaahi fiema'u ki he katoanga'i 'o e ta'u 125 'o e Kolisi 'Apifo'ou mo e katoanga 'a e Kolisi Tutuku Liahona. Ko e pa'anga pepa 'a Tonga ni 'oku ngaohi mo paaki ia 'e he kautaha ko e De La Rue Currency 'i Pilitania.

'Oku tuku atu 'e he Pangike Pule 'a e pa'anga pepa 'o fou atu 'i he ngaahi pangike fakakomesiale 'aki 'enua tanaki ki he'enua tuku'anga pa'anga anga maheni pe ko 'enua fakahu ki he ngaahi tuku'anga pa'anga 'a e Pangike Pule 'oku tokanga'i 'e he ngaahi pangike fakakomesiale 'aia 'oku ui ko e Notes Trust Depot (NTD). Ko e tokanga'i 'eni 'e he ngaahi pangike fakakomesiale 'a e tuku'anga pa'anga ko eni ke fakakakato ha ngaahi fiema'u fakatu'upake ki he ATMs pe ko e tela. Kamata mei he ta'u fakapa'anga 2011, mo e holo 'a e fakahu pa'anga 'a e ngaahi pangike fakakomesiale ki he tuku'anga pa'anga ko eni 'a e Pangike Pule (depot) tupu mei he 'ikai kenau fie tauhi ha pa'anga lahi 'i he'enua ngaahi pangike. 'I he'ene pehe, 'oku lahi ange 'a e faka'aonga'i 'e he ngaahi pangike fakakomesiale 'a e tuku'anga pa'anga 'i he Pangike Pule. Lolotonga 'o e ta'u fakapa'anga 2012, na'e fakahoko ai 'e he Pangike Pule hano vakai'i fakatu'upake 'a e ngaahi tuku'anga pa'anga 'a e Pangike Pule 'i he ngaahi pangike fakakomesiale pea na'e ma'u ai ha faikehekehe 'o e palanisi 'i he taha 'o e ngaahi pangike. Ko e tupu 'eni mei he ta'efemahino'aki 'a e fetu'utaki 'a e ngaahi va'a 'o e pangike pea na'e fakalele'i ai pe he taimi ko ia.

Na'e fakata'e'aonga'i 'e he Pangike Pule 'a e pa'anga pepa na'e 'ikai ke to e fe'unga ke ngaue'aki pea na'e fe'unga hono lahi mo e lau'i pa'anga pepa 'e 900,000 fe'unga hono mahu'inga fakakatoa mo e \$9.6 miliona. Mei he pa'anga na'e fakata'eaonga'i, na'e ma'u ai 'a e lau'i pa'anga loi 'e 17 fakahoa kihe lau'i pa'anga loi 'e 1 na'e ma'u

lolotonga 'a e ta'u kuo 'osi. Mei he lau'i pa'anga 'e 17 ko ia, ko e lau'i pa'anga ai 'e 2 ko e \$20 pea ko hona fika fakahokohoko na'e tataou loua, pea ko e lau'i pa'anga 'e 15 ko e taki \$50 pea ko honau fika fakahokohoko na'e tataou katoa 'a ia na'e ha mai 'a e fika fakahokohoko 'e ua. Na'e sivi'i pea fakapapau'i ko e ngaahi pa'anga loi ko 'eni na'e hiki tataou katoa. 'Oku hokohoko atu pe hono tuku atu 'e he Pangike Pule 'a e fanga ki'i tohi fekau'aki mo hono 'ilo'i 'o e pa'anga loi 'i he lea faka-Pilitania mo e lea faka-Tonga.

'I he faka'osinga 'o Sune 2012, na'e fe'unga fakakatoa 'a e pa'anga maka na'e tuku atu ke ngaue'aki mo e \$1.9 miliona fakahoa kihe \$1.8 miliona 'i he ta'u kuohili. 'I he lolotonga 'o e ta'u, na'e ngaahi mai mei he Royal Australian Mint 'a e seniti 'e 10, seniti 'e 20 pea mo e seniti 'e 50 ke fakalahi 'aki 'a e pa'anga maka 'oku tauhi 'i he Pangike Pule.

Na'e fakahoko foki 'e he Pangike Pule ha savea fekau'aki mo ha vakai 'a e kakai 'o e fonua ki he pa'anga maka 'oku tau lolotonga ngaue'aki. Fakatatau ki he ola 'o e savea ko 'eni 'oku lolotonga ngaue 'a e Pangike Pule ki hono fakafo'ou 'a e ngaahi pa'anga maka 'oku tau lolotonga ngaue'aki.

'Oku fakataha ma'u pe 'a e Pangike Pule mo e ngaahi pangike fakakomesiale ke talanoa'i 'a e ngaahi ngaue fekau 'aki mo e pa'anga, pea mo fengaue'aki fakataha ke tauhi 'a e tu'unga ma'olunga 'oku 'i ai e pa'anga 'oku ngaue'aki 'e he kakai. Na'e 'ikai ke fu'u ola lelei eni 'o fakatatau kihe 'amanaki 'a e Pangike Pule. 'I he ta'u fakapa'anga ka hoko 'e to e fakalelei'i 'e he Pangike Pule 'ene ngaahi fokotu'utu'u ngaue ke to e fakalakalaka ange e tu'unga ma'olunga 'o e pa'anga 'oku tuku atu ke ngaue'aki 'e he kakai 'o e fonua.

Pa'anga Maka mo e Pa'anga Pepa Fakamanatu

'Oku tanaki 'e he Pangike Pule 'a e pa'anga hu mai mei hono fakatau atu 'a e pa'anga maka mo e pa'anga pepa fakamanatu ki he kakai 'oku nau tanaki 'a e pa'anga fakamanatu, pea pehe ki he ngaahi kautaha kuo aleapau mo e Pangike Pule kenau ngaahi 'a e pa'anga fakamanatu pea to e fakamaketi atu kiate kinautolu 'oku nau tanaki 'a e ngaahi pa'anga fakamanatu 'i he ngaahi fonua muli. Na'e fe'unga 'a e pa'anga hu mai na'e tanaki 'i he ta'u fakapa'anga 'o e 2012 mo e \$23,500 vaofi pe mo e pa'anga na'e tanaki 'i he ta'u fakapa'anga 2011 ka 'oku ki'i holo si'i hifo mei he pa'anga hu mai na'e tanaki 'i he ta'u fakapa'anga 2010. 'Oku hoko 'a e tuai 'a e founa ngaue ki hono fakangofua mai 'a e ngaahi 'o e pa'anga maka fakamanatu fo'ou ke ne uesia hono fakamaketi mo fakatau atu 'a e pa'anga maka fakamanatu. 'Oku hokohoko atu 'a e fengaue'aki vaofi 'a e Pangike Pule, Potungaue Pa'anga pea mo e 'Ofisi Palasi ke tokoni ki he founa ngaue ko eni. 'E tokoni 'eni ki he Pangike Pule ke to e lelei ange 'a hono maketi'i 'o e pa'anga maka fakamanatu ke to e lahi ange 'a e pa'anga hu mai 'e ma'u.

Fengaue'aki ki Tu'a

Na'e kau atu 'a e Pangike Pule ki he ngaahi fakataha fakavaha'a pule'anga pea mo e fengaue'aki mo e ngaahi Pangike Pule 'i tu'apule'anga ki hono vakai'i 'a e ngaahi me'a lalahi te nau uesia 'a Tonga ni, feitu'u Pasifiki pea mo fakamamani lahi foki. Ko e konga mahu'inga 'o e ngaahi fengaue'aki ko 'eni, tautautefito ki he ngaahi Pangike Pule 'i he Pasifiki Saute pea mo e Kautaha Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga, ko hono tukumai ha ngaahi tokoni fakatekinikale ke tokoni'i 'a e ngaahi fonua 'i he Pasifiki, kae pehe ki he ngaahi 'a'ahi fakata'u mai ki Tonga ni ke vakai'i 'a e tu'unga faka'ekonomika, fakapa'anga pea mo e ngaahi tu'utu'uni ngaue fakapa'anga mo faka'ekonomika. 'I he taimi lahi ko e ngaahi fakataha fakavaha'a pule'anga 'oku fiema'u ke folau atu 'a e kau 'ofisa ma'olunga 'a e Pangike. Na'e kau atu 'a e Kovana pea mo e Pule 'o e Tafa'aki Faka'ekonomika 'a e Pangike Pule 'ki he kau fakafofonga 'a Tonga ki he fakataha fakata'u 'a e Kautaha Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga/Pangike 'a Mamani (World Bank) 'i Uasingatoni D.C(Washington D.C) 'i Sepitema 2011. Na'e fakafofonga'i 'e he Kovana 'a e Pangike 'i he konifelenisi 'a e Kautaha Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga pea mo e ngaahi 'Otu Motu Pasifiki 'i 'Apia, Ha'amo'a 'i Ma'asi 2012 'a ia na'a ne fakahoko ai ha lea ki hono faka'ai'ai 'o e tupu faka'ekonomika. 'I Novema 'o e 2011, na'e kau atu ai 'a e Tokoni Kovana pea mo e Pule ki he Tafa'aki 'Akauni mo e Ngaue Fakapa'anga ki he konifelenisi 'i 'Aokalani, Nu'usila fekau'aki mo e ngaahi pa'anga maka fakamanatu. 'I 'Epeleli 2012, na'e kau atu ai 'a e Tokoni Kovana pea mo e Pule ki he Tafa'aki Ngaahi Kautaha Fakapa'anga mo e Maketi ki he konifelenisi 'a e ANZ Central Bank & Sovereign Wealth Fund 'i Sene'e, 'Aositelelia.

Na'e hokohoko atu ai pe 'a e fengaue'aki vaofi 'a e Pangike Pule pea mo e ngaahi kupu fekau'aki kehekhe hange ko e ngaahi pangike, ngaahi kautaha lalahi, ngaahi hoa ngaue mo langa fakalakalaka 'a Tonga, mo 'enau kau 'a'ahi mei tu'apule'anga pea pehe foki ki he kautaha 'a e ngaahi pisinisi 'a Tonga. 'Oku fakahoko foki 'e he Pangike Pule ha savea 'o e ngaahi pisinisi lalahi 'i Tonga ni fakamahina ono. Ko e ngaahi fengaue'aki ko eni, 'oku fakataumu'a pe ke tokoni ki he ngaue 'a e Pangike Pule 'i hono vakai'i 'a e tu'unga faka'ekonomika mo e fakapa'anga fakaloto fonua 'i Tonga ni.

Ko e Talanga Faka'ekonomika

Ma'u'anga Fakamatala: Potungaue Fetu'utaki

Makatu'unga 'i hono 'osi ngaue'aki kotoa e ngaahi founa ngaue ki he fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga 'a e Pangike Pule, pea mo e 'ikai ke maa'usia 'a e ola ke lahiange 'a e no 'e tuku atu 'e he ngaahi pangike, na'e fokotu'utu'u ai 'e he Pangike Pule 'a e Talanga Faka'ekonomika 'i Ma'asi 2012, 'o fakakau mai ki ai 'a e ngaahi pisinisi, ngaahi kautaha mo e ngaahi kupu fekau'aki kehekehe 'i he fepotalanoa'aki fekau'aki mo e tu'unga faka'ekonomika 'o Tonga pea mo ha tokoni 'e malava ke fakakake ai 'a e ngaahi ngaue faka'ekonomika. Na'e 'aho 'e ua 'a e Talanga, 'o fakataha mai ki ai 'a e ngaahi memipa 'o e ngaahi komiuniti 'a Tonga 'o lahi hake 'i he toko 300, kau ai 'a e pule'anga, ngaahi tafa'aki pisinisi, ongoongo, siasi pea mo e ako. Ko e fepotalanoa'aki ko eni na'e fakatefito 'i he tafa'aki ngoue, takimamata pea mo e toutai pea na'e 'i ai mo e ngaahi ta'umu'a mahino 'e 3:

- 1) Ke tufaki 'a e fakamatala fekau'aki mo e tu'unga 'o e 'ekonomika pea mo 'ene tu'u ki he kaha'u;
- 2) Ke fa'u ha ngaahi founa mo e ngaue ke fai 'a ia 'e malava ke faka'ai'ai ke fakalakalaka ai 'a e mo'ui 'a e ngaahi komiuniti; pea,
- 3) Ke vakai'i 'a e ngahhi founa 'oku mahu'ingaange ke tomu'a fakahoko fakatatau ki he naunau mo e koloa 'oku ma'u 'e Tonga

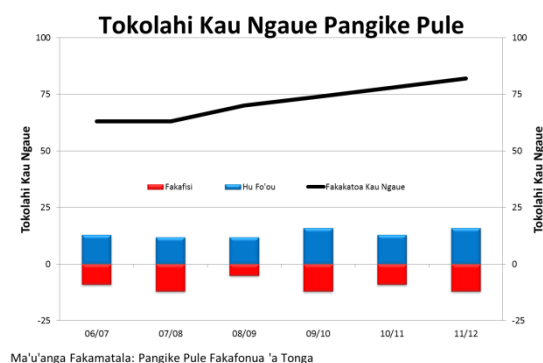
'I he konga 'o e teuteu mo e fokotu'utu'u ki he talanga ko eni, na'e fakahoko ai 'e he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga ha fakataha makehe mo e ngaahi kulupu kehekehe 'o laka 'i he ngaahi kulupu 'e 20 ke fakamahino'i 'a e ngaahi taumu'a 'o e talanga pea mo faka'ai'ai kinautolu kenau 'omai 'enau ngaahi fakakaukau ki he talanga faka'ekonomika. Pea 'i he fiema'u ke kau mai 'a e fakakaukau mo e tukunga 'o e fanga ki'i pisinisi iiki ki he talanga, na'e fakahoko 'e he Pangike Pule ha save ki he ngaahi kolo 'i Tongatapu. Na'e kau mai pe mo e ngaahi pisinisi lalahi ki he savea ko eni.

Ko e ngaahi ola 'o e talanga faka'ekonomika ko eni, na'e pulusi ia 'i he ngaahi nusipepa fakaloto fonua, fokotu'u 'i he peesi 'initaneti 'a e Pangike Pule pea fakaha atu 'i ha lipooti ki he Pule'anga 'i Ma'asi 2012. Na'e fokotu'u 'e he Pule'anga 'a e Komiti Tupu Fakafonua (National Growth Committee) kenau fakakaukau'i 'a e ngaahi founa mo e ngaahi ngaue na'e fokotu'u mai mei he talanga faka'ekonomika.

Tokanga'i Fakalukufua 'o e Ngaahi Ngaue 'a e Pangike Pule

Kau Ngaue

Na'e lava lelei 'a e fakahoko fatongia 'a e Pangike Pule 'i he lolotonga 'o e ta'u. Na'e makatu'unga 'eni mei he poupou mo e ngaue 'osikiavelenga 'a e kau ngaue pea mo e ngaahi tokoni fakatekinikale na'e fengaue'aki mo e Pangike lolotonga 'a e ta'u. Na'e lekooti ma'olunga 'a e tokolahi 'o e kau ngaue, 'a ia ko e toko 82 'i he faka'osinga 'o Sune 2012. Na'e makatu'unga 'a e tupu tokolahi 'o e kau ngaue mei hono fakahu mai 'a e kau ngaue fo'ou ki he ngaahi lakakanga na'e 'ataa pea pehe foki ki hono fakatokolahi 'o e kau ngaue lau pa'anga faka'aho.

Ko e tokolahi taha 'i he toko 16 'o e kau ngaue fo'ou ko e kau ma'u mata'itohi mei he 'Univesiti. 'I he 2010, na'e fakahoko 'e he Pangike ha kole ki he Potungaue Ako ke tukumai ha faingamalie sikolasipi fakata'u 'e taha ke tokoni'i 'a e polokalama ki hono fakamalohi'i 'a e poto'i ngaue 'a e kau ngaue 'a e Pangike. Kamata 'i he 2011, na'e ma'u ai 'e he Pangike ha tokoni mei he polokalama tokoni 'a e Pule'anga Nu'usila pea mo e polokalama sikolasipi 'a e Pule'anga Tonga ha sikolasipi ki he ako fakatauhitohi pea mo e 'ekonomika. 'Oku mahu'inga'ia foki 'a e Pangike 'i he poupou 'a e Potungaue Ako pea mo e 'amanaki 'e

hokohoko atu ai pe 'a e polokalama sikolasipi ki he Pangike 'i he kaha'u. 'I Me 'o e 2012, na'e ma'u ai 'e he Pangike ha faingamalie tokoni fakatekinikale mei he Pangike Pule 'a 'Aositelelia. Ko e tokotaha ko 'eni 'oku ngaue ia 'i he Va'a Ngaue Faka'ekonomika ke tokoni'i 'a e Pangike 'i he'ene ngaahi fokotu'utu'u ngaue lolotonga 'a e fehangahangai 'a e fonua mo e ngaahi pole faingata'a 'i he tu'unga faka'ekonomika mo e fakapa'anga.

Na'e hokohoko atu ai pe 'a hono tokoni'i 'e he Pangike Pule 'a hono langa'i hake 'a e tu'unga ngaue fakapolofesinale 'o e kau ngaue. Na'e fakataumu'a 'eni ke fakamalohi'i 'a e 'ilo, poto'i ngaue pea mo e taukei ngaue 'a e kau ngaue kae malava 'a e Pangike ke a'usia 'a 'ene ngaahi taumu'a ngaue 'i he tu'unga ma'olunga. Ko e ngaahi tokoni 'a e Pangike na'e fakahoko ia 'i hono fakapa'anga 'a e ako 'a e kau ngaue 'i he ngaahi tafa'aki felave'i mo 'enau ngaue pea pehe foki ki he ako mata'itohi ma'olunga 'i Tu'apule'anga. 'I he konga kimu'a 'o e 2012, na'e ma'u faingamalie 'a e tokotaha 'o e kau 'ofisa ma'olunga 'o e Pangike ke ako ki he tafa'aki fakatekinolosia fakakomipiuta 'i he 'Univesiti 'o Niusaele 'i 'Aositelelia. Na'e fakahoko foki mo e ngaahi polokalama ako fakalotofonua 'i he ngaue'anga pea mo tu'apule'anga 'i he polokalama ako taimi nounou 'a e 'Univesiti 'o e Pasifiki Saute, Tupou Tertiary Institute, pea mo e National Centre for Vocational Studies

Polokalama Ako'i 'o e Kau Ngaue				
Ikai Kauai 'a e Ako Faka'eketemia, Fakata'u Fakapa'anga				
	Lahi Polokalama Ako		Tokolahi	
	2011	2012	2011	2012
Fakalotofale	2	6	40	98
Fakatu'a'aa	10	10	39	23
Fakalotofonua	6	6	33	17
Tu'apule'anga	4	4	6	6

Ma'u'anga Fakamatala: Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga

Polokalama Ako Faka'ofisiale				
Fakatatau ki he Ta'u Fakapa'anga				
	Ako Kuo Lava		Lolotonga Ako	
	2011	2012	2011	2012
Mata'itohi		1	2	3
Ma'olunga				
'Uluaki Mata'itohi			1	2
Ako Paatitaimi			4	3
Tipiloma	1		2	1
Setifikeiti				1
Polokalama Ako				
Fakafofou 'i he				4
'Initaneti (Online courses)				
Ma'u'anga Fakamatala: Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga				

'I he lolotonga 'o e ta'u, na'e ma'u ai 'e he Pangike ha ngaahi tokoni fale'i pea mo e tokoni fakatekinikale mei he ngaahi kautaha fakavaha'a pule'anga 'o kau ai 'a e Pangike Fakalalakala 'a 'Esia (ADB), Kautaha Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga (IMF), Kautaha 'oku nau tokanga'i 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga 'a 'Aositelelia (APRA) pea mo e Datec (kautahafale'i ki he tekinolosia fakakomipiuta mei Fisi). Na'e to e ma'u foki 'e he Tafa'aki ki he Ngaahi Kautaha Fakapa'anga ha tokoni fakatekinikale mei he Kautaha Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga pea mo e Senita 'a e Pasifiki ki he Tokoni Fakatekinikale. Na'e fakataumu'a 'a e ngaahi tokoni ko 'eni ki hono fakalelei'i 'a e ngaahi founa ngaue ki hono analaiso mo siofi 'a e ngaahi lipooti mei he ngaahi pangike pea mo tokoni ki he 'a'ahi ki he ngaahi pangike, kae pehe ki he ako ki hono sivi'i 'o e fakahoko ngaue 'a e ngaahi kautaha vahengamalolo. Na'e ma'u foki 'e he Pangike ha ngaahi tokoni fale'i fakalao pea mo e tokoni ki hono ako'i 'o e kau ngaue mei he ngaahi kautaha fakaloto fonua pe.

Tokoni Fale'i Taimi	Tafa'aki	Fakapa'anga
Nounou mo e Tokoni		
Fakatekinikale		
Lao 'a e Pangike – Pa'anga	Fakapa'anga	Pangike Pule
Maka Fakamanatu –		
Kautaha Lao 'a e		
Taumoepeau		
Talanga Faka'ekonomika –	'Ekonomika	Pangike
TA ADB (PEM)		Fakalalakala 'a
		'Esia / Pangike Pule
'A'ahi Tokanga'i 'o e 'u	Ngaahi Kautaha	Kautaha Pa'anga
Pangike – TA IMF PFTAC	Pa'anga	Fakavaha'a
		Pule'anga
Vakai'i 'o e Tu'unga Ngaue –	Kau Ngaue	Pangike Pule
TA Reserve Bank Fiji		
Sino'i Pa'anga Malolo 'a e	Kau Ngaue	Pangike Pule
Pangike – Kautaha Lao 'a e		
Taumoepeau		
Vakai'i 'a e Vahenga – PWC,	Kau Ngaue	Pangike Pule
Fiji		
Tokanga'i e Ngaahi	Kau Ngaue	Pangike Pule
Fokotu'utu'u Ngaue, Founa		
Ngaue mo e Tu'unga Ngaue		
'a e kau Ngaue – TA ADB		
(PEM)		
Fokotu'utu'u Lelei e	Kau Ngaue	Pangike Pule
Ngaue'aki e Taimi – S&K		
Performance Solution		
Fakaake mo Fakafo'ou 'a e	Fakapolokalama	Pangike Pule
Sisitemi Komipiuta – Datec,	mo e Tekinolosia	
Fiji/Aus	'o e Komipiuta	
Ma'u'anga Fakamatala : Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga		

'I he feinga 'a e Pangike ke to e lelei ange 'a 'ene fakahoko fatongia, na'e fakahoko ai 'a hono vakai'i 'a e fa'unga 'o e Pangike 'i Me 'o e 2012. Ko e ngaue ko 'eni 'e fakahoko ia 'i ha taimi fe'unga mo ha founa 'e kau fakataha ki ai 'a e kau taki ngaue mo e kau ngaue 'a e Pangike. 'Oku tataki 'a e vakai'i mo e fakalelei ko eni 'e ha tokotaha mataotao mei he Pasifiki, 'a ia ko e Kovana malolo 'i ha Pangike Pule. Na'e hokohoko atu pe hono vakai'i 'a e ngaahi tu'utu'uni mo e founa ngaue 'a e Pangike Pule koe'uhi ke fakapapau'i 'oku fakahoko lelei 'a e ngaue pea 'i he founa ngaue 'oku fenapasi mo e ngaahi founa lelei 'oku fakatonga'i fakamamani lahi. Na'e konituleki mai 'e he Pangike 'a e kautaha Pricewaterhouse Coopers mei Suva, Fisi ke vakai'i 'a e tu'unga vahenga 'o e kau ngaue 'o fakafehoanaki ki he tu'unga vahenga 'o e maketi 'i Tonga ni. 'Oku fakafuofua 'e lava 'a e ngaue ko 'eni 'i he ta'u fakapa'anga ka hoko.

Ngaue'anga

*Fakalelei'i Fungavaka
hono 2:*

Loki Fo'ou ki he Tafa'aki
Fakapa'anga pea mo e Ma'u
Mafai Lipooti Pa'anga.

'Oku lolotonga lisi 'e he Pangike Pule 'a e 'api mo e falefungavaka 5 'oku fakahoko ngaue mei ai 'i he Hala Salote 'i Fasi-moe-Afi. 'Oku faka'aonga'i 'e he Pangike 'a e si'i hifo 'i he peseti 'e 50 'o e fale ngaue pea totongi leva 'e he ngaahi kautaha kehekehe kenau ngaue'aki 'a e toenga 'o e fale.

'I he lolotonga 'o e ta'u fakapa'anga 2012 na'e fakahoko ai 'e he Tafa'aki 'oku nau tokanga'i fakalukufua 'a e Ngaahi Ngaue, Falengaue pea mo e Malu'i 'o e Ngaue'anga ha ngaahi ngaue ki hono fakalelei'i pea tauhi 'a e fale mo e me'a ngaue 'a e Pangike 'i ha tu'unga ma'olunga. Ko e ngaahi ngaue na'e lava 'oku vahevahe ia ki he kongokonga lalahi 'e tolu:

- a) fakalelei'i 'o e loki 'oku pule'i mei ai 'a e ngaue faka sekiuliti pea mo hono fokotu'u 'o e telefoni ki he ngaahi fakatu'utamaki fakatu'upake mo e me'a faita ki hono malu'i 'o e ngaue'anga;
- e) fakalelei'i pea mo hono fakalokiloki 'o e fungavaka hono 2 ke fe'unga mo e tupu 'o e tokolahi 'o e kau ngaue pea pehe foki ki he malu 'o e 'ofisi ki he Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga;
- f) vakai'i 'o e 'uhila, 'ea fakamokomoko pea mo e ngaahi ngaue fakapalama koe'uhi ke malu'i 'a e Pangike, kau ngaue pea mo e kau ngaue kehe 'i he fale ngaue kae pehe foki ki hono tokangaekina 'o e tafa'aki ki he 'ataakai.

Na'e fakahoko 'a e ngaahi ngaue ko 'eni 'e he ngaahi kautaha fakatekinikale 'o kau ai 'a e Chubb NZ, Otis Elevator Company Ltd,

NZ, Itrolect Limited pea mo e Trade Air Engineering Ltd.

Ko e ngaahi poloseki lalahi ki he ta'u fakapa'anga ka hoko 'oku kau ai 'a hono fokotu'u mo fakalelei'i 'a e me'angaue ki he 'ea fakamokomoko, vakai'i 'o e ngaahi ngaue fakapalama pea mo e fekumi ki he ngaahi me'angaue 'oku fakaivia mei he la'a pea to e ma'ama'a ange.

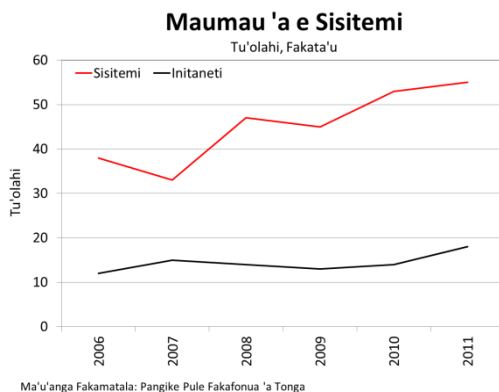
Ko e taha 'o e tafa'aki mahu'inga ki he ngaue 'a e Pangike Pule 'a e tafa'aki ki he Fakapolokalama mo e Tekinolosia 'o e Komipiuta. Ko e tafa'aki ko 'eni 'oku pou pou lahi ki hono fakahoko 'a e ngaue 'a e Pangike Pule 'o kau ai 'a hono tokanga'i 'o e pa'anga talifaki 'i tu'apule'anga, tokanga'i 'o e fetongi pa'anga muli, fakahoko pea mo tokanga'i 'o e fefakatau'aki pa'anga muli, tokanga'i 'o e ngaahi tauhi'anga lekooti, tauhi 'o e ngaahi fakamatala pa'anga pea pehe ki he fetu'utaki fakalotofale pea mei he Pangike ki tu'a. Na'e fakahoko foki 'e he kau ngaue mei he tafa'aki ki he Fakapolokalama mo e Tekinolosia 'o e Komipiuta ha ngaahi poloseki lolotonga 'o e ta'u ke fakalelei'i 'a e tu'unga ngaue fakatekinolosia 'o kau ai 'a hono:

- a) fa'u 'a e tauhi'anga fakamatala faka- 'initaneti (website) fo'ou 'oku faingofua hono ngaue'aki ke tuku atu 'i Ma'asi 'o e 2013.
- e) fakalelei'i 'a e ngaahi polokalama ke ta'ota'ofi 'a e hu 'o ma'u ha fakamatala ta'efakalao mei he sisitemi fakakomipiuta 'a e Pangike Pule.
- f) fakafo'ou 'a e ngaahi me'angaue ki hono malu'i 'a e sisitemi fakakomipiuta mei he ngaahi vailasi pea mo e ngaahi me'a kehe tene fakahoko ha maumau pe mate ai 'a e sisitemi.

- h) fa'u ha ngaahi me'a ngaue ke tokoni ki hono muimui'i 'a e ngauelelei 'a e sisitemi.
- i) fakalelei'i 'a e ngaahi sisitemi ki hono tauhi 'a e ngaahi faile faka'ilekitulonika.

'I he ta'u fakapa'anga 2013 'oku 'amanaki ke kau atu 'a e kau ngaue 'a e tafa'aki ki he Fakapolokalama mo e Tekinolosia 'o e Komipiuta ki ha polokalama ako koe'uhi kenau malava 'o tokanga'i 'a e ngaahi fakalakalaka fakatekinolosia fakakomipiuta ko eni pea pehe ki hono palani 'a e ngaahi fiema'u 'a e Pangike ki he kaha'u

fakatokanga'i 'e he kau sekiuliti 'a e vela ki he loki 'oku fakahoko ai 'a e ngaue ki hono fe'ave'aki 'o e pa'anga. Na'e fengaue'aki 'a e kau sekiuliti pea mo e Potungaue Tamate Afi 'o tamate'i 'a e afi pea na'e 'ikai ha taha 'e lavea. Na'e lava lelei hono fetukutuku 'o e ngaahi me'a ngaue ki hono fe'ave'aki 'o e pa'anga ki ha loki 'e taha 'i he efiafi tatau pe pea na'e 'ikai uesia 'a e fakahoko ngaue 'a e Pangike. Ko e fakamole ki hono fakalelei'i 'o e loki na'e vela na'e fakapa'anga ia mei he malu'i 'a e Pangike.

Ke fakapapau'i 'a e malu 'a e pangike, kau ngaue, pea mo e kau ngaue 'i he ngaahi kautaha 'oku nau totongi kenau ngaue'aki 'a e 'Ofisi 'o e Pangike, na'e hokohoko atu ai pe 'a e fakahoko ngaue 'a e tafa'aki Sekiuliti 'i he tu'unga ma'olunga. Na'e fakahoko foki mo hono ako'i 'o e kau sekiuliti pea 'i he ta'u 2012 na'e kau pea mo e ako'i 'o e fakahaofi 'o ha taha mei he loto lifi pea pehe ki ha vela, 'i hono ako'i 'o e kau sekiuliti. Na'e kau 'a e timi sekiuliti 'i hono fakahoko 'a e ngaue mahu'inga ki hono tokoni'i 'o e kau ngaue ke fakahaofi mei ha fakatu'utamaki 'o kau ai 'a e fakatokanga peau kula, fakatokanga afaa pea mo e fakaangaanga ki ha vela lolotonga 'o e ta'u. 'I Sanuali 'o e 2012, na'e fakahoko ai 'a hono ngaue'aki 'o e palani ki ha hoko ha fakatu'utamaki pea mo ha vela 'i he

FAKAMATALA PA'ANGA
'O Ngata 'i he 'Aho 30 'o Sune 2012

LIPOOTI 'A E KAU TALEKITA	94
FAKAMATALA 'A E KAU TALEKITA.....	97
LIPOOTI TAU'ATAINA 'A E 'ATITA.....	98
FAKAMATALA KI HE KOLOA MO E MO'UA	100
FAKAMATALA KI HE TUPU FAKALUKUFUA	101
FAKAMATALA KI HE VAHEVAHE 'O E TUPU.....	102
FAKAMATALA KI HE FE'UNU'AKI 'I HE PA'ANGA TALIFAKI.....	103
FAKAMATALA KI HE FEHU'AKI 'O E PA'ANGA.....	104
NGAAHI FAKAMATALA FEKAU'AKI MO E FAKAMATALA PA'ANGA	105

LIPOOTI 'A E KAU TALEKITA

Fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Poate 'o e Kau Talekita 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 'oku tuku atu fakataha 'a e Fakamatala ki he Koloa mo e Mo'ua 'a e Pangike he 'aho 30 'o Sune 2012, pea mo e Fakamatala ki he Tupu Fakalukufua, Fakamatala ki he Vahevahe 'o e Tupu, Fakamatala ki he Fe'unu'aki 'i he Pa'anga Tefito, pea mo e Fakamatala ki he Fehu'aki 'a e Pa'anga ki he ta'u 'o ngata 'i he 'aho ko ia pea ko e ngaahi lipooti ko ia 'oku anga pehe ni:

1. KO E KAU TALEKITA

Ko kinautolu 'eni 'a e kau Talekita 'a e Pangike 'i he lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga 'o a'u ki he taimi na'e fa'u ai 'a e lipooti ni:

Steve Edwards – Sea 'o e Poate
Pilinisese Salote Pilolevu Tuita
Richard Prema
Siosi C Mafi - Kovana
Tiofilusi Tiueti

2. NGAHI TEFITO'I TAUMU'A 'A E PANGIKE

Ko e ngaahi tefito'i taumu'a 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 'i he'ene 'asi he Kupu 4 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 2007, ko hono:

- a) pukepuke ke ma'uma'uluta 'a e tu'unga fakapa'anga fakaloto fonua mo fakatu'apule'anga; mo
- b) langa hake ha sisitemi fakapa'anga 'oku malu mo lele lelei.

Ko e ngaahi tefito'i fatongia 'o e Pangike ko e;

- a) tuku atu 'o e pa'anga;
- b) fokotu'utu'u mo fakahoko 'a e taumu'a fakapa'anga;
- c) fakafuofua 'i 'o kapau 'e fiema'u, 'a e lahi hono tuku atu, faka'ataa mo e fetongi fakavaha'a pule'anga 'o e pa'anga;
- d) tauhi mo pule'i 'a e ngaahi pa'anga talifaki 'i tu'apule'anga 'a e Pule'anga;
- e) fale'i 'a e Minisita 'i he ngaahi me'a fakapangike mo e fakapa'anga;
- f) hoko ko e tefito'i pangike, fakafofonga fakapa'anga mo e fakahu'anga pa'anga 'a e Pule'anga
- g) fakahoko 'a e ngaue fakapangike 'i Tonga ni pe ha feitu'u kehe;
- h) pule'i mo tokanga'i e ngaahi kautaha fakapa'anga; mo
- i) tokanga'i mo fakatupulekina 'a e lele lelei, malohi mo e malu 'a e fakalele 'o e sisitemi totongi pa'anga.

3. KO E OLA 'O E NGAUE 'A E PANGIKE 'I HE FEFAKATAU'AKI

Ko e tupu 'oku ala ma'u 'e he Pangike ke vahe atu 'o ngata 'i he 'aho 30 'o Sune 2012 na'e \$1,971,583 (2011: \$2,418,586).

4. PA'ANGA TALIFAKI FAKALUKUFUA

Fakatatau ki he Kupu 8(1)(c) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 2007, 'e 'ikai ha pa'anga 'e fakahu ki he 'Akauni Pa'anga Talifaki Fakalukufua 'i he 'osi 'a e ta'u.

5. PA'ANGA KUO TOTONGI ATU KI HE PULE'ANGA

Fakatatau ki he Kupu 8(3) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 2007, pea mo e Kupu 8(1) mo e 8(2), ko e \$1,971,583 (2011: \$2,111,513) 'e totongi ia ki he Pule'anga 'o Tonga.

6. NGAHI MO'UA 'OKU TE'EKI KE PAU PE 'E LAVA 'O TOTONGI MAI

Na'e fakahoko 'e he kau Talekita ha ngaahi ngaue kimu'a 'i hono teuteu'i 'a e ngaahi Fakamatala Pa'anga 'a e Pangike ke fakapapau'i 'a e ngaahi mo'ua kotoa 'oku te'eki ke pau pe 'e lava ke totongi mai ke to'o mei he pa'anga talifaki pea ke tuku mavahe ha pa'anga fe'unga ke talifaki ki he ngaahi mo'ua ko 'eni.

Fakatatau ki he 'ilo 'a e kau Talekita 'i he 'aho na'e fai ai 'a e lipooti ni, 'oku 'ikai ha to e 'uhinga lahi ke fehu'ia ai 'a e lahi fe'unga 'o e mo'ua kuo to'o mei he pa'anga talifaki pea mo e lahi 'o e pa'anga talifaki ki he ngaahi mo'ua ko 'eni.

7. PA'ANGA TALIFAKI KI HA MO'UA

Na'e 'ikai ke 'i ai ha fe'unu'aki 'i he pa'anga talifaki ko 'eni 'i he lolotonga 'a e ta'u, tukukehe pe 'a e ngaahi me'a angamaheni hange ko e ngaahi mo'ua 'oku te'eki ke pau pe 'e lava 'o totongi mai, holo 'i he mahu'inga 'o e koloa 'a e Pangike, mo e ngaahi monu'ia 'a e kau ngaue.

8. NGAHI KOLOA

Na'e fakahoko 'e he kau Talekita ha ngaahi ngaue kimu'a 'i hono teuteu'i 'a e ngaahi Fakamatala Pa'anga 'a e Pangike ke fakapapau'i ko e ngaahi koloa kotoa 'a e Pangike 'oku ha 'i he fakamatala, 'oku lekooti ia 'i he mahu'inga totonu pea 'ikai to e ma'olunga ange 'i he mahu'inga totonu 'a ia 'oku ngaue'aki angamaheni 'e he pisinisi.

Fakatatau ki he 'ilo 'a e kau Talekita 'i he 'aho na'e fai ai 'a e lipooti ni, 'oku 'ikai ha ngaahi founa te ne uesia 'a e tu'unga totonu 'o e mahu'inga 'o e ngaahi koloa ni.

9. MONU'IA 'A E KAU TALEKITA

'Oku te'eki ke 'i ai ha talekita te ne ma'u pe 'e 'i ai ha'ane totonu ke ne ma'u ha monu'ia 'i ha 'uhinga fakaalepau kuo fokotu'u 'e he Pangike mo e Talekita ko ia pe mo ha Kautaha 'a ia 'oku memipa ai 'a e Talekita, pe mo ha Kautaha 'a ia 'oku 'i ai ha'ane kaunga fakapa'anga ki ai.

10. NGAHI ME'A NE HOKO HILI 'A E 'AHO 'O E LIPOOTI

Hili 'a e 'aho 'o e lipooti, na'e 'ikai ke 'ilo 'e he kau Talekita ki ha me'a pe ha ngaahi founa na'e 'ikai fakakau 'i he lipooti ni 'oku ne uesia lahi 'a e ngaue 'a e Pangike, 'a e ola 'o e ngaahi ngaue ko ia pe ko e tu'unga 'o e ngaahi ngaue 'a e Pangike 'i he ngaahi ta'u fakapa'anga ka hoko mai.

11. FOUNGA FAKATAUHI TOHI

'Oku tui 'a e kau Talekita ko e founa 'a hono teuteu'i 'o e ngaahi Fakamatala Pa'anga 'oku taau pea 'e malava pe 'e he Pangike ke hokohoko atu 'ene ngaue 'i he mahina 'e 12 mei he 'aho 'o e Fakamatala Pa'anga ni.

'Oku tui 'a e kau Talekita ko e fakakalakalasi mo e ngaahi mahu'inga 'o e koloa mo e mo'ua 'a ia 'oku ha 'i he ngaahi Fakamatala Pa'anga ni 'oku totonu mo taau.

12. NGAHI FOUNGA KEHE

'I he 'aho 'o e lipooti ni, na'e 'ikai ke 'ilo 'e he kau Talekita ki ha ngaahi founa kehe ke makatu'unga ai hano fehu'ia 'a e tu'unga totonu 'o e mahu'inga 'oku ngaue'aki 'i he Fakamatala Pa'anga ni.

13. NGAHI ME'A 'IKAI ANGA MAHENI

'Oku tui 'a e kau Talekita 'oku totonu mo taau hono lekooti 'a e ola 'o e ngaahi ngaue 'a e Pangike ki he ta'u fakapa'anga ko 'eni pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha ngaahi me'a pe founa 'ikai angamaheni ke ne uesia 'a e ngaahi fakamatala pa'anga ni.

Ma'ae Poate 'a e kau Talekita 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e kau Talekita 'i he 'aho 28 'o Sepitema, 2012.

Mr Steve Edwards
SEA 'O E POATE

Mrs Siosi. C. Mafi
KOVANA

FAKAMATALA 'A E KAU TALEKITA

'I he tui 'a e kau Talekita:

- a) ko e Fakamatala Fakata'u ki he Koloa mo e Mo'ua ne fokotu'utu'u ia ke ne fakaha 'a e tu'unga totonu mo mo'oni 'a e tu'unga ngaue 'a e Pangike 'i he 'aho 30 'o Sune 2012,
- e) ko e Fakamatala Fakata'u ki he Tupu Fakalukufua ne fokotu'utu'u ia ke ne fakaha totonu mo mo'oni 'a e ola 'o e ngaue 'a e Pangike ki he ta'u 'o ngata 'i he 'aho 30 'o Sune 2012,
- f) ko e Fakamatala Fakata'u ki he Vahevahe 'o e Tupu Fakata'u ne fokotu'utu'u ia ke ne fakaha 'a e tu'unga totonu mo mo'oni 'o e vahevahe 'o e tupu 'a e Pangike 'i he 'aho 30 'o Sune 2012,
- h) ko e Fakamatala Fakata'u ki he Fe'unuaki 'i he Pa'anga Talifaki ne fokotu'utu'u ia ke ne fakaha 'a e tu'unga totonu mo mo'oni 'a e ngaahi fe'unuaki 'i he pa'anga talifaki 'i he ta'u 'o ngata 'i he 'aho 30 'o Sune 2012, mo e
- i) Fakamatala Fakata'u ki he Fehu'aki 'o e Pa'anga, ne fokotu'utu'u ia ke ne fakaha 'a e tu'unga totonu mo mo'oni 'a e fehu'aki 'a e pa'anga 'i he ta'u 'o ngata 'i he 'aho 30 'o Sune 2012.

Ma'ae Poate 'a e kau Talekita 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e kau Talekita 'i he 'aho 28 'o Sepitema, 2012.

Mr Steve Edwards
SEA 'O E POATE

Mrs Siosi. C. Mafi
KOVANA

LIPOOTI TAU'ATAINA 'A E 'ATITA

Ki he kau ma'u 'inasi 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga

Sivi Faka'atita

Kuo lava hono sivi faka'atita 'a e Fakamatala Pa'anga 'a e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 'a ia 'oku kau ai 'a e Fakamatala Fakata'u ki he Koloa mo e Mo'ua ki he ta'u 'o ngata 'i he 'aho 'o 30 Sune 2012 pea mo e Fakamatala Fakata'u ki he Tupu Fakalukufua, Fakamatala Fakata'u ki he Vahevahe 'o e Tupu Fakata'u, Fakamatala Fakata'u ki he Fe'unu'aki 'i he Pa'anga Talifaki pea mo e Fakamatala Fakata'u ki he Fehu'aki 'o e Pa'anga pea mo e Fakama'opo'opo 'o e ngaahi founa fakatauhitohi pea mo e ngaahi fakamatala kehe pe fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga.

Fatongia 'o e Kau Talekita mo e Kovana ki he Fakamatala Fakapa'anga

Ko hono teuteu'i pea mo hono fakaha ta'efilifilimanako 'o e Fakamatala Pa'anga ko e fatongia ia 'o e Kau Talekita mo e Kau Taki Ngaue, 'o fakatatau ki he ngaahi founa tauhitohi 'oku ha 'i he Fakamatala hono 2 'o e Ngaahi fakamatala fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga pea mo fakatatau foki ki he lau 'a e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988 mo e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 2007. Ko e fatongia ko 'eni 'oku kau ai hono: fokotu'utu'u, fakahoko mo tauhi e ngaahi founa ngaue 'oku fe'unga ki hono teuteu'i mo hono fakaha ta'efilifilimanako 'o ha ngaahi Fakamatala Pa'anga 'oku 'ataa mei he fakaha hala 'o ha fika, tupu mei he kakaa pe ko e fehalaaki; filifili mo ngaue'aki e ngaahi founa tauhitohi fe'unga mo taau; pea mo fai e ngaahi fakafuofua fakatauhitohi 'oku makatu'unga 'i he tu'unga totonu 'o e ngaahi me'a na'e hoko.

Fatongia 'o e 'Atita

Ko homau fatongia ko e fakaha 'emau fakama'opo'opo faka'atita fekau'aki mo e ngaahi Fakamatala Pa'anga ni 'o fakatatau ki he 'atita kuo mau fai. Na'e fakahoko 'emau ngaue faka'atita 'o fakatatau ki he Founa 'Atita Fakavaha'a Pule'anga. Ko e ngaahi founa ko 'eni, 'oku ne fiema'u ke mau fakahoko fatongia 'o tatau mo e ngaahi fiema'u faka'efika mo palani mo fakahoko 'a e 'atita ke ma'u ha makatu'unga lelei pe 'oku 'ataa 'a e ngaahi fakamatala pa'anga mei he fehalaaki fakafika.

'I hono fakahoko 'o ha 'atita 'oku kau ai 'a hono fakahoko e ngaahi founa ngaue ke ma'u mai e ngaahi fakamo'oni faka'atita fekau'aki mo e ngaahi fika 'oku fakaha 'i he ngaahi Fakamatala Pa'anga. Ko e ngaahi founa ngaue 'oku ngaue'aki, 'e fili ia 'e he 'atita 'o fakatatau ki he'ene fakamaau'i, 'o kau ai hono sivi'i 'o e ngaahi nunu'a kovi 'e hoko kapau 'oku 'i ai ha fakaha hala 'o ha fika 'i he ngaahi Fakamatala Pa'anga, tupu mei ha kakaa pe fehalaaki. 'I hono sivi'i 'o e ngaahi nunu'a kovi ko 'eni, na'e fakakau mai 'e he 'atita 'a e ngaahi founa fakangaue 'oku totonu mo taau ki hono teuteu'i mo fakaha ta'efilifilimanako 'o e ngaahi Fakamatala Pa'anga 'o ha kautaha, 'o 'ikai kau ai ha fakamatala ia ki he tu'unga lelei 'o e ngaahi founa ngaue 'oku ngaue'aki. 'I hono teuteu'i totonu 'o ha Fakamatala Pa'anga 'e tokoni ia ki hono fa'u ha founa faka'atita 'oku fe'unga ki hono 'atita'i e fakamatala pa'anga ko ia, ka e 'ikai ko ha founa faka'atita 'oku fakataumu'a ke fakahaa'i e malohinga e founa ngaue. 'Oku kau foki

'i hono fakahoko 'o ha 'atita 'a hono sivi'i 'a e kaunga lelei 'o e ngaahi founa fakatauhitohi 'oku ngaue'aki pea mo e makatu'unga 'o e ngaahi fakafuofua fakatauhitohi kuo fai 'e he Kau Talekita mo e Kau Taki Ngaue, mo hono sivi'i 'a e fokotu'utu'u fakalukufua 'o e ngaahi Fakamatala Pa'anga.

'Oku mau tui ko e ngaahi fakamo'oni faka'atita kuo mau ma'u kuo fe'unga pea mo taaui ia ke 'omi ha makatu'unga lelei ki he'emaui fakama'opo'opo faka'atita.

Ngaahi Me'a 'oku fakamamafa'i

Ke 'oua na'a fakata'e'aonga'i 'emaui fakamatala, 'oku mau fakaha 'oku mau tokangaekina e ngaahi me'a 'oku ha 'i he fakamatala fika 2 (a) mo e (e) 'o e ngaahi fakamatala ki he fakamatala pa'anga fekau'aki mo e founa fakatauhitohi ki hono lipooti 'o e tupu mo e mole mei hono to e fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga Talifaki.

Fakama'opo'opo

'I he'emaui fakakaukau, 'oku mau pehe, ko e ngaahi fakamatala pa'anga kuo teuteu'i, 'i he ngaahi me'a kotoa, 'oku fakatatau ki he ngaahi founa teuteu mo e founa fakatauhitohi 'oku fakamatala'i 'i he Fakamatala fika 2, 'i he Ngaahi Fakamatala fekau'aki mo e Fakamatala Fakapa'anga, pea mo fakatatau foki ki he lau 'a e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988 mo e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 2007.

Ngaue'aki 'o e Lipooti ni.

Ko e Lipooti ko 'eni 'oku fakahoko atu ia ki he kau ma'u 'inasi 'o e Pangike 'o 'ikai ko ha to e taha kehe. Na'e fakahoko 'emaui sivi faka'atita koe'uhi kemaui lava fakaha ki he kau ma'u 'inasi 'o e Pangike 'a e ngaahi me'a 'oku fiema'u ke mau fakaha 'i he'emaui lipooti faka'atita 'o 'ikai ha to e taumu'a kehe. 'I he leleitaha kuo fakangofua ki mautolu 'e he lao, 'oku 'ikai kemaui tali ke mau to e fakahoko fatongia faka'atita ki ha taha kehe mei he Pangike pea mo 'ene kau ma'u 'inasi fekau'aki mo 'emaui ngaue faka'atita ki he lipooti ko 'eni pea mo e fakama'opo'opo kuo mau fai.

28 'o Sepitema 2012
Suva, Fisi

PricewaterhouseCoopers
'Atita

FAKAMATALA KI HE KOLOA MO E MO'UA
The 'aho 30 Sune 2012

	Fakamatala	2012	2011
		\$	\$
NGAAHI KOLOA			
Ngaahi Pa'anga Talifaki 'i Tu'apule'anga			
Pa'anga Ngaue mo e Fakahu Pa'anga Taimi Nounou	8	223,623,829	180,072,472
Totongi tupu te'eki ke ma'u		2,635,513	2,171,319
Kautaha Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga	9		
- Tukahau Malu'i Pa'anga Muli		4,525,735	4,611,080
- Ngaahi Totonu Toho Makehe		18,737,316	19,075,162
Ngaahi Koloa Fakalotofonua			
Pa'anga Ngaue	18	6,492	2,092,242
Totongi tupu te'eki ke ma'u		3,181	10,694
Ngaahi Koloa Kehe	10	2,468,191	3,376,984
Kautaha Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga	9	13,734,172	14,655,548
- Tukahau Pa'anga			
'Api Ngaue, Ngaahi Misini mo e Ngaahi Me'angaue	11	9,016,894	8,906,855
Ngaahi Koloa Fakalukufua		274,751,323	234,972,356
NGAAHI MO'UA			
Ngaahi Mo'ua Pa'anga Muli			
Totongi tupu te'eki ke totongi		636	13,629
Ngaahi Tipositi Totongi Vave	12(a)	6,977,278	4,038,733
Kautaha Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga	9	17,400,389	17,728,521
- Ngaahi Totonu Toho Makehe			
Ngaahi Mo'ua Pa'anga Fakalotofonua			
Totongi ki he Pule'anga	13	1,971,583	2,111,513
Ngaahi Tipositi Totongi Vave	12(b)	162,703,677	126,211,869
Totongi tupu te'eki ke totongi		318,163	166,286
Ngaahi mo'ua kehe	16	879,787	4,159,805
Pa'anga kuo tuku atu	14	38,480,984	34,525,489
Pa'anga Talifaki 'oku fiema'u mei he Ngaahi Pangike	15	16,253,000	15,884,000
Kautaha Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga	9	13,734,172	14,655,548
- Tukahau Pa'anga			
Pa'anga talifaki ki he monu'ia 'a e kau ngaue	17	132,822	115,330
Ngaahi Mo'ua Fakalukufua		258,852,491	219,610,723
TOENGA NGAAHI KOLOA		\$15,898,832	\$15,361,633
SINO'I PA'ANGA MO E PA'ANGA TALIFAKI			
Sino'i Pa'anga kuo fakamafai'i		5,000,000	5,000,000
Sino'i Pa'anga kuo totongi		5,000,000	5,000,000
Pa'anga Talifaki fakalukufua		10,000,000	10,000,000
To e fakamahu'inga'i e Pa'anga Talifaki		898,832	361,633
SINO'I PA'ANGA MO E PA'ANGA TALIFAKI FAKALUKUFUA		\$15,898,832	\$15,361,633

Ko e fakamatala ki he koloa mo e mo'ua ko 'eni, kuopau ke lau fakataha'i ia mo e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e fakamatala pa'anga.

FAKAMATALA KI HE TUPU FAKALUKUFUA

Ki he ta'u ngata 'i he 'aho 30 SUNE 2012

	Fakamatala	2012	2011
Pa'anga Hu Mai		\$	\$
Totongi tupu	4	5,535,690	4,531,919
Pa'anga hu mai kehe	5	2,122,446	2,816,537
Fakakatoa Pa'anga hu mai mei he ngaahi ngaue		7,658,136	7,348,456
Ngaahi Fakamole			
Totongi tupu	6	1,156,802	715,217
Pule'i mo e ngaahi fakamole kehe	7	4,529,751	4,214,653
Fakamole Fakangaue Fakalukufua		5,686,553	4,929,870
Tupu 'oku malava ke vahevahe		1,971,583	2,418,586
Tupu/(mole) na'e ma'u 'i hono fakafetongi 'o e pa'anga muli ki he pa'anga Tonga		537,199	(4,008,799)
Ngaahi tupu/(mole) makehe ki he ta'u fakapa'anga		537,199	(4,008,799)
Fakakatoa 'o e Tupu/(Mole) Fakalukufua		\$ 2,508,782	\$ (1,590,213)

Ko e fakamatala tupu fakalukufua ko 'eni, kuopau ke lau fakataha'i ia mo e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e fakamatala pa'anga.

FAKAMATALA KI HE VAHEVAHE 'O E TUPU
Ki he Ta'u 'o Ngata 'i he 'aho 30 Sune 2012

Fakamatala	2012 \$	2011 \$
Tupu ke vahevahe	\$1,971,583	\$2,418,586
Ko hono vahevahe:		
Pa'anga kuo fakahu atu ki he Pa'anga Talifaki:		
Kupu 8(1)(c) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 2007	-	307,073
Palanisi ke totongi atu ki he Pule'anga 'o Tonga		
Fakatatau ki he Kupu 8(3) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 2007	13 1,971,583	2,111,513
	\$1,971,583	\$2,418,586

Ko e fakamatala ki he vahevahe 'o e tupu fakata'u ko 'eni, kuopau ke lau fakataha'i ia mo e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e fakamatala pa'anga.

FAKAMATALA KI HE FE'UNU'AKI 'I HE PA'ANGA TALIFAKI
Ki he Ta'u 'o Ngata 'i he 'Aho 30 SUNE 2012

	Sino'i Pa'anga kuo totongi \$	Pa'anga Talifaki Fakalukufua \$	To e Fakamahu'inga'i Pa'anga Talifaki \$	Fakakatoa \$
Palanisi 30 Sune 2010	\$5,000,000	\$9,692,927	\$4,370,432	\$19,063,359
Mole na'e ma'u 'i hono fakafetongi 'a e Pa'anga Muli ki he Pa'anga Tonga lolotonga 'a e ta'u	-	-	(4,008,799)	(4,008,799)
Ko e konga ne to'o atu mei he tupu fakakatoa 'o e ta'u, 'o fakatatau ki he Konga 8(1)(c) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 2007, pea tali foki 'e he Minisita Pa'anga	-	307,073	-	307,073
Palanisi 30 Sune 2011	\$5,000,000	\$10,000,000	\$361,633	\$15,361,633
Tupu na'e ma'u 'i hono fakafetongi 'a e Pa'anga Muli ki he Pa'anga Tonga lolotonga 'a e ta'u	-	-	537,199	537,199
Ko e konga ne to'o atu mei he tupu fakakatoa 'o e ta'u, 'o fakatatau ki he Konga 8(1)(c) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 2007, pea tali foki 'e he Minisita Pa'anga	-	-	-	-
Palanisi 30 Sune 2012	\$5,000,000	\$10,000,000	\$898,832	\$15,898,832

Ko e fakamatala ki he fe'unu'aki 'i he Pa'anga Talifaki ko 'eni, kuopau ke lau fakataha'i ia mo e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga.

FAKAMATALA KI HE FEHU'AKI 'O E PA'ANGA

Ki he Ta'u 'o Ngata 'i he 'Aho 30 SUNE 2012

	Fakamatala	2012	2011
FEHU'INGA'AKI 'O E PA'ANGA 'I HE NGAAHI NGAUE ANGAMAHENI 'A E PANGIKE		\$	\$
Pa'anga hu mai mei he totongi tupu		5,079,008	3,705,347
Pa'anga hu mai mei he Ngaue'aki 'o e 'ofisi		1,014,670	1,054,700
Pa'anga hu mai mei he fakatau atu 'o e pa'anga maka fakamanatu		25,814	85,743
Pa'anga hu mai kehe		1,083,276	1,746,466
Pa'anga hu atu ki he ngaue fakapa'anga		(376,643)	(564,632)
Pa'anga hu atu ki he totongi tupu		(1,017,916)	(662,196)
Pa'anga hu atu ki hono totongi 'o e ngaahi kautaha 'oku tau mo'ua ki ai mo e kau ngaue		(3,787,383)	(2,513,162)
Hulu 'i he Fehu'aki 'o e Pa'anga 'i he Ngaahi Ngaue Angamaheni 'a e Pangike		2,020,826	2,852,266
FEHU'AKI 'O E PA'ANGA 'I HE NGAUE FAKAHU PA'ANGA			
Fakatau mai 'o e ngaahi koloa tu'uma'u		(213,932)	(613,466)
Tupu 'i he 'Akauni Kautaha Pa'anga		423,191	1,559,853
Fakavaha'a Pule'anga			
Tupu 'i he no 'a e kau ngaue		375,566	34,919
Hulu he Ngaue Fakahu Pa'anga		584,825	981,306
FEHU'AKI 'O E PA'ANGA HE NGAUE FAKAPA'ANGA			
Tupu he Pa'anga kuo fakahu atu		3,955,496	1,601,180
Tupu he Tipositi Taimi Nounou		25,786,416	31,319,569
Tupu he Pa'anga Talifaki 'oku fiema'u		369,000	1,091,000
Tupu/(Holo) he 'Akauni 'a e Pule'anga		11,204,291	(28,209)
Holo/(Tupu) he pa'anga 'oku tauhi ke faka'ata atu		(2,992,446)	3,017,229
Hulu he Ngaue Fakapa'anga		38,322,757	37,000,769
TUPU/(HOLO) MEI HE FELILIUAKI 'I HE MAHU'INGA 'O E PA'ANGA TONGA		537,199	(4,008,799)
HULU 'I HE PA'ANGA		41,465,607	36,825,542
PA'ANGA HE KAMATA'ANGA 'O E TA'U FAKAPA'ANGA		182,164,714	145,339,172
PA'ANGA HE 'OSI 'O E TA'U FAKAPA'ANGA	18	\$223,630,321	\$182,164,714

Ko e fakamatala ki he fehu'aki 'o e pa'anga ko 'eni, kuopau ke lau fakataha'i ia mo e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e Fakamatala Pa'anga.

NGAAHI FAKAMATALA FEKAU'AKI MO E FAKAMATALA PA'ANGA

'I HE'ENE A'U KI HE 'AHO 30 SUNE 2012

1. FAKAMATALA KI HE TEFITO'I TAUMU'A 'O E PANGIKE PULE

Ko e ngaahi tefito'i taumu'a 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 'i he'ene 'asi he Kupu 4 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 2007, ko hono -

- a) pukepuke ke ma'uma'uluta 'a e tu'unga fakapa'anga fakaloto fonua mo fakatu'apule'anga; mo
- e) langa hake ha sisitemi fakapa'anga 'oku malu mo lele lelei.

Ko e ngaahi tefito'i ngaue leva 'a e Pangike ke;

- a) tuku atu 'o e pa'anga;
- e) fokotu'utu'u mo fakahoko 'a e taumu'a fakapa'anga;
- f) fakafuofua'i 'o kapau 'e fiema'u, 'a e lahi hono tuku atu, faka'ataa mo e fetongi fakavaha'a pule'anga 'o e pa'anga;
- h) tauhi mo pule'i 'a e ngaahi pa'anga talifaki 'i tu'apule'anga 'a e Pule'anga;
- i) fale'i 'a e Minisita 'i he ngaahi me'a fakapangike mo e fakapa'anga;
- k) hoko ko e tefito'i pangike, fakafofonga fakapa'anga mo e fakahu'anga pa'anga 'a e Pule'anga;
- l) fakahoko 'a e ngaue fakapangike 'i Tonga ni pe ha feitu'u kehe;
- m) pule'i mo tokanga'i e ngaahi kautaha fakapa'anga; mo
- n) tokanga'i mo fakatupulekina 'a e lele lelei, malohi mo e malu 'a e fakalele 'o e sisitemi totongi pa'anga.

Ko e ngaahi Fakamatala Pa'anga ko eni na'e tali ia 'e he Poate 'a e kau Talekita ke tuku atu 'i he 'aho 28 'o Sepitema 2012.

2. TO'OTO'O ME'ALAHU 'O E NGAAHI FOUNGA TAUHITOHI MO E NGAAHI FIEMA'U FAKALAO

a) Fa'unga Fakatautohi

Kuo teuteu 'a e Fakamatala Pa'anga 'a e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 'o fakatatau ki he Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988 mo e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 2007. Ko e ngaahi founga fakatauhitohi 'a e Pangike, 'oku fakatefito 'i he Founga Lipooti Fakatauhitohi Fakavaha'a Pule'anga ("IFRS"), tukukeheange 'a e ngaahi me'a 'oku fiema'u 'e he Lao ke lipooti kehe'i, 'o hange 'oku fakamatala'i 'i he Fakamatala 2(e), 'a ia 'oku mu'omu'a ange leva 'a e Lao.

Ko e ngaahi Fakamatala Pa'anga, na'e fokotu'utu'u ia 'o fakatatau ki he totongi na'e ma'u'aki mai, 'o 'ikai uesia 'e he ngaahi feliliu'aki 'i he ngaahi tu'unga 'o e totongi. Ko e ngaahi founga fakatauhitohi 'oku ngaue'aki ko e ngaahi founga pe ia na'e ngaue'aki 'i he ngaahi ta'u ki mu'a.

Ngaahi Founa Fakatautohi mo hono faka'uhinga'i kuo tuku atu ka 'oku te'eki ke hoko hono taimi ke ngaue'aki

Ko e ngaahi founa fakatauhitohi eni mo hono faka'uhinga'i pea kuo pau ke ngaue'aki ki he ta'u fakapa'anga 'o ha kautaha 'o kamata 'i he, pe 'osi 'a e 'aho 1 'o Siulai 2012 pe ko e ngaahi ta'u fakapa'anga kimui ai. Ko hono mu'aki ngaue'aki 'o e ngaahi founa fakatauhitohi ko eni mo hono faka'uhinga'i, 'e 'ikai ha'ane uesia lahi 'a e ngaahi Fakamatala Pa'anga 'a e Pangike.

Founa Fakatautohi/Faka'uhinga	Kano'itohi	Ke ngaue'aki ki he ta'u fakapa'anga 'oku kamata pe 'osi 'i he
IAS 1 Fakatonutonu	Fotunga 'o e Fakamatala Pa'anga 'o fekau'aki mo e	1 Siulai 2012
IAS 19 Fakatonutonu	ngaahi tupu makehe Ngaahi monu'ia 'a e kau	1 Siulai 2012
IFRS 13	ngaue Fakamahu'inga'i 'o e	1 Sanuali 2013
IFRS 7 Fakatonutonu	mahu'inga totonu Koloa Fakapa'anga: Ngaahi fakamatala hono	1 Sanuali 2013
IAS 32 Fakatonutonu	femate'aki 'o e ngaahi koloa mo e mo'ua pa'anga	1 Sanuali 2014
IFRS 9	Koloa Fakapa'anga: Ngaahi fakamatala hono fakaha 'o e ngaahi koloa mo e mo'ua pa'anga Koloa Fakapa'anga: Fakakalakalasi mo hono fakamahu'inga'i	1 Sanuali 2015

(e) Ngaahi Pa'anga Muli

Ko e ngaahi pa'anga muli, 'oku liliu ia ki he pa'anga Tonga 'i he ngaahi tu'unga fakafetongi pa'anga 'i he faka'osinga 'o e ta'u.

Ko e ngaahi tupu mo e mole, tupu mei hono to e fakamahu'inga'i 'o e pa'anga muli, 'oku 'ave ia ki he 'akauni ko e "To e Fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga Talifaki" 'o fakatatau ki he Kupu 33 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988 pea mo e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 2007, 'o 'ikai ke fakakau eni 'i hono fika'i 'o e tupu mo e mole 'a e Pangike 'o hange ko ia 'oku fiema'u 'e he Founa Fakatauhitohi Fakavaha'a Pule'anga hono 21 (IAS 21). Ko e ola mei hono to e fakamahu'inga'i 'o e pa'anga muli 'a ia 'oku ha he Fakamatala ki he Tupu Fakalukufua, ko e tupu \$537,199 (2011: holo 'aki 'a e \$4,008,799).

Ko e ngaahi mole mei hono to e fakamahu'inga'i 'o e pa'anga muli 'e to'o ia mei he palanisi 'oku toe 'i he 'akauni "To e fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga Talifaki". Kapau 'e 'ikai fe'unga 'a e palanisi ko ia ke ne tapuni 'a e mole, kuopau ke tu'utu'uni 'e he Kapineti ke 'oange ki he Pangike 'a e ngaahi koloa malu'i (sekiuliti) 'oku 'ikai ala fakafetongi mo 'ikai hano totongi tupu ke fakakakato ha nounou.

Ka 'i ai ha palanisi kuletiti 'i he 'akauni "To e Fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga Talifaki" 'i he ngata'anga 'o e ta'u fakapa'anga takitaha 'a e Pangike, kuopau ke fuofua ngaue'aki ia ke totongi fakafoki 'a e ngaahi koloa kotoa pe 'a ia na'e tuku mai ki he Pangike mei he Pule'anga. Fakatatau ki he lau 'a e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 2007, ka 'i ai ha toenga palanisi 'i he 'akauni "To e Fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga Talifaki", 'e tuku leva ia ki he ta'u fakapa'anga hoko mai.

(f) Ngaahi fakafuofua fakatauhitohi

Ko hono teuteu'i 'o e ngaahi Fakamatala Pa'anga 'oku fiema'u 'a e kau takingaue kenau fakamaau'i totonu, fakafuofua'i pea fokotu'u ha ngaahi makatu'unga 'e tokoni ki he ngaahi founa tauhitohi 'i hono fakapapau'i e ngaahi mahu'inga totonu e ngaahi koloa, ngaahi mo'ua, pa'anga hu mai pea mo e pa'anga hu atu 'oku ha he Fakamatala Pa'anga. Ko e ngaahi ola totonu 'e ma'u, 'e malava pe ia ke kehe mei he ngaahi fakafuofua ko eni.

Ko e ngaahi fakafuofua mo e ngaahi makatu'unga 'o e ngaahi fakafuofua ko ia 'oku vakai'i ia he taimi kotoa pe, ke to e lelei ange. Ka ai ha to e liliu ki he ngaahi fakafuofua fakapa'anga ko ia, 'oku fokotu'u ia ki he ta'u na'e fai ai hono fakatonutonu pea mo e ngaahi ta'u 'e uesia he kaha'u.

Ko e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e ngaahi founa hono ngaue'aki e ngaahi founa tauhitohi ki hono fakafuofua'i e ngaahi mahu'inga 'oku ha he Fakamatala Pa'anga 'oku fokotu'u 'i he ngaahi fakamatala ko 'eni;

Fakamatala 2 (h) –ngaahi koloa mo e ngaahi mo'ua fakapa'anga
Fakamatala 2 (s) –pa'anga talifaki ki he monu'ia 'a e kau ngaue
Fakamatala 2 (n) –holo 'o e mahu'inga

(h) Ngaahi koloa mo e ngaahi mo'ua fakapa'anga

i. Ngaahi koloa fakapa'anga

Ko e ngaahi koloa 'a e Pangike 'oku fakakulupu ia ki hono kalasi takitaha 'o anga pehe ni: aleapau fakahu pa'anga 'ikai to e fakatau atu pea mo e ngaahi no mo e mo'ua 'oku te'eki totongi mai.

• Ngaahi aleapau fakahu pa'anga 'ikai to e fakatau atu

Ko e ngaahi fakahu pa'anga 'a e Pangike 'oku 'ikai fiema'u ke to e fakatau atu, 'oku tauhi pe ia 'e he Pangike ke a'u ki he 'aho 'e 'osi ai 'a e aleapau ko ia pea toki totongi mai.

Ko e ngaahi fakahu pa'anga pehe ni, 'oku fakataumu'a ke 'oua 'e to e fakatau atu, 'oku lekooti ia 'aki 'a e mahu'inga na'e totongi'aki mai. Ka 'i ai ha tisikauni, pe ha tupu 'e ma'u hono fakatau mai, 'e 'ave ia ki he fakamatala tupu mo e mole, lolotonga e taimi 'oku fakahu ai e pa'anga ko ia.

Ko hono fakatau mai mo hono fakatau atu 'o e ngaahi koloa pa'anga ko 'eni, 'oku lekooti ia 'i he 'aho 'oku fakahu ai e pa'anga ko ia.

- **No mo e ngaahi mo'ua te'eki ke totongi mai**

Ngaahi koloa pa'anga pau 'oku 'ikai ke lava fakatau atu pe 'ikai 'asi he maketi fefakatau'aki pa'anga.

'Oku fokotu'u e mahu'inga 'o e ngaahi no 'i he Fakamatala Pa'anga 'i honau ngaahi mahu'inga totonu, pea to'o mei ai 'a e mahu'inga 'o e no 'oku fakafuofua'i he 'ikai lava 'o totongi fakafoki mai.

Ngaahi koloa pa'anga palopalema

Ko e ngaahi koloa fakapa'anga 'oku 'ikai ke fokotu'u 'i honau mahu'inga totonu 'i he Fakamatala Tupu mo e Mole, oku vakai'i ia 'e he Pangike 'i he 'aho faka'osi e ta'u fakapa'anga pe 'oku 'i ai ha palopalema ki he koloa ko ia pe 'ikai. 'Oku kau heni hono sivi'i e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e tu'unga fakapa'anga 'a e tokotaha 'oku tauhi ai e ngaahi koloa pa'anga ko 'eni, ko e puli mei he maketi 'a e ngaahi koloa fakapa'anga 'a e tokotaha 'oku tauhi ai e ngaahi koloa tupu mei he'ene tolalo fakapa'anga pe ko e holoki hono tu'unga fakamo'ua.

Ko e ngaahi no mo e ngaahi mo'ua kehe te'eki totongi mai, 'oku vakai'i 'e he Pangike 'i he 'osi e ta'u fakapa'anga pe 'oku 'i ai ha ngaahi no 'e 'ikai lava totongi mai, koe'uhi ke to'o mei he 'akauni talifaki ki he ngaahi no palopalema pe ko hono fokotu'u ko e mole 'i he fakamatala ki he tupu mo e mole 'a e Pangike.

ii. Ngaahi mo'ua fakapa'anga

Ko e ngaahi no mo e mo'ua pa'anga te'eki totongi mai, 'oku fakatokanga'i ia 'i hono mahu'inga totonu tanaki atu ki ai mo e ngaahi fakamole kehe. 'E fakatokanga'i 'a e ngaahi mo'ua pa'anga ko eni 'i he Fakamatala Pa'anga he taimi 'oku fakahoko ai pea 'e 'ikai to e fakatokanga'i 'i he taimi 'e fakata'e'aonga'i ai pe 'osi ai hono taimi ngaue'aki pe kuo kaniseli. Ko e ngaahi mo'ua pa'anga 'oku lekooti ia 'i he 'aho 'oku fai ai 'a e fakamo'ua mo e 'aho 'oku totongi 'osi ai.

- **Ngaahi fakahu pa'anga taimi nounou**

Ko e ngaahi fakahu pa'anga taimi nounou ko e fakahu pa'anga ia 'a e ngaahi Pangike fakakomesiale mo e ngaahi kautaha kehe 'i he Pangike Pule. Ko e ngaahi fakahu pa'anga taimi nounou, 'oku 'ata ke ngaue'aki 'i ha fa'ahinga taimi pe. 'Oku totongi 'e he Pangike 'a e totongi tupu ki he ngaahi fakahu pa'anga taimi nounou ko eni.

(i) Pa'anga pea mo e Pa'anga Fakamanatu

Ko e pa'anga mo e pa'anga fakamanatu 'oku lekooti ia 'i he Fakamatala Pa'anga 'i he mahu'inga na'e ngaohi mo totongi mai'aki. Ko e mahu'inga na'e totongi mai'aki, 'oku kau ai 'a e ngaahi totongi ki hono 'omai 'o e pa'anga. 'Oku tuku atu 'a e pa'anga ki he ngaahi Pangike 'o kamata mei he pa'anga na'e 'uluaki 'omai, pea 'oku fokotu'u ko e fakamole ki he Pangike 'a e mahu'inga na'e totongi mai'aki e pa'anga kuo tuku atu ke ngaue'aki.

(k) Pa'anga kuo Fakahu atu ke ngaue'aki

Ko e mahu'inga fakapa'anga 'o e pa'anga pepa mo e pa'anga maka 'a ia kuo tuku atu ki he fonua ke ngaue'aki, 'oku lau ia ko e mo'ua 'a e Pangike 'i he'ene Fakamatala Pa'anga. Ko e pa'anga pepa mo e pa'anga maka kotoa pe na'e tuku atu ke ngaue'aki, 'a ia 'oku tui 'a e Pangike kuo 'ikai ke kei ngaue'aki koe'uhi kuo fu'u motu'a, pe ko e tuku ko e tauhi 'ofa, pea 'ikai to e fakafoki mai, 'oku 'ikai ke kei lau ia ki he pa'anga kuo fakahu atu ke ngaue'aki, ka kuo lau ia ki he pa'anga hu mai 'a e Pangike.

(l) Fakatau 'o e Pa'anga Maka ko ha Pa'anga Fakamanatu

'Oku fakatau atu 'e he Pangike ha ngaahi pa'anga maka makehe kuo ngaohi ko e ngaahi pa'anga fakamanatu. Ko e ngaahi pa'anga maka ko eni 'oku 'ikai ke kau ia 'i he pa'anga kuo tuku atu ki tu'a he na'e 'ikai ke tuku atu ia ke ngaue fakapa'anga'aki. 'I he Kupu 53(2) 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988, pea mo e Lao ki he Ngaahi Fakatonutonu (Fakataha Tokoni) 2010, ko e Kapineti 'oku ne fakamahino'i 'i ha Fanongonongo 'i he Kasete, 'oku 'ikai fiema'u 'a e Pangike ke ne fakakau 'i he'ene ngaahi Fakamatala Pa'anga 'a e mahu'inga totongi 'o e pa'anga maka fakamanatu kuo tuku atu kitu'a.

(m) Tukupau

Ko e Pangike 'oku faka'ata ia mei he tukuhau Fakapule'anga kotoa pe fakatatau ki he Kupu 55 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988.

(n) Holo 'a e Mahu'inga

Ko e ngaahi koloa tu'u ma'u 'oku holoki hono mahu'inga 'i he founa hangatonu koe'uhi ke ne fakaha 'a e holo 'i he ivi ngaue mo e mahu'inga 'o e ngaahi koloa tu'uma'u ko ia. Ko e tefito'i tu'unga totongi fakata'u 'eni 'oku ngaue'aki:

Ngaahi fale mo e lisi	1.01% - 2%
Ngaahi naunau faka'ofisi	6.67% - 25 %
Kapeti, puipui & naunau malu'i	25%
Ngaahi me'alele	25%

(ng) Ngaahi Monu'ia 'o e Kau Ngaue

'Oku fakahu atu 'e he kau ngaue pea mo e Pangike 'a e pa'anga ki ha sino'i pa'anga malolo 'a e kau ngaue 'o makatu'unga ia 'i he lahi e ta'u ngaue 'a e tokotaha ngaue.

Ko e mo'ua ki he ngaahi monu'ia kehe 'a e kau ngaue, 'a ia 'oku totonu ke totongi pe ngata 'i loto he mahina 'e 12 mei he ngata'anga 'o e ta'u fakapa'anga, 'oku fakafuofua 'i ia ma'ae kau ngaue kotoa, 'i he mahu'inga lolotonga 'o e ngaahi mo'ua ko ia 'oku fakafuofua ke totongi 'i he kaha'u.

(o) Pa'anga mo e ngaahi koloa fakapa'anga

Ko e pa'anga mo e ngaahi koloa fakapa'anga 'a e Pangike 'oku kau ai 'a e katoa e pa'anga 'oku 'i he Tela pe "Tokotaha Tali Totongi" pea mo e katoa e pa'anga 'oku 'i he ngaahi 'akauni fakahu pa'anga taimi nounou 'a e Pangike.

(p) Pa'anga hu mai

Ko e pa'anga hu mai mei he fakahu pa'anga 'a e Pangike 'a ia 'oku 'asi 'i he Fakamatala Pa'anga, 'oku kau ai 'a e pa'anga hu mai kuo 'osi totongi mai, mo e pa'anga hu mai 'oku te'eki totongi mai ka 'oku nau kau ki he ta'u fakapa'anga lolotonga.

(s) Pa'anga Talifaki ki he ngaahi monu'ia 'a e kau ngaue

Kuo fokotu'u 'e he Pangike ha pa'anga talifaki ki he ngaahi mo'ua 'oku ta'epau pe 'e lava 'o totongi mai 'o makatu'unga eni 'i ha ngaahi 'uhinga fakalao pe me'a na'e hoko 'i he kuohili, 'oku fakafuofua 'e 'ikai ngaue'aki 'a e pa'anga talifaki ko 'eni pea 'oku falala'anga hono fakafuofua.

(t) Pa'anga Talifaki Fakalukufua mo e Vahevahe 'o e Tupu

- 'I he Kupu 8(1) 'o e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 2007 'oku ha ai ko e ngaahi tupu haohaoa 'a e Pangike ki ha fa'ahinga ta'u fakapa'anga, hili hono totongi kotoa 'a e ngaahi fakamole lolotonga ki he ta'u ko ia pea hili hono to'o 'a e ngaahi mo'ua 'oku 'ikai to e ala totongi mo ta'epau, holo 'i he mahu'inga 'o e ngaahi koloa pe mo ha ngaahi taumu'a pe 'oku pehe 'e he Poate 'oku taau, kuo pau ke vahevahe ia ki he Pa'anga Talifaki Fakalukufua 'o pehe ni:
 - a) Kapau 'oku 'ikai laka hake 'a e Pa'anga Talifaki Fakalukufua 'i he peseti 'e 50 'o e sino'i pa'anga fakamafai 'a e Pangike, peseti 'e 100 'o e tupu ki he Pa'anga Talifaki Fakalukufua;
 - e) Kapau 'oku laka hake 'a e Pa'anga Talifaki Fakalukufua 'i he peseti 'e 50 'o e sino'i pa'anga fakamafai 'a e Pangike, peseti 'e 50 kae'oua ke tatau 'a e mahu'inga 'o e Pa'anga Talifaki Fakalukufua mo e sino'i pa'anga fakamafai 'o e Pangike; pea.
 - f) Kapau 'oku laka hake 'a e Pa'anga Talifaki Fakalukufua 'i he peseti 'e 100 ka 'oku 'ikai laka hake 'a e sino'i pa'anga fakamafai 'a e Pangike 'i he peseti 'e 200, peseti 'e 25 pe ha mahu'inga si'isi'i ange ke fakalahi'aki 'a e Pa'anga Talifaki Fakalukufua ke a'u ki he liunga ua 'o e sino'i pa'anga fakamafai 'o e Pangike.

- 'I he Kupu 8(2) 'oku ha ai, hoko atu mei he Kupu 8(1), ko e toenga tupu haohaoa 'o e ta'u fakapa'anga kuo pau ke ngaue'aki ki hono totongi fakafoki mai ha malu'i na'e 'oatu 'a ia na'e ma'u 'e he Pangike 'i he Kupu 6.
- 'I he Kupu 8(3) 'oku ha ai kuo pau ki he Poate 'i he loto ki ai 'a e Minisita, fakatatau ki he Kupu 8(1) pea mo e Kupu 8(2), ke vahe atu ki he Pa'anga Talifaki Fakalukufua pea mo e pa'anga hu mai fakalukufua 'a e Pule'anga Tonga 'a e toenga tupu haohaoa.

u) To e Fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga

Ko ha ngaahi tupu pe mole 'oku 'ikai fakatokanga'i 'i he to e Fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga Muli, 'oku tanaki ia ki he 'akauni "To e Fakamahu'inga'i 'o e Pa'anga Talifaki" (vakai ki he Fakamatala 2(e)) pea 'oku 'ikai kau 'i hono fika'i 'o e tupu pe mole fakata'u 'a e Pangike.

v) i) Fakakongokonga 'o e Lipooti

Ko e ngaahi koloa mo e mo'ua fakapa'anga pea mo e pa'anga hu mai pea mo e fakamole 'a e Pangike 'oku lipooti fakatatau ki he feitu'u 'oku tauhi ai 'a e ngaahi koloa mo e mo'ua ko 'eni 'a ia ko e fakalotofonua pe muli. 'Oku tui 'a e Pangike ko e founa totonu mo fe'unga 'eni ki hono lipooti 'o e ngaahi ngaue 'a e Pangike.

v) ii) Ngaahi Lisi

Ko e ngaahi kelekele kotoa pe 'oku lisi mai 'e he Pangike, ko honau ngaahi totongi 'oku lau ia 'i he fakamole 'a e Pangike.

Ko e koloa 'oku lisi atu 'e he Pangike, ko hono mahu'inga 'oku fakakau ia 'i he mahu'inga 'o e 'Api Ngaue, Ngaahi Misini mo e Me'angaue 'a e Pangike.

v) iii) Pa'anga 'oku fakahoko'aki 'a e Fakamatala Pa'anga

Ko e mahu'inga kotoa pe 'oku 'asi 'i he Fakamatala Pa'anga, 'oku fakaha ia 'i he Pa'anga Tonga. Ko e ngaahi mahu'inga 'oku fakaha 'i he Fakamatala Pa'anga, 'oku 'i he fika kotoa ofi taha ki hono mahu'inga fakapa'anga tukukehe ka toki fakahaa'i mai

3. TOKANGA'I 'O E NGAHI FAKATAMAKI FAKAPA'ANGA

Ko e konga lahi 'o e ngaahi fakatamaki fakapa'anga lalahi 'e ala hoko ki he Pangike, 'e hoko ia mei hono leva'i 'o e Pa'anga Talifaki 'i Muli 'e he Va'a Maketi Fakapa'anga 'a e Pangike. Ko e ngaahi fakatamaki fakapa'anga lalahi 'e ala hoko ki he Pangike ko e fakatamaki 'e hoko tupu mei he 'ikai ha pa'anga fe'unga ke fakahoko'aki 'a e ngaue, fakatamaki 'e hoko tupu mei he ta'etotongi 'o e ngaahi aleapau totongi fakafoki mo e fakatamaki tupu mei he feliuliaki 'a e tu'unga 'oku 'i ai e ngaahi maketi, pea ko e ngaahi tu'utu'uni ki hono leva'i 'o e ngaahi fakatamaki ko eni 'oku fakaha atu 'i lalo.

(a) Fakatamaki tupu mei he 'ikai fakahoko 'a e ngaahi aleapau totongi fakafoki

Ko e ngaahi fakatamaki ko 'eni 'oku felave'i ia mo ha mole tupu mei he ta'etotongi 'a e ngaahi no mo e ngaahi mo'ua 'i hono taimi totonu.

Ko e fakatamaki ko 'eni 'oku hoko ia ko ha me'afua mahu'inga ki hono vahevahe 'o e ngaahi koloa pa'anga muli 'a e Pangike. Ko hono tokanga'i e fakatamaki ko 'eni, 'oku fokotu'u ai 'e he Pangike ha ngaahi me'afua ke fakafuofua'aki e lahi e fakahu pa'anga 'i he ngaahi Pangike taautaha mo e ngaahi fonua muli foki. 'Ikai ko ia pe ka 'oku to e fokotu'u 'e he Pangike 'a e tu'utu'uni he'ikai to e fefakatau'aki pa'anga muli mo ha Pangike komesiaale 'oku toe si'i hifo hono tu'unga fakamo'ua he levolo A.

'Oku ngaue'aki 'e he Pangike 'a e me'afua ko e Standard & Poor ke vakai'i'aki e tu'unga falala'anga 'o e ngaahi Pangike muli 'oku fengaue'aki mo ia, pea 'oku vakai'i ia 'i he taimi kotoa pe 'oku tukumai ai ha ngaahi fakamatala mei he maketi.

Ko e vahevahe eni 'o e ngaahi pa'anga fakahu ko ia 'a e Pangike 'a ia 'e malava ke uesia 'e ha fakatamaki tupu mei ha 'ikai fakahoko 'a e aleapau totongi fakafoki.

	<u>2012</u>	<u>2011</u>
	\$	\$
Fakapa'anga Muli		
Ngaahi Kautaha Fakapa'anga Muli	223,623,829	180,072,472
Fakakatoa Ngaahi Pa'anga kuo fakahu	\$223,623,829	\$180,072,472

Ko e vahevahe 'o e pa'anga fakahu ko ia 'a e Pangike 'oku malava ke uesia 'e ha fakatamaki tupu mei ha 'ikai fakahoko 'a e aleapau totongi fakafoki, 'e fakatatau ia ki he fonua 'oku 'i ai e ngaahi kupu felave'i, 'a ia ko:

	<u>2012</u>	<u>2011</u>
	\$	\$
'Aositelelia	162,463,212	115,869,243
Nu'usila	45,734,026	27,808,100
'Amelika	14,305,475	24,132,273
Suisalani	933,313	12,130,984
Pilitania	134,826	91,872
Fisi	52,977	40,000
Fakakatoa Ngaahi Pa'anga kuo fakahu	\$223,623,829	\$180,072,472

‘Oku fakahaa’i atu ‘i he tepile ‘i lalo ‘a e ngaahi koloa ‘a e Pangike ‘oku vahevahe ‘o fakatefito ‘i he me’afua Standard and Poor ‘o e ngaahi fonua takitaha. Ko e N/R ‘oku ne fakahaa’i mai ‘a e Fonua ‘oku ‘ikai ke kau ‘i he me’afua ko eni:

	2012 \$	2011 \$
AAA	2,069,801	1,343,608
AA1	14,305,475	24,132,273
AA	81,781	283,051
A1	206,180,482	142,142,556
B	52,977	40,000
N/R	933,313	12,130,984
Katoa e Fakahu Pa’anga	\$223,623,829	\$180,072,472

(e) Fakatamaki tupu mei he nounou ‘a e pa’anga ngaue

Ko e fakatamaki ko ‘eni ‘oku felave’i ia mo e nounou ‘a e pa’anga ngaue pea faingata’a ke feinga’i fakavavevave ha pa’anga ke totongi’aki ha ngaahi mo’ua kuo taimi ke totongi. ‘Oku hoko ‘eni ko ha me’afua mahu’inga ki hono vahevahe ‘o e ngaahi koloa pa’anga muli ‘a e Pangike.

Ko hono tokanga’i ‘o e fakatamaki ko ‘eni ‘oku tauhi ai ‘e he Pangike ‘a e pa’anga talifaki ‘i ha tu’unga fe’unga, ke malava ‘o feau ‘a e ngaahi fiema’u ‘a e fonua. Kuo pau ke fakapapau’i ‘oku fe’unga ‘a e ngaahi palanisi ‘i he ngaahi ‘akauni ngaue lolotonga ‘i he taimi kotoa pe, pea ko e toenga leva ‘o e pa’anga talifaki ‘oku ‘inivesi ia ‘i he ngaahi koloa pa’anga ‘oku a’u ki he mahina ‘e 12 hono loloa. Ko hono vakai’i ‘o e ngaahi koloa pa’anga muli ‘oku fakahoko ‘i he ‘aho kotoa. ‘Oku tokanga’i ‘e he Pangike ‘a e fe’unga ‘o e pa’anga ngaue ‘o makatu’unga ‘i he ngaahi ‘aho ‘oku aleapau ke totongi fakafoki ai, ‘a ia ‘oku felave’i tonu ia mo e ngaahi ‘aho ‘oku fakafuofua ‘e totongi fakafoki ai e ngaahi koloa fakapa’anga.

‘Oku fakaikiiki ‘i he tepile ‘i lalo ‘a e Mo’ua ‘a e Pangike ‘o fakakulupu ki he ‘aho ‘e totongi fakafoki ai ‘o makatu’unga he vaha’a taimi ‘oku toe mei he ‘aho fakamatala fakapa’anga pea mo e ‘aho ‘oku totongi fakafoki ai fakatatau ki he aleapau.

Fakaikiiki 'o e 'aho 'o e totongi fakafoki 'i he 'aho 30 'o Sune 2012

	Mahina 'e 0 - 3	Mahina 'e 3 - 12	Ta'u 'e 1 - 5	Laka hake 'i he ta'u 'e 5	'Ikai ha 'aho pau ke fakafoki ai	Fakakatoa
Ngaahi Mo'ua						
Ngaahi Mou'a Pa'anga Muli						
Ngaahi Tipositi Totongi Vave	6,977,278	-	-	-	-	6,977,278
Kautaha Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga - Ngaahi TotonuToho Makehe	-	-	-	-	17,400,389	17,400,389
Totongi tupu te'eki ke totongi	636	-	-	-	-	636
Ngaahi Mo'ua Pa'anga Fakalotofonua						
Totongi ki he Pule'anga	1,971,583	-	-	-	-	1,971,583
Ngaahi Tipositi Totongi Vave	162,703,677	-	-	-	-	162,703,677
Totongi tupu te'eki ke totongi	318,163	-	-	-	-	318,163
Ngaahi mo'ua kehe	438,544	1,151	-	-	440,092	879,787
Pa'anga kuo tuku atu	-	-	-	-	38,480,984	38,480,984
Pa'anga Talifaki 'oku fiema'u mei he Ngaahi Pangike	-	-	-	-	16,253,000	16,253,000
Kautaha Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga - Tukahau Pa'anga	-	-	-	-	13,734,172	13,734,172
Totongi ki he kau ngaue						
Ngaahi Mo'ua Pa'anga Fakalotofonua	93,984	7,771	6,449	24,618	-	132,822
Ngaahi Mo'ua Fakalukufua ('aho kuo felotoi fakakonituleki ke totongi fakafoki ai)	172,503,865	8,922	6,449	24,618	86,308,637	258,852,491

	Mahina 'e 0 - 3	Mahina 'e 3 - 12	Ta'u 'e 1 - 5	Laka hake 'i he ta'u 'e 5	'Ikai ha 'aho pau ke fakafoki ai	Fakakatoa
Ngaahi Mo'ua						
Ngaahi Mou'a Pa'anga Muli						
Ngaahi Tipositi Totongi Vave	4,038,733	-	-	-	-	4,038,733
Kautaha Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga - Ngaahi Totonu Toho Makehe	-	-	-	-	17,728,521	17,728,521
Totongi tupu te'eki ke totongi	13,629	-	-	-	-	13,629
Ngaahi Mo'ua Pa'anga Fakalotofonua						
Totongi ki he Pule'anga	2,111,513	-	-	-	-	2,111,513
Ngaahi Tipositi Totongi Vave	126,211,869	-	-	-	-	126,211,869
Totongi tupu te'eki ke totongi	166,286	-	-	-	-	166,286
Ngaahi mo'ua kehe	3,396,627	77,867	-	-	685,311	4,159,805
Pa'anga kuo tuku atu	-	-	-	-	34,525,489	34,525,489
Pa'anga Talifaki 'oku fiema'u mei he Ngaahi Pangike	-	-	-	-	15,884,000	15,884,000
Kautaha Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga - Tukahau Pa'anga	-	-	-	-	14,655,548	14,655,548
Ngaahi Mo'ua Pa'anga Fakalotofonua	93,613	2,947	9,720	9,050	-	115,330
Ngaahi Mo'ua Fakalukufua ('aho kuo felotoi fakakonituleki ke totongi fakafoki ai)	136,032,270	80,814	9,720	9,050	83,478,869	219,610,723

(f) Fakatamaki tupu mei he feliuliaki 'a e tu'unga 'oku 'i ai e ngaahi maketi

Ko e fakatamaki ko 'eni, ko e fakatamaki ia felave'i mo e mahu'inga totonu 'o e ngaahi koloa fakapa'anga 'i he kaha'u 'o tupu mei he fetu'aki 'a e ngaahi totongi 'i he maketi. 'I he'ene felave'i mo e Pangike, ko e fakatamaki ko 'eni 'oku kau ai 'a e ngaahi fakatamaki tupu mei he feliuliaki 'i he totongi tupu pea mo e fakatamaki tupu mei he feliuliaki 'i he tu'unga fakafetongi pa'anga mo muli.

i. Fakatamaki tupu mei he feliuliaki 'a e Totongi Tupu

Ko e ngaahi fakatamaki ko 'eni 'oku felave'i ia mo ha mole, tupu mei he feliuliaki 'i he totongi tupu. 'Oku fakasi'isi'i 'e he Pangike 'a e fakatamaki ni 'aki hono liliu 'a e ngaahi loloa 'o e ngaahi taketi 'o e fakahu pa'anga. Ko e ngata'anga 'o e liliu 'a e ngaahi loloa 'o e ngaahi taketi ki he fakahu pa'anga ko e mahina 'e 36. Ko e loloa 'o e ngaahi fakahu pa'anga, 'oku fakapalanisi ma'u pe ia 'i he taimi kotoa ke ma'u 'a e ngaahi loloa 'o e ngaahi taketi.

ii. Fakatamaki tupu mei he feliuliaki 'o e tu'unga fakafetongi pa'anga muli

Ko e fakatamaki ko 'eni, 'oku felave'i mo ha mole tupu mei he feliuliaki 'o e tu'unga fakafetongi pa'anga mo muli. Kuo fokotu'u 'e he Pangike ha tu'utu'uni ngaue ke tauhi 'a e mahu'inga 'o e Pa'anga Talifaki pea fakasi'isi'i 'a e fetu'aki 'i hono to e fakamahu'inga'i 'a e ngaahi 'akauni pa'anga muli 'a e fonua.

Ko e mahu'inga 'o e pa'anga Tonga, 'oku fakatefito ia 'i he kato pa'anga 'a ia 'oku kau ki ai 'a e pa'anga 'o e ngaahi fonua lalahi 'oku tau fefakatau'aki mo ia. Ko e lahi 'o e ngaahi pa'anga muli 'a e Pangike 'oku fakahu 'i tu'apule'anga 'oku fakafuofua ia fakatatau ki he ngaahi pa'anga 'oku 'i he kato pa'anga muli.

Ko e tepile 'oku ha 'i lalo 'oku 'asi ai 'a e fevahevahe'aki 'o e ngaahi koloa mo e mo'ua pa'anga muli 'a e Pangike, 'i hono mahu'inga 'i he pa'anga Tonga, 'i he 30 'o Sune 2012 mo e 2011.

'I he 30 Sune 2012	USD	EUR	AUD	GBP	NZD	Pa'anga Kehe	Fakakatoa
NGAAHI KOLOA							
Pa'anga Ngaue	95,065,454	74,197	89,607,130	139,246	38,684,825	52,977	223,623,829
Ngaahi koloa kehe 'oku te'eki totongi mai	347,915	-	1,664,934	1	621,179	1,484	2,635,513
Kautaha Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga							
- Tukuha Malu'i Pa'anga Muli	-	-		-	-	4,525,735	4,525,735
- Ngaahi Totonu Toho Makehe	-	-		-	-	18,737,316	18,737,316
Ngaahi Koloa Fakalukufua	95,413,369	74,197	91,272,064	139,247	39,306,004	23,317,512	249,522,393
NGAAHI MO'UA							
Ngaahi Tipositi Totongi Vave	5,943,094	-	1,034,184	-	-	-	6,977,278
Ngaahi mo'ua kehe 'oku te'eki totongi	-	-	-	-	-	636	636
Kautaha Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga Ngaahi Totonu Toho Makehe	-	-	-	-	-	17,400,389	17,400,389
Ngaahi Mo'ua Fakalukufua	5,943,094	-	1,034,184	-	-	17,401,025	24,378,303
TU'UNGA FAKALUKUFUA	89,470,275	74,197	90,237,880	139,247	39,306,004	5,916,487	225,144,090

'The 30 Sune 2011	USD	EUR	AUD	GBP	NZD	Pa'anga Kehe	Fakakatoa
NGAAHI KOLOA							
Pa'anga Ngaue	76,673,114	1,848,568	72,038,231	96,907	29,375,652	40,000	180,072,472
Ngaahi koloa kehe 'oku te'eki totongi mai	252,460	1,274	1,449,309	2	450,731	17,543	2,171,319
Tukuhau Malu'i Pa'anga Muli	-	-	-	-	-	4,611,080	4,611,080
Ngaahi Totonu Toho Makehe	-	-	-	-	-	19,075,162	19,075,162
Ngaahi Koloa Fakalukufua	76,925,574	1,849,842	73,487,540	96,909	29,826,383	23,743,785	205,930,033
NGAAHI MO'UA							
Ngaahi Tipositi Totongi Vave	3,867,009	-	171,724	-	-	-	4,038,733
Ngaahi mo'ua kehe 'oku te'eki totongi	-	-	-	-	-	13,629	13,629
Kautaha Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga	-	-	-	-	-	17,728,521	17,728,521
Ngaahi Totonu Toho Makehe							
Ngaahi Mo'ua Fakalukufua	3,867,009	-	171,724	-	-	17,742,150	21,780,883
TU'UNGA FAKALUKUFUA	73,058,565	1,849,842	73,315,816	96,909	29,826,383	6,001,635	184,149,150

Liliu tupu mei he Fakatamaki tupu mei he feliliuaki 'o e tu'unga fakafetongi pa'anga muli

Ko e liliu 'a e ngaahi koloa mo e mo'ua 'a e Pangike ki ha tu'unga ko e peseti 'e 5 mei ha liliu 'a e pa'anga Tonga fakahoa ki he ngaahi pa'anga muli kehe 'i he 'aho 30 'o Sune, 'a ia te ne fakalahi pe holoki 'a e sino'i pa'anga ki he ngaahi fika 'oku ha 'i lalo:

	2012	2011
USD	4,473,514	3,652,928
EUR	3,710	92,492
AUD	4,511,894	3,665,791
GBP	6,962	4,845
NZD	1,965,300	1,491,319
FJD	2,649	2,000
SDR	293,176	298,082

4. PA'ANGA HU MAI MEI HE TOTONGI TUPU

	<u>2012</u>	<u>2011</u>
	\$	\$
Totongi Tupu mei he Fakahu Pa'anga 'i Tu'apule'anga	5,516,478	4,509,245
Totongi Tupu mei he ngaahi noo 'a e kau ngaue	19,212	22,674
	<u>\$5,535,690</u>	<u>\$4,531,919</u>

5. PA'ANGA HU MAI KEHE

Fakatau atu 'o e pa'anga maka fakamanatu	25,814	85,743
Lisi atu 'o e 'ofisi	1,013,355	903,155
Fakatau atu 'o e ngaahi koloa	-	1,375
Fefakatau'aki 'o e Pa'anga muli	1,037,350	1,707,286
Ngaahi totongi ngaue 'a e Pangike	15,597	20,037
Ngaahi fakamatala 'oku pulusi	1,155	35
Ngaahi ma'u 'anga pa'anga kehe	29,175	98,906
	<u>\$2,122,446</u>	<u>\$2,816,537</u>

6. FAKAMOLE KI HE TOTONGI TUPU

Totongi tupu 'i he ngaahi 'Akauni Pa'anga Muli	47,571	82,455
Totongi tupu 'i he ngaahi 'Akauni Pa'anga Fakaloto fonua	1,109,231	632,762
	<u>\$1,156,802</u>	<u>\$715,217</u>

7. FAKAHOKO NGAUE MO E NGAHI FAKAMOLE KEHE

Fakahoko Ngaue	1,488,333	1,442,904
Totongi ki he vahenga malolo 'a e kau ngaue	201,108	187,958
Totongi 'o e kau ngaue	1,504,090	1,392,896
Totongi 'o e 'Atita	15,345	11,579
Tuku atu 'o e Pa'anga (vakai ki he Fakamatala 10)	908,195	833,963
Holo 'o e mahu'inga	412,680	345,353
	<u>\$4,529,751</u>	<u>\$4,214,653</u>

8. FAKAHU PA'ANGA TAIMI NOUNOU MO E 'AKAUNI LOLOTONGA

	<u>2012</u>	<u>2011</u>
	\$	\$
'Akauni Ngaue	17,443,347	37,929,916
Fakahu Pa'anga Taimi Nounou	206,180,482	142,142,556
	<u>\$223,623,829</u>	<u>\$180,072,472</u>

9. KAUTAHA PA'ANGA FAKAVAHA'A PULE'ANGA

- (i) Na'e fakamafai'i 'a e Pangike ke faifatongia 'o kamata mei he 'aho 1 'o Siulai 1989 ko e fakafofonga pa'anga 'a Tonga ki he Sino'i Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga 'o hange ko ia 'oku ha 'i he Kupu 51(1) 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988, pea te ne fua foki 'a e ngaahi fatongia fakapa'anga 'o memipa ai 'a e Pule'anga Tonga, 'o kamata mei he 'aho ko ia, fakatatau ki he Kupu 36(1)(c) 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988.
- (ii) 'I he 'aho 30 'o Sune 2012, ko e tukuhau 'a Tonga ki he Sino'i Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga na'e fe'unga mo e Ngaahi Totonu Toho Makehe (SDR) 6,900,000 (2011: SDR6,900,000). Mei he fika ko ia, ko e ngaahi Totonu toho makehe 'e 1,711,633 (2011: SDR1,711,633) kuo totongi ia he ngaahi pa'anga muli, hange ko ia 'oku ha 'i he fakamatala fakata'u 'o e Koloa mo e Mo'ua, ko e Tukuhau Malu'i Pa'anga Muli, pea ko e palanisi 'oku ne fakafofonga'i 'a e 'inasi 'o e tukuhau pa'anga 'a ia na'e fakahu ki he ngaahi 'akauni tipositi taimi nounou 'a e Sino'i Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga.
- (iii) Ko e 'akauni Ngaahi Totonu Toho Makehe, ko e 'akauni ia 'oku 'i ai hono totongi tupu, ne 'omi ia 'e he IMF 'o tuku atu ki hono kau memipa 'o fakatatau ki hono takitaha 'inasi 'i he kautaha. 'I he 'aho 30 'o Sune 2012, ko e 'akauni Ngaahi Totonu Toho Makehe, ko hono palanisi ko e SDR7,086,453 (2011: SDR7,080,700).

10. NGAHI KOLOA KEHE

	<u>2012</u>	<u>2011</u>
	\$	\$
Ngaahi No 'a e kau ngaue	59,285	434,851
Pa'anga Pepa, Pa'anga Maka mo e Pa'anga Fakamanatu	2,352,570	2,881,307
Ngaahi koloa kehe	56,336	60,826
	<u>\$2,468,191</u>	<u>\$3,376,984</u>

Ko e mahu'inga 'oku ha 'i he fakamatala ki he tupu fakalukufua 'oku fakatefito ia 'i he totongi 'o e pa'anga pepa mo e pa'anga maka kuo tuku ke ngaue'aki.

11. 'API NGAUE, NGAHI MISINI MO E NGAHI ME'ANGAUE

	'Ofisi & Fale ngaue	Komipiuta & Me'angaue Naunau 'Ofisi	Ngaahi Naunau Fale & Ngaue	Ngaahi Me'alele	Ngaahi ngaue Te'eki Fakakakato	Fakakato
	\$	\$	\$	\$	\$	
<i>The 'aho 1 Siulai 2010</i>						
Ngaahi Koloa 'i hono totongi	11,702,118	2,208,948	130,468	176,640	124,454	14,342,628
Holoki mahu'inga Fakakatoa	(4,165,572)	(1,283,500)	(130,468)	(119,300)	-	(5,698,840)
Mahu'inga lolotonga	7,536,546	925,448	-	57,340	124,454	8,643,788
<i>Ngata he 'aho 30 Sune 2011</i>						
Palanisi 'i he kamata'anga 'o e ta'u	7,536,546	925,448	-	57,340	124,454	8,643,788
Koloa ne fakatau mai lolotonga 'a e ta'u	416,130	145,621	-	-	51,715	613,466
Koloa ne fakatau atu lolotonga 'a e ta'u	(5,046)	-	-	-	-	(5,046)
Tanaki mai/(to'o atu)	124,454	-	-	-	(124,454)	-
Holo 'o e mahu'inga	(193,453)	(123,107)	-	(28,793)	-	(345,353)
Palanisi 'i he 'osi 'a e ta'u	7,878,631	947,962	-	28,547	51,715	8,906,855
<i>The 'aho 30 Sune 2011</i>						
Ngaahi Koloa 'i hono totongi	12,005,851	2,247,973	127,834	176,640	51,715	14,610,013
Holoki mahu'inga Fakakatoa	(4,127,220)	(1,300,011)	(127,834)	(148,093)	-	(5,703,158)
Mahu'inga lolotonga	7,878,631	947,962	-	28,547	51,715	8,906,855
<i>Ngata he 'aho 30 Sune 2012</i>						
Palanisi 'i he kamata'anga 'o e ta'u	7,878,631	947,962	-	28,547	51,715	8,906,855
Koloa ne fakatau mai lolotonga 'a e ta'u	20,775	193,157	-	-	308,787	522,719
Koloa ne fakatau atu lolotonga 'a e ta'u	-	-	-	-	-	-
Tanaki mai/(to'o atu)	14,104	39,695	-	-	(53,799)	-
Holo 'o e mahu'inga	(209,745)	(175,906)	-	(27,029)	-	(412,680)
Palanisi 'i he 'osi 'a e ta'u	7,703,765	1,004,908	-	1,518	306,703	9,016,894
<i>The 'aho 30 Sune 2012</i>						
Ngaahi Koloa 'i hono totongi	12,040,730	2,480,824	127,834	176,640	306,703	15,132,731
Holoki mahu'inga Fakakatoa	(4,336,965)	(1,475,916)	(127,834)	(175,122)	-	(6,115,837)
Mahu'inga lolotonga	7,703,765	1,004,908	-	1,518	306,703	9,016,894

12. (a) NGA AHI MO'UA PA'ANGA MULI

	<u>2012</u>	<u>2011</u>
	\$	\$
'Akauni 'a e Pule'anga	6,920,445	3,980,574
Ngaahi Kautaha kehe	56,833	58,159
	<u>\$6,977,278</u>	<u>\$4,038,733</u>

(e) NGA AHI MO'UA PA'ANGA TONGA

Ngaahi Pangike Muli	32,435	27,753
Ngaahi Pangike	119,070,627	92,959,434
Pule'anga 'o Tonga	43,600,615	33,224,682
	<u>\$162,703,677</u>	<u>\$126,211,869</u>

13. TOTONGI KI HE PULE'ANGA

Pa'anga ke totongi ki he Pule'anga
Tonga Fakatatau ki he Kupu 8(3) 'o e
Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike
Pule Fakafonua 'o Tonga, 2007

<u>\$1,971,583</u>	<u>\$2,111,513</u>
--------------------	--------------------

14. PA'ANGA KUO TUKU ATU KE NGAUE'AKI

Pa'anga Pepa	36,572,451	32,698,147
Pa'anga Maka	1,908,533	1,827,342
	<u>\$38,480,984</u>	<u>\$34,525,489</u>

Ko e Pangike Pule pe 'oku ne ma'u 'a e mafai ki hono tuku atu 'o e Pa'anga Tonga. Ko e pa'anga kuo tuku atu 'e he Pangike Pule 'oku kau ki ai 'a e pa'anga pepa mo e pa'anga maka.

15. PA'ANGA TALIFAKI 'OKU FIEMA'U MEI HE NGA AHI PANGIKE

Ko e fakahu pa'anga talifaki 'a e ngaahi pangike 'a ia 'oku tu'utu'uni 'e he Kupu 39 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988.

16. NGAHI MO'UA KEHE

	<u>2012</u>	<u>2011</u>
	\$	\$
Ngaahi mo'ua kehe mo e mo'ua te'eki ke totongi	717,988	3,694,629
Pa'anga 'e totongi ki he Sino'i Pa'anga Vahenga - vakai ki he fakamatala 'oku ha 'i lalo	161,799	465,176
	<u>\$879,787</u>	<u>\$4,159,805</u>

Ko e pa'anga ko ia 'a e Pa'anga Vahenga Malolo 'a e Kau ngaue 'a e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 'i he Pangike Pule, 'oku 'i he 'akauni ko 'eni.

17. PA'ANGA TALIFAKI KI HE MONU'IA 'A E KAU NGAUE

	<u>2012</u>	<u>2011</u>
	\$	\$
Palanisi 'i he kamata	115,330	92,535
Monu'ia lolotonga 'a e ta'u	105,749	87,803
Ngaue'aki/Fakafoki	(88,257)	(65,008)
Palanisi Faka'osi	<u>\$132,822</u>	<u>\$115,330</u>

18. PA'ANGA NGAUE

Ko e kotoa 'o e pa'anga 'a e Pangike, 'a ia 'oku ha 'i he Fakamatala Pa'anga 'oku anga pehe ni:

	<u>2012</u>	<u>2011</u>
	\$	\$
Pa'anga 'oku 'i he Tokotaha Talitotongi	6,492	2,092,242
Fakahu Pa'anga Taimi Nounou mo e 'Akauni Lolotonga	223,623,829	180,072,472
	<u>\$223,630,321</u>	<u>\$182,164,714</u>

19. KAUTAHA 'OKU FELAVE'I MO E PANGIKE

Ngaahi Kupu Fekau'aki

Ko e tefito'i kupu fekau'aki 'a e Pangike ko e Pule'anga 'o Tonga.

Ko kinautolu na'a nau kau 'i he Poate 'o e kau Talekita 'o e Pangike 'i he ta'u fakapa'anga 'o ngata ki he 'aho 30 'o Sune 2012, ko Steve Edwards (Sea), Siosi C Mafi (Kovana), Pilinisesi Salote Pilolevu Tuita, Richard Prema mo Tiofilusi Tiueti.

'I he lolotonga 'a e ta'u, ko e ni'ihini eni kuo fakamafai'i kenau hoko ko e ngaahi pule 'i he Pangike: Siosi C Mafi (Kovana), Jessie Cocker (Tokoni Kovana), Lata Tangimana (Pule va'a 'Akauni mo e Pa'anga), Elizabeth Baker (Pule va'a Fakahoko Ngaue mo e Komipiuta), fakafisi 30/6/12, 'Ungatea Latu (Pule va'a Ngaahi Kautaha Pa'anga mo e Maketi Fakapa'anga) pea mo 'Anapuli Matoto, fakafisi 18/6/12 pea mo Adam Gorajek (Pule va'a Fakatotolo faka'ekonomika).

'I he ngaue anga maheni 'a e Pangike, 'oku fakahoko 'e he Pangike 'a e ngaahi ngaue 'o felave'i ai pea mo e Ngaahi Kupu Fekau'aki kuo fakaha 'i 'olunga.

Ko e ngaahi felave'i mo e Pule'anga 'o Tonga 'oku kau ai e ngaahi ngaue fakapangike, ngaahi ngaue fekau'aki mo e fakafetongi pa'anga muli pea mo e ngaahi ngaue fakalesisita.

'Oku foaki 'e he Pangike 'a 'ene tokoni ki he Sino'i Pa'anga Vahenga Malolo 'a e kau ngaue 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Sino'i pa'anga Vahenga Malolo. Ko e fakakatoa 'a e tokoni 'a e Pangike ki he ta'u fakapa'anga 'oku fakaha atu 'i lalo:

	2012	2011
	\$	\$
Sino'i Pa'anga Vahenga Malolo na'e totongi 'e he Pangike	201,108	187,958
	<u>\$201,108</u>	<u>\$187,958</u>

Ko e Sino'i pa'anga Vahenga Malolo 'a e kau ngaue 'a e Pangike 'oku 'inivesi ia 'i he Pangike 'i he 3.98% (2011: 3.96%) 'i he ta'u. Ko e totongi tupu 'oku te'eki totongi 'e he Pangike ko e \$14,303.89 (2011: \$10,587.65). Ko e Talasiti 'o e Sino'i Pa'anga ni, kuopau ke 'ikai kenau mo'ua fakafo'ituitui koe'uhi ko ha ngaahi mole, maumau pe ko ha fa'ahinga fakamole 'e fai pe a'usia pe fakahoko ia ki ha memipa 'o e Talasiti makatu'unga 'i ha fa'ahinga ngaue ne fai 'e ha Talasiti pe ko ha kau Talasiti, 'a ia 'oku 'ikai makatu'unga 'i ha maumau'i 'o e tu'unga falala'anga, 'i he tafa'aki ko ia 'o e Talasiti.

Ko e ngaahi felave'i mo ha Talekita, 'oku kau ai 'a e fakatau 'o e ngaahi koloa mo e ngaue pea mo e tali totongi ki hono ngaue'aki 'o e Fale 'o e Pangike mo e pa'anga hu mai mei he ngaahi totongi tu'uma'u, 'o anga pehe ni:

	2012	2011
	\$	\$
Totongi fale mo e totongi 'uhila - Tonga SAT	72,539	70,900
Pa'anga kuo totongi to mu'a mai 'e he Tonga SAT	-	67,852
Fakatau 'o e ngaahi koloa	382	379

Ko e kau Talekita, 'oku totongi kiate kinautolu 'a e ngaahi totongi ki he ngaahi ngaue 'oku nau fai. Ko e kau Talekita 'oku 'i ai 'enau monu'ia, ko e vahenga malolo 'a ia 'i he 'osi 'a e ta'u fakapa'anga, na'e \$193,469 (2011: \$120,740). 'Oku totongi foki 'e he Pangike 'a e ngaahi monu 'oku ta'efakapa'anga, kia kinautolu kuo fakamafai'i kenau pule 'o tanaki ia ki he'enau vahe.

Vahenga fakakatoa 'a ia 'oku fakakau 'i he "Totongi fakahoko ngaue" 'o anga pehe ni:

	2012	2011
	\$	\$
Kinautolu kuo fakamafai'i kenau pule	352,483	331,899
Totongi mo e Vahenga 'o e kau Talekita	<u>55,872</u>	<u>46,639</u>
	<u>\$408,355</u>	<u>\$378,538</u>

20. NGAARI MO'UA FAKAPA'ANGA

(a) Ngaahi lisi 'oku lolotonga ngaue'aki

Koloa 'oku lisi mai

Ko e ngaahi fakamole ki he lisi 'oku lolotonga ngaue'aki mo e ngaahi mo'ua kehe 'oku anga pehe ni:

Ko e fakaikiiki 'o e Tefito'i lisi 'oku lolotonga ngaue'aki:

- (i) 'I he 'aho 28 'o Siulai 1992, ne felotoi ai 'a e Pangike mo 'Ene 'Afio, Tu'i 'o Tonga ke tukumai e 'apingaue 'i Fasi-moe-Afi ke ngaue'aki, 'i he ta'u 'e 100 'o ngata ki he 'aho 27 'o Siulai 2091. 'I he felotoi ko 'eni, 'oku totongi atu ai 'a e \$3,000 'i he ta'u.
- (ii) 'I he 'aho 6 'o 'Epeleli 1990, ne felotoi ai 'a e Pangike mo 'Ene Afio, Tu'i 'o Tonga ke tukumai e konga kelekele 'i Kolofo'ou ke ngaue'aki, 'i he ta'u 'e 100 'o ngata ki he 'aho 5 'o 'Epeleli 2089. 'I he felotoi ko 'eni, 'oku totongi atu ai 'a e \$2,000 'i he ta'u.

Ko e mo'ua fakakatoa ki he totongi ki he lisi 'i he kaha'u, 'a ia 'oku 'ikai ha he Fakamatala

Pa'anga, 'oku anga pehe ni:

	<u>2012</u>	<u>2011</u>
	\$	\$
Ke totongi 'i loto he ta'u 'e taha	5,000	5,000
Ke totongi hili 'a e ta'u 'e taha kae 'i loto he ta'u 'e nima	20,000	20,000
Ke totongi hili e ta'u 'e nima	371,000	376,000
	<u>\$396,000</u>	<u>\$401,000</u>

Koloa 'oku lisi

Ko e ngaahi lisi 'oku lolotonga ngaue'aki, 'oku lisi atu ai 'e he Pangike 'a e ngaahi 'ofisi ki he ngaahi kautaha 'oku 'ofisi 'i he fale 'a e Pangike Pule 'i ha aleapau ta'u 'e 2 ki he 3. Ko e mo'ua fakakatoa kuo 'osi totongi mai 'o a'u ki he 'aho Fakamatala Pa'anga, 'oku anga pehe ni:

	<u>2012</u>	<u>2011</u>
	\$	\$
Ke totongi 'i loto he ta'u 'e taha	863,194	759,959
Ke totongi hili e ta'u 'e taha ka 'i loto he ta'u 'e nima	<u>851,527</u>	<u>1,382,587</u>
	<u>\$1,714,721</u>	<u>\$2,142,546</u>

(e) Ngaahi mo'ua fakapa'anga kehe

	<u>2012</u>	<u>2011</u>
	\$	\$
Mo'ua ki he Fakamole kehe pea 'oku 'ikai ha 'i he Fakamatala Pa'anga 'oku anga pehe ni:		
Fefakatau'aki 'o e Pa'anga Muli	-	\$3,598,404
Ngaahi ngaue lalahi kuo tali mo fakamo'oni'i e ngaahi aleapau ki ai	\$693,880	-

21. **NGAAHI MO'UA TALIFAKI**

Ko e ngaahi mo'ua talifaki 'oku 'ikai ha 'i he ngaahi 'akauni, ka kuo hoko ia 'i he 'aho 30 Sune 2012, 'a ia 'oku kau ki ai:

(i) Aleapau ki he fakatau pa'anga muli – na'e hala he ta'u ni (2011: hala moia foki)

(ii) Fakatatau ki he founa tauhitohi 'oku ha 'i he Fakamatala 2 (i) 'oku 'ikai ke kau 'a e pa'anga maka fakamanatu 'i hono fakafuofua 'i 'o e ngaahi mo'ua ka 'e lava pe ke 'i ai ha mo'ua 'a e Pangike 'o ka fakatau mai 'a e ngaahi pa'anga maka fakamanatu ko eni 'i hono mahu'inga totonu. 'Oku tui 'a e Pangike 'e 'ikai 'i ai ha mole lahi 'e hoko 'i hano fakapa'anga 'o e pa'anga maka fakamanatu ko eni ko e pa'anga fakalao.

22. **MAHU'INGA TOTONU 'O E NGAAHI KOLOA MO E NGAAHI MO'UA FAKAPA'ANGA**

Ko e mahu'inga totonu 'o ha koloa 'a e mahu'inga ko ia 'e ma'u 'o ka fakafetongi 'i he Maketi, pe totongi'aki ha mo'ua 'i he vaha'a 'o ha ongo tafa'aki 'oku na fie fefakatau'aki 'a e koloa ko ia.

Ko e ngaahi mahu'inga 'oku tuku mai 'e he Maketi 'oku ne fakaha 'a e mahu'inga totonu 'o ha koloa fakapa'anga 'i ha maketi longomo'ui 'a ia 'e ava ai ha fefakatau'aki pa'anga lahi pea 'i he taimi tatau 'oku 'ikai ke uesia lahi 'a kinautolu 'oku fefakatau'aki.

Ngaahi Koloa mo e Mo'ua Fakapa'anga

Ko hono fakamahu'inga 'i 'o e Koloa mo e Mo'ua fakapa'anga 'a e Pangike 'oku fakamatala 'i 'i lalo:

Pa'anga Talifaki fiema'u mei he ngaahi Pangike

Ko e mahu'inga 'o e Pa'anga Talifaki fiema'u mei he ngaahi Pangike, ko e mahu'inga totonu pe ia 'o ka totongi atu ki he ngaahi Pangike.

Pa'anga Tipositi totongi vave

Ko e mahu'inga 'o e Pa'anga Tipositi totongi vave 'a e Ngaahi Pangike, ko e mahu'inga totonu pe ia 'o ka totongi atu 'i ha taimi pe 'e fiema'u ke totongi fakafoki ai.

Pa'anga kuo tuku atu ke ngaue'aki

Ko e mahu'inga 'o e pa'anga kuo tuku atu ke ngaue'aki 'e he fonua, 'oku fakafuofua ko e mahu'inga totonu pe ia 'o hange kuo fakaha 'i he ngaahi 'akauni.

Ngaahi Koloa mo e Mo'ua Fakapa'anga Kehe

Ko e mahu'inga 'o e Ngaahi Koloa mo e Mo'ua Fakapa'anga Kehe, 'oku fakafuofua 'oku lipooti ia 'i he mahu'inga totonu.

23. **NGAAHI ME'A NE HOKO HILI 'A E 'AHO 'O E LIPOOTI**

Ne 'ikai ha totongi 'i he Koloa 'a e Pangike 'i he 'osi 'o e ta'u fakapa'anga ki he 'aho 'o e lipooti ni, ke totongi'aki ha mo'ua 'o ha tokotaha kehe.

Ne 'ikai ha mo'ua talifaki mei he 'osi 'o e ta'u fakapa'anga ki he 'aho 'o e lipooti ni.

Ne 'ikai ha mo'ua talifaki pe mo'ua kehe 'e 'iloa pe ngali nai 'e hoko 'i he mahina 'e 12 mei he 'aho 'o e lipooti ni, 'a ia 'i he fakakaukau 'a e kau Talekita, 'e malava ke ne uesia 'a e ngaue 'a e Pangike mo 'ene malava ke totongi hono ngaahi mo'ua 'i he taimi ke totongi ai.

